

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
BUDAPESTI VÁROSI KÖZTARSASAG
SZ. 7. YASZAL-UT. 7. 103 52

24/12

2926

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
BUDAPEST
1957. 10. 1.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJA

A Statisztikai Szemle szerkesztősége a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójáról úgy kíván megemlékezni, hogy a folyóirat e számában ismerteti és értékeli azokat a tapasztalatokat, amelyeket a szocialista állam megteremtése a statisztika számára adott.

Mint ismeretes, Október nemcsak új államrendet, gazdasági rendszert szült, de termékenyítően hatott az új állam- és gazdaságvezetési módszerek kialakítására, és új feladatokat állított a statisztika elé. A Szemlének e számában két cikket adunk közre, közülük az egyik megvilágítja a statisztika szerepét, jelentőségét az orosz forradalmi mozgalmakban és Október előkészítésének időszakában, a másik a szovjet statisztika 40 éves fejlődését tekinti át, és vonja le abból a legfőbb következtetéseket. E cikkek kiegészítéseképpen statisztikai táblázatok révén az Októberi Forradalom óta a Szovjetunióban elért gazdasági, kulturális fejlődést szemléltetjük. Mind az adatokból: a szovjet gazdaságra vonatkozóan, mind a tanulmányokból: a statisztikát illetően egyértelműen rajzolódik ki az új fellendülésnek, a fejlődés újabb és az eddigieket feltehetően maga mögött hagyó szakaszának a képe. Az Októberi Forradalom méltó megünnepléséhez tartozik meggyőződésünk szerint az is, hogy gondosan és alkotó módon tanulmányozva e tapasztalatokat, gyümölcsöztessük saját szocialista építésünk érdekében.

DR. GYULAY FERENC:

A HALADÓ OROSZ STATISZTIKA SZEREPE A FORRADALMI MOZGALMAKBAN ÉS OKTÓBER IDŐSZAKÁBAN

Lenin, a nemzetközi proletáriátus nagy vezére, abban a hatalmas harcban, amelyet a marxista körökben tartott első előadásaitól, első műveinek megírásától kezdve haláláig a munkásosztály uralmáért, a dolgozók jobb és szebb életéért a kommunista állam megalapításáért folytatott, mindig szem előtt tartotta, hogy megállapításait, következtetéseit az objektív adatok, a tények szilárd bázisára alapozza. Már első művében, az „Újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben“ (1893) című cikkében figyelmeztet arra, hogy a gazdasági folyamatok teljes és pontos felderítése nélkül szó sem lehet bármiféle gyakorlati intézkedés meghozataláról. A gazdasági folyamatok megismerése pedig a statisztikai adatok mélyreható tanulmányozását, felhasználását követeli meg.

„A tények makacs dolgok“ — mondja Lenin „*Statisztika és szociológia*“ c. befejezetlen művében, majd később így ír: „A tények, ha egészükben, összefüggésükben nézzük azokat, nemcsak „makacs“, de kétségtelenül bizonyító erejű dolgok is ... kísérletet kell tennünk arra, hogy pontos és vitathatatlan tényekből olyan alapot teremtsünk, amelyre támaszkodni lehet“.

Lenin műveiben széles körben alkalmazta a statisztikát. A fent említett „Újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben“, továbbá „*Kik azok a „népbarátok“ és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?*“, „*Az 1894/95-ös kusztaösszeírás Perm kormányzóságban és a „kuszta“-ipar általános kérdései*“, „*A kapitalizmus fejlődése Oroszországban*“ című legkorábbi munkái, amelyek hatalmas statisztikai anyag feldolgozása, ismerete alapján íródtak, mind azt bizonyítják, hogy Lenin rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a statisztikának, a statisztikai adatoknak, a tényeknek.

A múlt század nyolcvanas éveinek végén, kilencvenes éveinek elején széleskörű és bonyolult vita folyt Oroszországban az ország gazdasági fejlődésének fő kérdéseiről. Mint ismeretes a narodnyikok azt állították, hogy a kapitalizmus „véletlen“ jelenség Oroszországban, hogy belső piac hiánya miatt nem fejlődhet és Oroszországban a proletáriátus növekedésének és fejlődésének nincs tere. A narodnyikok állításaikat a zemsztvostisztika adataira alapozták.

Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban“ c. művében megcáfolta a narodnyikok hamis tételeit. Lenin ebben a művében mélyrehatóan elemzi Oroszország társadalmi és gazdasági rendjét, osztályszerkezetét és bebizonyítja, hogy a fejlődés mind a mezőgazdaságban, mind az iparban kapitalista úton halad. Bőséges statisztikai adatok segítségével kimutatja, hogy a proletariátus számbeli súlya, ereje a kapitalizmus fejlődésével rohamosan nő.

Lenin, amikor feltárta Oroszország társadalmi és gazdasági fejlődésének törvényeit, az elméleti jellegű művek mellett hatalmas ténybeli anyagot dolgozott fel és tanulmányozott át. E munkája közben bírálta is a felhasznált anyagot, számos kritikai megjegyzést tett az adatok értékére, megbízhatóságára, valamint főleg a csoportosítás, a feldolgozás, összesítés módjára.

„A kapitalizmus fejlődése Oroszországban“ c. mű megírásának idején (1896—1899) Oroszországban több intézmény foglalkozott a statisztikai adatok gyűjtésével: a Belügyminisztérium mellett létesített Központi Statisztikai Bizottság, a különböző Minisztériumok statisztikai osztályai és a zemsztvo-bizottmányok mellett szervezett statisztikai osztályok (hivatalok). Az említett szervek lényegében egymástól függetlenül működtek, a Statisztikai Bizottság nem rendelkezett olyan súllyal és jogokkal, hogy központilag irányíthatta volna a különböző adatgyűjtéseket, a statisztikai tevékenységet. Természetesen így nem volt biztosítva az egységes szempont az adatgyűjtések lebonyolításában, a használt csoportosítások elve eltérő volt stb. Lenin az agrárviszonyok vizsgálatára egységes mezőgazdasági statisztika hiányában a zemsztvostatisztika adatait és a katonai lóösszeírás anyagát használta fel.

A zemsztvostatisztika különleges helyet foglal el az orosz statisztika történetében. Az 1864. évi zemsztvo-reform után a zemsztvo-bizottmányok mellett a helyi társadalmi-gazdasági élet tanulmányozására statisztikai szerveket létesítettek. A zemsztvostatisztikai szervek a parasztgazdaságok és iparúzó gazdaságok portánkénti összeírása, a paraszti háztartási költségvetések stb. vizsgálata során megállapított adatokat kerületenként, kormányzóságokként összesítve gyűjteményekben tették közzé.¹ A zemsztvo-bizottmányokban liberális érzelmű nemesség-értelmiség foglalt helyet, amely nem akadályozta a túlnyomó többségben narodnyik zemsztvostatisztikusok kutatásait, adatgyűjtéseit, amelyekkel az orosz faluban végbemenő gazdasági folyamatokat igyekeztek feltárni. A zemsztvostatisztika azonban nem volt mentes a hibáktól, főleg kezdetben nem.

Lenin nem egyszer élesen bírálta is a zemsztvostatisztikát az alkalmazott csoportosítások helytelensége, a faluban végbemenő osztályrétegeződést elkenő, a „megkülönböztetés nélküli“ átlagok számítása miatt.

A zemsztvostatisztika fejlődésére befolyással voltak a XIX. század végi és XX. század eleji Oroszország haladó eszméi. Kezdetben a narodnyik eszmék hatottak túlnyomó súllyal, majd később a marxista körök megalakulása után a marxista ideológia hatása is megmutatkozik az egyes statiszt-

¹ Néhány ilyen nevezetesebb, Lenin által is többször idézett gyűjtemény például: Adatok a földbirtokok becsléséhez. Csernyigov kormányzóság Zemsztvo-bizottmányának Statisztikai Osztálya; Adatok Herszon kormányzóság földjeinek becsléséhez. Zemsztvo-bizottmány Statisztikai Osztálya; Herszoni zemsztvo-gyűjtemény. 1895.; Moszkva kormányzóság statisztikai adatainak gyűjteménye. 1879—1883.; Szamara kormányzóság statisztikai adatainak gyűjteménye. 1883—1897.; Szaratov kormányzóság statisztikai adatainak gyűjteménye. 1883—1897.; Voronyezs kormányzóság statisztikai adatainak gyűjteménye. 1887—1896.

tikai módszertani kérdések (például a csoportosítások) megoldásában, a megfigyelési és feldolgozási program kidolgozásában stb.

A zemsztvostatisztikusok voltak az elsők az orosz statisztikában, akik felismerték, hogy az obscsinánkénti (faluközösségenkénti) vizsgálatl szemben a parasztgazdaságonkénti vizsgálat nyújthat csak megfelelő adatokat a parasztság helyzetéről, s hogy a régebbi (a családtagok száma, a juttatott telkek nagysága szerinti) csoportosítások helyett a mélyebb elemzéshez például a vetésterület nagysága stb. szerinti csoportosításokra van szükség. A zemsztvostatisztika kezdi először alkalmazni a csoportosító és kombinációs táblákat is. Lenin nagy hozzáértéssel kezelte a zemsztvostatisztika anyagait: gondosan ellenőrizte, elemezte, nem egyszer hatalmas munkát végezve átszámította, átcsoportosította az adatokat, hogy megfelelő képet kapjon a vizsgált jelenségekről. Lenin fontos politikai következtetéseket vont le az általa feldolgozott és elemzett adatokból: az obscsina-falu bomlásáról, az osztályharc fokozódásáról, az oroszországi kapitalizmus kialakulásáról.

Lenin a zemsztvostatisztikát kétségtelenül meglevő hibái ellenére igen nagyra értékelte. „Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok“ c. munkájában ezt írja a zemsztvostatisztikáról: „A német hivatalos statisztika, ami az adatok átfogó terjedelmét és teljességét, egyöntetűségét és pontosságát, gyors feldolgozását és közzétételét illeti, fölötte áll ugyan az orosz kormánystatisztikának, de a mi zemsztvostatisztikánk az egyes adatok figyelemreméltó teljessége és részletes feldolgozása tekintetében felülmúlja az európai részleges összeírásokat és kutatásokat. Az orosz zemsztvostatisztika már régen bevezette az egyes gazdaságok vizsgálatát, a különféleképpen csoportosító...és...a kombinációs táblázatokat... Ha az európaiak közelebbről megismerkednének a mi zemsztvostatisztikánkkal, ez valószínűleg erősen előrelendítené a társadalmi statisztika fejlődését általában“.²

Lenin nem volt hivatásos statisztikus, de mint közgazdász és publicista szükségesnek találta, hogy az orosz statisztika kérdéseire is hozzászóljon. „Gyári statisztikánk kérdéséhez“ c. cikkében például, amely „Karisev professzor újabb statisztikai hőstettei“ alcímmel jelent meg, nemcsak az említett professzornak a kilencvenes évek orosz gyáriparáról írt cikkét bírálja, hanem a Karisev által felhasznált forrásmű (Pénzügyminisztérium, Kereskedelmi és ipari ügyosztály, Oroszország gyáripára, Gyárak jegyzéke 1897) részletes kritikája alapján kitér az egész iparstatisztikára, kimutatja mennyire tekinthetők hiteleseknek az orosz gyári statisztika adatai, milyen következtetések levonására alkalmasak, melyek a gyári statisztika fő hiányosságai. Különösen részletesen foglalkozik Lenin itt a fogalmak egyöntetű, pontos meghatározásának szükségességével. A gyár fogalmának tisztázatlansága, eltérő értelmezése miatt a különböző hivatalos „Jegyzék“-ek, hol csak a nagyobb, hol a kisebb üzemeket is magukban foglalták, egyes kimutatások kizárták a kincstári üzemeket, a bányákat és a kohókat, mások bevették stb. Így tehát valójában összehasonlíthatatlan adatok alapján fogalmazta meg Karisev azt a megállapítását, hogy a gyárak száma Oroszországban csökken. Lenin a gyár fogalmának tisztázása után (gyárnak tekintve a 16 és ennél több munkást foglalkoztató üzemeket) megfelelően feldolgozva az anyagot azt az eredményt kapta, hogy a gyárak száma az

² Lenin Művei. 5. köt. Szikra. Budapest, 1953. 216. old.

Európai-Oroszországban 1879-ben 4551, 1890-ben 6013 és 1894/95-ben 6372 volt, azaz, hogy a gyárak száma éppen nem csökkent, hanem növekedett Oroszországban, mégpedig elég gyorsan: 15—16 év alatt 4,5 ezerről 6,5 ezerre, vagyis 40 százalékkal.

Lenin e cikkében az orosz iparstatisztikát bírálva rámutat arra, hogy a megfigyelés tárgyának és egységének meghatározása nem tudományos, nem teljes az összeírás programja és hiányzik az a központi szerv, amely egyedül biztosíthatja az adatok egységes módszerrel való begyűjtését és egységes szempontok szerinti feldolgozását.

A penzai kormányzóság zemsztvostatisztikusai az 1910-es évek elején a parasztgazdaságok részletes leírása céljából reprezentatív statisztikai felvételt végeztek. Lenin a „A zemsztvostatisztika feladatainak kérdéséhez“ c. cikkében behatóan foglalkozik az összeírással, majd azokat a követelményeket mondja el, amelyeket a feldolgozással szemben támasztani kell, hogy „...a régi feudális, roboton alapuló, ledolgozós, természetes gazdaság pusztulásának és a piacra termelő, kapitalista mezőgazdasággal való felváltásának folyamatát“³ az adatok alapján tanulmányozni lehessen. Csoportosító és kombinációs táblák szerkesztését javasolja az életben már kialakult vagy kialakulóban levő gazdasági típusok, kimutatására és vizsgálatára, s útmutatást ad a táblák megszerkesztésének módjára is. A statisztikai tényanyag kezelésére, a statisztikai módszerek helyes alkalmazására, a tudományos elemzésre klasszikus példákat tartalmaznak — a fent említett műveken kívül — többek között „Az agrárkérdés Oroszországban a XIX. század végén“ (1908), „A modern földművelés tőkés rendszere“ (1910), „Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről“ (1914) és más művek is.

A századforduló idején a haladó orosz statisztikusok: P. Szemjonov, Ju. E. Janszon, A. I. Csuprov, V. E. Varzar és mások, a Szabad Közgazdasági Társaság tagjai, valamint a zemsztvostatisztikusok azon fáradoztak, hogy elősegítsék Oroszország megismerését, adatokat, anyagokat szolgáltatassanak az orosz társadalmi és gazdasági életben végbemenő folyamatok tanulmányozásához. Az orosz statisztika fejlődése szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy Buschen népösszeírási tervével szemben, amely lényegében az utolsó (10.) revízió⁴ megismétlése lett volna, Szemjonov terve győzött és 1897-ben sor kerülhetett az első, modern elvek szerint végrehajtott népszámlálásra. Ugyanebben az időszakban Janszon, Csuprov és mások irányításával több helyi népösszeírást is tartottak különböző nagyvárosokban és kormányzóságokban. Varzar vezetésével rendszeressé tették az ipari összeírásokat, Szemjonov széleskörű szervező munkájának eredményeképpen pedig kibővítették a mezőgazdasági statisztikát a földtulajdon

³ Lenin Művei. 20. köt. Szikra. Budapest, 1955. 70—74. old.

⁴ I. Péter 1718-ban a fejadó kivetése és a hadi kötelezettségek megállapítása céljából elrendelte a népesség összeírását. Az 1720—1721. években a népességről ún. lajstromokat állítottak ki, amelyeket a későbbiekben „revízió“-nak vetettek alá. A revíziók csak az adózó rendeket ölelték fel, s nem terjedtek ki az ország egész területére. Az egyes revíziók több éven át tartottak. Összesen tíz revízió volt, az utolsó 1856—1860. években.

A haladó orosz tudósok felismerték annak szükségességét, hogy a revíziókról át kell térni a tudományos elveken felépített népszámlálásokra, de a cári bürokrácia ragaszkodott a revíziókhoz. A kérdés felülvizsgálatára 1874-ben létesített bizottsághoz két tervezetet nyújtottak be: Szemjonov „A népszámlálás végrehajtása Oroszországban“ és Buschen „11-ik népösszeírás“ c. tervezetét. Hosszú vita után 1895-ben Szemjonov tervezetét fogadták el.

vizsgálatával, az állatállomány összeírásával, a gabonafélék termésének és a vetésterületeknek számbavételével.⁵

Különösen virágzott a XX. század elején a zemsztvostatisztika, és pedig főképpen a moszkvai, a csernigovi, a szamarai és voronyezsi kormányzóságokban, amelyeknek nem egy jeles statisztikusát Lenin személyesen is ismerte (A. P. Szkljarenko, Popov és mások). A zemsztvostatisztikusok azzal, hogy a lehető legrészletesebben és legsokoldalúbban igyekeztek bemutatni az orosz falu életét, nagymértékben elősegítették a mezőgazdaság tanulmányozását, a falu gazdasági fejlődése útjának megvilágítását. Nagy hírnevet szereztek az orosz statisztikának *Ljapunov*, *Csebüsev*, *Csuprov*, *Kaufman* ebben az időszakban megjelent művei is.

*

Lenin az őt érdeklő témák kidolgozásánál, megírásánál még a legnehezebb körülmények között is — börtönben, száműzetésben vagy emigrációban — egyaránt ragaszkodott a tényanyaghoz. „*A kapitalizmus fejlődése Oroszországban*” című művének megírásához még 1896 januárjában Pétervárott, a börtönben kezdett hozzá. Rokonainak írt levelében pontosan felsorolja azokat a könyveket, amelyekre a mű megírásához feltétlenül szüksége van, s megírja azt is, hogyan kell a könyvek beszerzését, kölcsönzését, rendszeres cserélésüket megszervezni. A mű megírása három évig tartott. Ha áttanulmányozzuk „*A kapitalizmus fejlődése Oroszországban*” c. könyvet és a mű végéhez csatolt irodalmi jegyzéket, azt látjuk, hogy Lenin, azt lehet mondani, a teljes mezőgazdasági és iparstatisztikai anyagot — hivatalos kiadványokat, zemsztvostatisztikai műveket és egyéb monográfiákat, cikkeket — feldolgozta és emellett áttanulmányozta a legfontosabb orosz, német, francia és angol közgazdasági műveket is.

„*Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*” című művének megírásakor, amely 1916 tavaszán Zürichben készült, Lenin arra törekedett, hogy „...a vitán felül álló burzsoá statisztika összefoglaló adatai és az egész világ burzsoá tudósainak beismerései alapján...” megmutassa „milyen volt — nemzetközi kapcsolatait tekintve — a kapitalista világ-gazdaság általános képe a huszadik század elején, az első imperialista világháború előestéjén”.⁶ Ahhoz, hogy a háború valódi osztályjellegét megmutassa, a hadviselő államok uralkodó osztályainak objektív helyzetét kellett elemezni. Ehhez pedig egyrészt valamennyi hadviselő állam, másrészt az egész világ gazdasági életének alapjaira vonatkozó adatok összességére volt szükség.

Lenin ezt a munkáját is óriási statisztikai adatanyag felhasználásával és kritikai feldolgozásával írta, s maga a mű is rendkívül sok statisztikai anyagot tartalmaz. Hogy mennyire ragaszkodott Lenin a tényekhez, az adatokhoz, milyen szívesen fordult a statisztikához, mutatja többek között azoknak a kivonatoknak, jegyzeteknek, táblázatoknak nagy száma is, amelyeket a sokszáz külföldi könyv, folyóirat, statisztikai adatgyűjtemény stb. alapján „*Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*” megírásához készített. Ennek a segédanyagnak terjedelme, amely 1939-ben

* A Központi Statisztikai Bizottság, a Földművelésügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és más minisztériumok az adatgyűjtések anyagát rendszeresen közzétették. (Például: Az Orosz Birodalom időszakai statisztikája. Központi Statisztikai Bizottság. 1866—1872.; Az Orosz Birodalom statisztikája. 1885—1902.; Mezőgazdasági és statisztikai adatok a gazdától kapott adatok alapján. Földművelésügyi Minisztérium. 1892., 1897.; Beszámolók és vizsgálódások az országos kuszárparrról. I—III. köt. Állami Birtokok Minisztériuma — Földművelésügyi Minisztérium. 1892—1895. stb.)

* Lenin Művei. 22. köt. Szikra. Budapest, 1951. 195. old.

Moszkvában „*Füzetek az imperializmusról*“ címmel külön gyűjteményben megjelent, 40 ívet tesz ki.

Lenin a statisztikát nemcsak elméleti tudományos és publicisztikai munkáiban tartotta nélkülözhetetlenek, hanem államigazgatási, államgazdasági tevékenységében is. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után már az első időkben felmerült az állami statisztika megteremtésének gondolata. Az első világháború végén, a forradalom tüzeiben megszületett szocialista államban, amely szűkölködött mind nyersanyagokban, mind késztermékekben, igen fontos feladattá vált az egész népre kiterjedő nyilvántartás és ellenőrzés, a javak termelése és elosztása fölötti munkásellenőrzés megvalósítása.

Az állami statisztika megszervezése Lenin aktív közreműködésével történt. Mint P. Popovnak, a Központi Statisztikai Hivatal első vezetőjének visszaemlékezéseiből tudjuk, Lenin igen magas követelményeket támasztott az újonnan létesítendő központi statisztikai szervvel szemben. Lenin azt kívánta, hogy olyan mozgékony apparátussal rendelkező, a legmodernebb statisztikai módszerek alkalmazására képes statisztikai intézményt létesítsenek, amely biztosítani tudja az adatokat az egységes népgazdasági terv összeállításához, és ugyanakkor a népgazdaság egészének módszeres vizsgálatát is el tudja látni.

Az állami statisztika megszervezése rendkívül sok és nehéz problémát vetett fel. Ki kellett dolgozni az állami statisztika felépítésének általános alapelveit, meg kellett szüntetni a régi statisztikai szerveket, biztosítani kellett a személyi és anyagi feltételeket, teljesen új apparátust kellett felépíteni, ki kellett dolgozni az egész népgazdaságra kiterjedő, új, egységes számbavételi módszereket stb. A szervezés a polgárháború közepette, olyan időben folyt, amikor az állam csak igen kevés anyagi eszközt tudott rendelkezésre bocsátani. „Leninre, a nagy szervezőre volt szükség — mondja P. Popov —, hogy a terv megvalósulhasson...“ Lenin minden segítséget megadott Popovnak, illetve az állami statisztika tervének kidolgozására kiküldött bizottságnak (Cjurupa, Miljutin, Popov és Szereda voltak tagjai), felvázolta a statisztika központi és helyi intézményeinek szervezetét, számos útmutatást adott az állami statisztika ügykörének, belső szervezeti szabályzatának kidolgozásához. Lenin azt kívánta, hogy az új központi statisztikai szerv közvetlenül a Népbiztosok Tanácsa alá tartozzék. Lenin támogatásával és útmutatása alapján a bizottság elkészítette az állami statisztika szabályzatának végleges szövegét, amelyet a Népbiztosok Tanácsa 1918. július 25-én fogadott el. A rendeletet, mint a Népbiztosok Tanácsának elnöke, Lenin írta alá.⁷

„Az állami statisztikáról szóló rendelet“ a Központi Statisztikai Hivatal feladatává tette: 1. a statisztika megszervezését az országban és a statisztikai ismeretek bővítését; 2. az országos és a főhatósági statisztika adatfelvételi és összeírási programjainak és terveinek jóváhagyását; 3. a különböző népgazdasági ágak statisztikájának és a kulturális statisztikának megszervezését és művelését; 4. az országos statisztikai munkálatok (népszámlálás, ipari, mezőgazdasági összeírás stb.) lebonyolítását és 5. a statisztikai adatok közzétételét (évkönyvek, szemlék, monográfiák stb.).

⁷ A helyi statisztikai szervek létesítéséről külön rendelet intézkedett, amely 1918. szeptember 16-én jelent meg. Ezt a rendeletet is Lenin írta alá.

Az állami statisztikának a külföldi katonai beavatkozás és a polgárháború időszakában, a gazdasági nehézségek éveiben első sorban az ország gyakorlati szükségleteit kellett kielégítenie a létfontosságú termékek számbavételével, termelésük és fogyasztásuk ellenőrzésével.

Lenin közvetlen segítségének, a statisztikáról való gondoskodásának volt köszönhető az 1920. évi első szovjet népszámlálás sikeres lebonyolítása is.

„Ha nem volt papír — írja P. Popov visszaemlékezéseiben — Lenin kiadta az utasítást és a gyárak... a népszámlálás számára kezdtek el papírt gyártani. De a gyárak... nem tudták elvégezni a munkát, mert nem volt élelmiszer a munkások részére, nem volt fa a fűtéshez vagy a gépekhez... Lenin javaslatára a Népbiztosok Tanácsa bizottságot alakított... a bizottságot feljogosították, hogy minden intézménytől kérhet mindent, ami a gyárak üzeméhez szükséges; az intézmények haladéktalanul kötelesek voltak teljesíteni a bizottság kívánságát. Csak Lenin segítségével tudtam kiharcolni a Közoktatásügyi Népbiztosságtól tanítókat a népszámlálás végrehajtásához. Nem volt pénz: Lenin előteremtette. Igen, az 1920-as népszámlálás teljes egészében Leninnek köszönhető“.⁸

A statisztika feladatát a népgazdaság helyreállításának békés munkájára való áttérés időszakában Lenin a Munka és Honvédelem Tanácsának a helyi szovjet intézményekhez intézett „Utasítás“-ában fogalmazta meg. Az Utasítás, amely statisztikusok közreműködésével készítendő, statisztikai adatokra alapított rendszeres beszámolók összeállítására kötelezi a helyi szovjet intézményeket, lényegében részletes programot adott a statisztika számára is azokról az adatgyűjtésekről, amelyeket a népgazdaság és a kultúra különböző területein végre kellett hajtani.

Igen érdekesek azok a kérdések, amelyeket az említett beszámolóknak tartalmazniuk kellett. Lenin az „Utasítás“ második részében négy kérdés-csoportba foglalva, részletesen kifejti a beszámolók tartalmát.

Az első kérdéscsoportba főképpen a parasztsággal való árucseré, a munkások és parasztok helyzetének javulása, munkaügyi kérdések és a bürokrácia elleni harc kérdései tartoznak.

A második kérdéscsoport a mezőgazdaság és az ipar fellendítésével, a tüzelőanyag- és élelmiszerellátással, az építőipar munkájával, a mintaszerűen dolgozó és a kilátástalan (hasznot nem hajtó) üzemek kimutatásával, a gazdasági munka javulásával stb. kapcsolatos kérdéseket foglalja magában.

A harmadik kérdéscsoport a területi és helyi gazdasági és tervező szervek munkájára, a villamosításra, a külfölddel való árucseré megszervezésére, a közlekedés és a sajtó munkájára vonatkozó kérdéseket tartalmazza.

A negyedik kérdéscsoportba a gazdasági építéssel kapcsolatban levő azok a kérdések tartoznak, amelyeket a helyi szervek, intézmények vagy egyes dolgozók vetnek fel.

„A Munka és Honvédelem Tanácsának utasítása a helyi szovjet intézményeknek“ szolgált alapul a szovjet hatalom központi és helyi szervei munkájának megszervezéséhez az új gazdasági politikára való áttérés után.

* P. Popov: V. I. Lenin és az állami statisztika. Szovjet statisztikusok a szocialista statisztikáról. Statisztikai Kiadóvállalat. Budapest, 1950. 11. old.

Rendkívül nagy volt az „Utasítás“ jelentősége a szovjet statisztika fejlődése szempontjából is. Meghatározta a statisztikai szervek gyakorlati részvételét a szocialista építésben. Feladatává tette a statisztikai szervezeteknek a gazdasági munka helyi tapasztalatainak számbavételét és vizsgálatát, a jó munkaeredmények feltárását és tanulmányozását.

Lenin ismételten követelte a statisztikusoktól, hogy gyakorlati segítőtársak, ne pedig skolasztikusok legyenek. A statisztikusok a kezdeti időben nehezen értették meg, hogy a proletárállamban, mely központi tervgazdálkodást kíván folytatni, gyors, azonnali adatokra van szükség „... a folyamatos statisztika — írja Lenin a Központi Statisztikai Hivatal vezetőjének írt levelében — (mind az iparstatisztika, mind a mezőgazdasági statisztika) az összesítő, gyakorlatilag legfontosabb adatokat közölje (a „teljes“ adatok akadémikus feldolgozását félretéve) ... Értetni kell hozzá, hogy kiragadják azt, ami *gyakorlatilag* fontos és sürgős, ami pedig tudományos szempontból értékes, egyelőre tegyék félre ... Ha másképp nem megy, az erők 99/100 részét állítsák be annak feldolgozására, ami gyakorlatilag és azonnal szükséges építésünk szempontjából, minden egyebet pedig el kell halasztani jobb időkre, akkorra amikor bőségesen el leszünk majd látva munkaerővel“.⁹

A realitásokhoz, a tényekhez ragaszkodó Lenin rendkívül fontosnak tartotta, hogy a gyakorlati építő munkához a lakosság számára, a fő cikkek termeléséről stb. kellő időben megfelelő adatok álljanak rendelkezésre. Ennek érdekében még az adatok pontosságának ellenőrzésétől, a hibaszázalékok számításától is eltekintett. Lenin azt kívánta, hogy a Központi Statisztikai Hivatal a szocialista építés szerve legyen, „... megvizsgálja, ellenőrizze és nyilvántartsa azt, amit a szocialista államnak ma, most, elsősorban kell tudnia“.¹⁰

Lenin számos levélben és táviratban adott utasítást és útmutatást a Központi Statisztikai Hivatalnak munkája végzésére, a munkaterv összeállítására, különböző adatgyűjtések végrehajtására, kiadványok elkészítésére stb.¹¹

Rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított Lenin a vállalatok, intézmények és szervezetek beszámolási rendszerének. A beszámolási rendszer megszervezésének szigorú ellenőrzését a Munkás-Paraszt Felügyelet feladatává tette.

Lenin leveleiben felhívja a figyelmet a Központi Statisztikai Hivatal munkájában található hiányosságokra is: az adatközlés lassúságára, az adatgyűjtések megszervezésében mutatkozó „huza-vonára“, a kérdések „akadémikus“ kezelésére stb. és egyúttal rámutatott a hibák kijavításának útjára. Kitér a Statisztikai Hivatalhoz intézett írásaiban Lenin a statisztikai adatok elemzésének fontosságára és gyakran még módszertani útmutatást is ad az elemzés végrehajtását könnyítő csoportosítás elvégzéséhez.

A fiatal Szovjetállam központi statisztikai rendszere létrejöttének éppen legnehezebb, első éveiben Lenin állandó figyelme és gondoskodása mellett fejlődött.

⁹ Lenin Művei. 33. köt. Szikra. Budapest, 1953. 12—13. old.

¹⁰ U. o. 335. old.

¹¹ Lásd például Lenin Művei. 33. köt. 11—13., 14—16., 17—20. és 398. old.; 35. köt. 324—325., 469—470., 480—481. old.

KENESSEY ZOLTÁN:

A SZOVJET STATISZTIKA FEJLŐDÉSÉNEK NEGYVEN ÉVE (1917—1957)

A cári Oroszországban a statisztika fejlődése is az ország egész társadalmi-gazdasági fejlődését gátló korlátokba ütközött. E cikk keretei nem engedik meg a forradalom előtti orosz statisztika fejlődésének az ismertetését és értékelését, s ezért csak arra a jellemző tényre utalunk, hogy az 1917 előtti Oroszországban mindössze egy népszámlálást — az 1897. évit — hajtottak végre. (Összehasonlításképpen megemlítjük, hogy Ausztria-Magyarországon 1917 előtt hét népszámlálást tartottak — 1850-ben, 1857-ben, 1869-ben, 1880-ban, 1890-ben, 1900-ban és 1910-ben —, és hogy az 1910. évi népszámlálás az Egyesült Államokban már sorrendben a tizenharmadik volt.)

A Szovjetunióban a korszerű statisztikai apparátus kiépítésére és a forradalmi átalakuláson átment társadalom szükségleteinek megfelelő statisztika kifejlesztésére 1917 után, a szovjet hatalom évei alatt került sor. Ez a folyamat — a szovjet statisztika kifejlődése — igen sokban az októberi forradalom vezéralakjának, V. I. Lenin-nek a nevéhez fűződik. Lenin ugyanis — s itt hangsúlyozni kell, hogy nem az Októberi Forradalom vezetőjének kijáró tisztelet eltúlzásáról van szó — igen nagyra értékelte a statisztika jelentőségét, értett is a statisztikához,¹ s világosan látta az összefüggést az új társadalom építésének szükségletei és a statisztika között.

Igen jól ismert Leninnek az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság 1917. november 17-i ülésén elhangzott kijelentése, hogy „a szocializmus mindenekelőtt számvitel”. Lenin e megállapítását nem szánta csupán elvi deklarációnak. Erről tanúskodik, hogy 1918. július 25-én a Népbiztosok Tanácsa már jóvá is hagyta „Az állami statisztikáról szóló rendelet”-et, majd 1918. szeptember 15-én „A helyi statisztikai szervek létesítéséről szóló rendelet”-et. Ezek alapján létesült a Szovjetunióban a Központi Statisztikai Hivatal (Centralnoe Sztatiszticeszkoe Upravlenie). A hivatal a népbiztosságokkal egyenlő státust kapott, s vezetője — tanácskozási joggal — tagja lett a Népbiztosok Tanácsának.

¹ Erre különösen „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban” és „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka” c. műveiből, valamint a szovjet statisztika megszervezésével kapcsolatos tevékenységéből következtethetünk.

I.

A szovjet statisztika kezdeti évei sokkal bővebb anyagot nyújtanak a négy évtizeddel későbbi vizsgálat számára, mint ahogy azt a forradalom utáni évek viharos és sokszor véres története alapján fel lehetne tételezni. Sokan úgy vélik, hogy e kor csupán a régi társadalom korhadt épületének a felszámolása és a szovjet állam puszta létének megvédése szempontjából nevezetes. A valóságban ezekre az évekre az alkotó energiák felszabadulása s sok területen — például a statisztika terén is — egy új fejlődési szakasz alapjainak a megvetése is jellemző.

A statisztika területén ebben az időben a legnagyobb esemény természetesen maga a központi állami statisztikai szervezet létrehozása volt.² Ezenkívül azonban nagyszabású összeírások egész sora (kevesen tudják például, hogy 1920-ban népszámlálást tartottak a Szovjetunióban), egymást követő statisztikai kongresszusok és konferenciák, a „Vesztnik Sztatisztiki“ megjelenése és még sok egyéb kiadvány közzététele tanúskodik a statisztika fejlesztése érdekében hozott nagyarányú erőfeszítésekről és ezek eredményeiről.

A gyors fejlődést jól mutatja, hogy az I. Összoroszországi Statisztikai Kongresszus 1918 nyarán még az állami statisztika megszervezésével kapcsolatos általánosabb problémákkal volt elfoglalva, a II. Összoroszországi Statisztikai Kongresszuson azonban, amely kb. háromnegyed évvel később, 1919 áprilisában ült össze, a szervezési kérdések megvitatása mellett már nagy figyelmet szenteltek a mezőgazdasági statisztika, a háztartásstatisztika, a népszámlálások stb. kérdéseinek is. Az 1918. évi I. Összoroszországi Statisztikai Konferenciát túlnyomóan szintén szervezési gondok foglalták le, a II. ilyen konferencia — 1920 januárjában — már a korszak legnagyobb-szabású statisztikai munkája, az 1920. évi népszámlálás problémáinak a jegyében ült össze.

A polgárháború és az intervenció következtében ez az 1920. évi népszámlálás természetesen nem terjedhetett ki az ország egész területére, s kb. a lakosság 72 százalékát ölelte fel. A népszámlálás eszmei időpontja 1920. augusztus 28-a volt, s a kérdőíven feltett tizennyolc kérdés (nem, kor, nemzetiség, anyanyelv, állampolgárság, születési hely, családi állapot, egyhelybenlakás ideje, írástudás, iskolai végzettség, szakképzettség, foglalkozás, társadalmi helyzet — munkás, alkalmazott stb.) a számbaveendő ismérvek tekintetében szélesebb programot jelentett, mint az 1897. évi népszámlálásé. Mindamellett az 1920. évi népszámlálás nem teljes volta, valamint a feldolgozás egyes problémái miatt 1923-ban a városokban és a városi jellegű településekben ismét megszámlálták a lakosságot és lakásösszeírást végeztek.

Nagy jelentőségük volt a szovjet hatalom első éveiben végrehajtott ipari összeírásoknak is. Az 1918. évi összeírás során az összes forgalmi adó fizetésére kötelezett ipari vállalatot, valamint a gépi berendezéssel felszerelt vállalatok közül a 16 munkásnál, a gépi berendezéssel nem rendelkezőknél pedig a 30 munkásnál többet foglalkoztató ipari vállalatokat írták össze. Az 1920. évi második ipari összeírást a népszámlálással egyidejűleg hajtották végre. A polgárháború következtében egyik összeírás sem lehetett teljeskörű. (Az első ipari összeírás például csak 31 kormányzóságra terjedt ki, s Ukrajna,

² Érdemes megjegyezni, hogy a hivatal 33 osztálya között, amelyeknek többsége egyes termelési ágazatok statisztikájával foglalkozott, már kezdetben megtalálható volt a népgazdasági mérlegek osztálya. A nyugati statisztikai hivatalok — természetesen más körülmények között s eltérő céllal — csak a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején kezdtek mérlegszámításokkal foglalkozni.

az Ural, Szibéria, a Kaukázus, Közép-Ázsia és a Távol-Kelet iparvállalatai kimaradtak belőle.)

1920-ban mezőgazdasági összeírást is hajtottak végre. 1919—20-ban — az ország védelmi céljaira — 20 kormányzóságra kiterjedő lösszeírást tartottak a katonai célra alkalmas lovak számbavételére.

Mindezek az összeírások nagyjelentőségű tényanyagot nyújtottak a fiatal szovjet állam vezetői számára az aktuális feladatok megoldásához. Ezen túlmenően távlati célkitűzések felvázolásához is — így a híres GOELRO tervhez is — ezek a statisztikák szolgáltatták a kiinduló adatokat.

A szovjet hatalom első éveiben végzett nagyszabású statisztikai munkáról jó tájékoztatást nyújtanak a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott évkönyvek. Lapozzuk fel például az 1918—20. évekről kiadott évkönyvet (az évkönyv az 1918—20. évek időszakát tárgyalja, két testes kötetben, 907 nagyalakú oldalon).

A népességről szóló fejezet az 1920. évi népszámlálás adatait közli, s egybeveti azokat az 1897. évi népszámlálás adataival, valamint az 1914-re vonatkozó becslésekkel. Ezek a számok jól megvilágítják a szovjet állam által örökségül kapott elmaradott társadalmi struktúrát. Az összlakosság száma a népszámlálás időpontjában 131,5 millió volt (a számba nem vett lakosságra vonatkozó becslést is figyelembe véve), s ebből 110,9 millió falusi lakos volt. Moszkva és Leningrád (akkori nevén Petrograd) lakossága a mai 4,8 millióval, illetve 3,2 millióval szemben csak 1 028 218, illetve 705 908 főt tett ki.

Az ipar helyzetéről az évkönyv az 1918. évi és 1920. évi ipari összeírás és a hivatal által vezetett folyamatos statisztikák alapján tájékoztat. Igen érdekesek az 1918. évi összeírásnak az ipar koncentrációjára vonatkozó táblázatai, amelyekből megállapítható, hogy a számbavett 1 176 000 munkásból 557 000, vagyis több mint 50 százalék 500 munkásnál többet foglalkoztató üzemekben dolgozott.

Az évkönyv a mezőgazdaság helyzetéről 1917. és 1919. évi adatokat közöl, valamint az 1920. évi összeírás adatait. Ezekből az adatokból jól látható, hogy a mezőgazdaság helyzete — amely már 1917-ben sem volt rózsás — a polgárháború következtében tovább romlott. E két év alatt a lovak száma a számbavett 34 kormányzóságban 7,7 millióról 7,1 millióra, a szarvasmarháké 16,9 millióról 13,5 millióra, a sertéseké 19,6 millióról 10,2 millióra csökkent, a vetésterület 285 millió gyeszjatináról 237 millió gyeszjatinára esett vissza.

Igen részletes adatokat közöl az 1918—20. évi évkönyv a lakosság el látásáról. Ezekből kitűnik, hogy 1919. március-áprilisban Moszkvában és Leningrádban az egy munkásra jutó kalóriamennyiség csak 1974 kalória volt. A szoviet kormány intézkedései nyomán júliusban 2533, decemberben már 2902, 1920. májusban pedig 3162 kalória jutott a két város egy-egy munkására.

Hasonló érdekes adatokat találhatunk az 1918—20-as évkönyv egyéb fejezeteiben is a parasztcsaládok 1919. évi háztartásstatisztikájáról, az árak mozgásáról, a közlekedésről, az egészségügyről, a népművelésről, a külkereskedelemlről, a pénzügyekről, a könyvkiadásról stb., stb. Az 1922-ben megjelent évkönyv mellékletében adatokat találhatunk az inflációs folyamat előrehaladásáról. (Ezek szerint a pénzforgalom 1921. július 1-e és 1922. március 1-e között 2347 milliárdról 48 535 milliárd rubelre emelkedett!)

Ezeket az adatokat csupán példaként említjük meg, hogy e korszak

statisztikai munkásságáról némi képet adjunk. Természetesen ezeknek a statisztikáknak — eltekintve a számbavétel korlátolt lehetőségeitől is — voltak lényeges hiányosságai. Elsősorban azt lehetne megemlíteni, hogy az összeírások feldolgozása igen lassú volt, s ezért sok adat gyakorlati célokra kevéssé felhasználható, elavult volt. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Statisztikai Hivatal nem igyekezett a felelős vezetőket előzetesen is tájékoztatni a különböző felvételek eredményeiről. Mégis a 1920-as évek végéig állandóan panaszok voltak a feldolgozások késedelmessége miatt.)

1919-ben jelent meg a Központi Statisztikai Hivatal folyóiratának, a „Vesztnik Sztatisztiki“-nak első száma. A folyóirat bő teret szentelt a statisztikai munka aktuális feladatainak, fontos metodológiai problémáknak és a matematikai statisztika időszerű kérdéseinek (ezek aktualitását többek között a reprezentatív felvételek nagy száma adta meg), s időnként a legjobb külföldi statisztikusok műveiből is közölt fordításokat.³

A fiatal „Vesztnik Sztatisztiki“ elméleti igényesség és az időszerű statisztikai problémák felvetése terén — bátran állíthatjuk — felvette a versenyt a nyugati országok nagy múltra visszatekintő statisztikai folyóirataival. Egyébként a szovjet statisztika — eltérő elvi sajátosságainak fenntartása mellett — a nemzetközi statisztikai élet áramköréből a forradalom után nem kapcsolódott ki. Ezt a „Vesztnik Sztatisztiki“ évfolyamaiból is láthatjuk (fordításban közölték például *Irving Fisher* indexekről írt könyvének XVI. fejezetét, *W. C. Mitchell* egy ismert cikkét stb.). Az eltérő közgazdasági- politikai felfogás ellenére, például *Mitchell* angolból fordított cikkéhez fűzött megjegyzésben, a folyóirat őt mint „az index-számok ismert szakemberét és teoretikusát“ mutatja be. Hasonlóképpen *Irving Fisher* esetében megengedhetőnek tartották, hogy könyvéről — a lefordított részen túlmenően is — bő ismertetést adjanak. A korabeli tájékozottságra jellemző, hogy *Keynes* nevével — aki csak az 1930-as években vált széleskörűen ismertté — statisztikai vonatkozásban a „Vesztnik Sztatisztiki“ hasábjain már az 1920-as években találkozunk.

A későbbiekben — különösen a második világháború után következő években, egész a XX. kongresszusig — a nyugati statisztikai élettől való elzárkózás vált uralkodóvá. Magától értetődő, hogy a kapitalista országok statisztikai eredményeivel való megismerkedés korlátozása és az ezzel kapcsolatos viták és kritikai vizsgálódások kiesése nem szolgált sem a Szovjetunió sem a többi szocialista ország statisztikájának fejlődését.

A „Vesztnik Sztatisztiki“ elméleti igényességének hangsúlyozása mellett azt is alá kell húzni, hogy a statisztika elméleti, matematikai vonatkozású részei mellett bőségesen foglalkozott a statisztika egyes ágazatainak metodológiai kérdéseivel, az összeírások problémáival, a Központi Statisztikai Hivatal egyes osztályainak munkájával, a statisztikai irodalom ismertetésével stb.

³ A folyóirat elméleti nivójának érzékeltetésére és a fent említettek illusztrálására idézzük néhány cikk címét:

N. Csetverikov: A reprezentatív megfigyelésről. (1919. évi 8—12. sz.)
Bortkevics: A szóródási együttható pontosságáról. (1921. évi 1—4. sz.)
Gurev: A reprezentatív módszer kialakulása és első alkalmazása Oroszországban. (1921. évi 1—4. sz.)
V. Romanovszkij: A korreláció elméletének jelenlegi állása (1922. évi 1—4. sz.)
E. Szluckij: A korrelációs kapcsolat néhány sémáiáról. (1923. évi 1—4. sz.)
F. Dubovikov: A nemzeti jövedelemszámítás módszerei. (1923. évi 4—6. sz.)
K. Buhman: Az 1921. évi éhínség és a külföldi szervezetek tevékenysége. (1923. évi 4—6. sz.)
Sz. Pervusin: A világgazdaság konjunktúrája 1923. első félévében. (1923. évi 4—6. sz.)
B. Jasztremszkij: Statika és dinamika a matematikai statisztikai kutatásban. (1922. évi 7—12. sz.)
W. C. Mitchell: Index-számok. (1923. évi 7—12. sz.)
Irving Fisher: Az indexszámok összeállítása. (1925. évi 7—9. sz.)

II.

A NEP korszakban a gazdasági és társadalmi élet összes fontos területein reprezentatív és teljeskörű feltételek segítségével igyekeztek a társadalmi-gazdasági viszonyok feltárására. Ezek közül különösen jelentősek voltak az évenként kétszer megtartott reprezentatív mezőgazdasági felvételek, amelyek az akkor még túlnyomóan egyéni parasztgazdaságokból álló mezőgazdaság fejlődéséről adtak képet.

Általában e korban nagy figyelmet szenteltek a szovjet gazdaság konjunktúrájának kutatására. Erről jó képet kapunk, ha szemügyre vesszük a hivatal által kiadott „bulletineket”.⁴ A bulletinek 1919 óta jelentek meg 80—120 oldalas terjedelemben. Évente általában 12—15 bulletint tettek közzé. A bulletinek a hivatal által feldolgozott időszerű statisztikai anyagokat ismertették és elemezték.⁵

A bulletinekben közölt — rendszerint aktuális és érdekes — adatok és elemzések kétségkívül sokban hozzájárultak azoknak a társadalmi és gazdasági problémáknak a feltárásához, amelyek között a szocializmus építése a Szovjetunióban ebben az időszakban folyt.

A bulletinek gyakran foglalkoztak különböző összeírások eredményeinek az ismertetésével is. Ebben a korban — kb. a húszas évek végéig, az ötéves tervek kezdetéig — az összeírások súlya a statisztikai munkában nagyobb volt, mint az ezt követő korszakban, amikor a kiépülő folyamatos statisztikai adatszolgáltatás révén sok kérdéstről állandó, megbízható és részletes tájékoztatás állt rendelkezésre.

Külön említést érdemel a Szovjetunió 1926-ban közzétett 1923—24. évi népgazdasági mérlege. Ez a mérleg világviszonylatban az első kísérlet volt a gazdasági élet összefolyamatainak átfogó statisztikai ábrázolására, s jóval megelőzte Leontieff input-output számításait⁶ és a nyugati nemzetgazdasági mérlegek (national accounts systems) közzétételét. A népgazdaság 1923/24. évi szovjet mérlege a statisztika történetébe kétségkívül mint nagyjelentőségű úttörő próbálkozás fog belekerülni.

E mérleg összeállításával a fiatal szovjet statisztika már fejlődésének legelső fázisában megmutatta, hogy nemcsak a statisztika kész eredményeit használja fel, de képes arra, hogy újat is alkosson, és pedig a gazdaságstatisztika egyik alapvető területén, az újratermelési folyamat ábrázolásában. A mérleg összeállításának a jelentőségét nem csökkenti az sem, hogy első próbálkozás lévén, sok tekintetben még módosításra szorult⁷ s hogy a következő évek és évtizedek tapasztalatai alapján módosították is).

⁴ Bülleteni Centralnogo Sztatiszticeszkogo Upravlenija.

⁵ Jellegzetesnek tekinthetjük például a 93. sz. bulletint, amelyet 1924. december 15-én adtak ki. A bulletinben szereplő anyagok a következők:

1. Az orosz népgazdaság helyzetét és a világkonjunktúráját jellemző fő mutatók (grafikus ábrázolásban).
2. A világ gazdaság és különösképpen az orosz gazdaság konjunktúrája 1923/24-ben.
3. A főbb ipari-kereskedelmi központok teherforgalma 1924 júniusában és júliusában.
4. Az árumozgatás iránya a vasutakon és víziutakon.
5. Az elsőfokú szövetkezetek száma 1924. április 1-én.
6. Lótenyésztés a moszkvai ipari körzetben.
7. A mezőgazdasági adó hatása az erőltetett állat-eladásokban.
8. A bíróságok által elítéltek szociális összetétele 1923-ban.

⁶ Leontieff egyébként rendszere megalkotásakor az alap gondolatot valószínűleg éppen e mérlegekből merítette.

⁷ A mérleg például a város és falu közti forgalmat a „falu egyenlege” elv alapján, vagyis a parasztgazdaságok társadalmi csoportosítása nélkül ábrázolta.

Az 1920-as évek legnagyobb méretű statisztikai munkája az 1926. évi népszámlálás végrehajtása volt. E népszámlálás feladata az 1924-ben alakult Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (korábban a Szovjetunió mint Orosz Federatív Szocialista Szovjet Köztársaság állt fenn) népességének számára és összetételére vonatkozó adatok megállapítása volt.

A népszámlálás eszmei időpontja 1926. december 17-e volt, és ellentétben az 1920. évvel az ország egész területére kiterjedt. A kérdőíveken szereplő kérdések többek között a nevet, nemet, életkort, nemzetiséget, anyanyelvet, születési helyet, családi állapotot, írástudást, fizikai hiányosságokat (rokkantság), pszichikai hiányosságokat (elmebetegség), foglalkozást, társadalmi helyzetet, munkahelyet stb. tudakolták. A városi családokról ezenkívül családi lapokat is töltöttek ki. Ezek a családok összetételére és lakásviszonyaira szolgáltak értékes adatokkal.

Az 1926. évi népszámlálás anyagát meglehetősen gyorsan dolgozták fel és 56 kötetben adták közre.

A szovjet statisztika fejlődésének e korszakában jelentős helyet foglal el a háztartásstatisztika is. Mint már az 1918—20-as évkönyv tárgyalásakor említettük, először 1919-ben végeztek háztartásstatisztikai vizsgálatot a parasztcsaládok helyzetének felmérésére. Ezt a munkát 1923-ban felújították, s mintegy 4000 falusi családot vontak be a megfigyelésbe. Ekkor vezették be a háztartásstatisztikai könyvecskéket, és 1924-ben már kb. 1500 ilyen könyvecske volt a családoknál, s további 10 000 családot kikérdezés útján figyeltek meg. A későbbiekben a kikérdezési módszer fokozatosan háttérbe szorult, s az írásos megfigyelés aránya megnőtt.

E cikk keretei nem engedik meg, hogy a szovjet statisztika fejlődésének e korszakát olyan részletességgel ábrázoljuk, hogy akárcsak áttekintő képet is tudjunk adni mindarról, ami fontos és érdekes fejlemény volt. Így csupán utalni tudunk a nemzetiségi statisztikai kiadványokra (pl. az ukrajnai Vesztnik Sztatisztikire) a statisztikai szervezet jelentőségének növekedésére (például arra, hogy 1926-ban a hivatal vezetője szavazati jogot kapott a Népbiztosok Tanácsában), az egyes városokban folyó nagyméretű statisztikai munkákra (különösen a moszkvai statisztikára) stb. Remélhetőleg azonban az elmondottak alapján is kibontakoznak a szovjet statisztika első fejlődési szakaszának főbb sajátosságai.

III.

Az 1920-as évek végén a szovjet statisztikai munka reorganizációjára került sor. Az addig elért eredmények mellett — amelyekről az előzőkben szóltunk s megállapítottuk, hogy nagy lépést jelentettek előre a statisztika fejlődésében a cári Oroszország statisztikai fejlettségéhez képest — a statisztikai munkában fennálltak olyan lényegbevágó hiányosságok is, amelyeknek kiküszöbölése az ötéves tervek és a kollektívizálás idején már parancsolóan szükségessé vált.

A hiányosságok lényege abban foglalható össze, hogy a statisztika nem volt eléggé operatív jellegű, nem segítette eléggé a gazdasági vezetés előtt álló időszerű kérdések megoldását. Ez többek között az adatok késedelmes feldolgozásából, a tervezés követelményeitől való elszakadásból és a számvetel különböző területei közötti egység hiányából származott.

E hiányosságok felszámolása céljából a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa 1930. január 23-án határozatot hozott a Központi Statisztikai

Hivatalnak és helyi szerveinek megszüntetéséről. A Központi Statisztikai Hivatal feladatkörét és apparátusát e határozat értelmében a Goszplan-nak (Állami Tervbizottság) és a Goszplan helyi szerveinek adták át. 1930-tól egészen 1948-ig a statisztikai munka — különböző szervezeti formák között⁸ — a Goszplan keretein belül folyt. Ezzel az átszervezéssel a kívánt szempontok érvényesítése: az operativitás és a tervezéssel való kapcsolat fokozása sikerült is. Egészen véve azonban a szervezeti változtatások a statisztika fejlődésére kedvezőtlenül hatottak. Amint *A. I. Gozulov* az orosz, illetve szovjet statisztika fejlődéséről szóló könyvében megállapítja: „Ezen átszervezések egyes szakaszai a szervezeti forma tekintetében nem mindig voltak szerencsések. A terv és a statisztikai szervek szerves összeolvasztása objektíve a statisztikai szervek tevékenységének összeszűküléséhez, a statisztikai munka korlátozódásához vezetett.”⁹

Nem tekinthető véletlennek, hogy éppen ebben a korban jelentkeztek a könyvelés és általában az elsődleges, operatív dokumentáció jelentőségének megnövekedése, valamint a statisztikai szervek átszervezésének hatására egyes szovjet statisztikusok között „a statisztika elhalásáról” szóló nézetek, amelyeket később az élet, a szocialista társadalom fejlődése teljeseen megcáfolt.

Mai szemmel visszatekintve erre a korra, úgy tűnik, hogy a statisztikai munka önállóságának az operativitás hiánya miatti megszüntetése túlzott intézkedés volt, s végeredményben nem szolgálhatta a tervezés érdekeit sem, amelynek lényeges előfeltétele a megbízható tényszámok léte. (Nem beszélve arról, hogy a terv teljesítésének hiteles nyomkövetésére sem a legalkalmasabb a tervet készítő szerv apparátusán belül működő statisztikai szervezet, amint pedig ez a Goszplan Népgazdasági Számviteli Központi Hivatalának az esetében a helyzet volt.)

A statisztika szinte teljes — elvi és szervezeti — alárendelése a tervezésnek természetesen az egész statisztikai életre erősen kihatott. Nézzük meg például a statisztikai kiadványok területét. E korszak, az 1920-as évekhez hasonlóan, gazdag statisztikai kiadványokban. A kiadványok jellege tekintetében azonban eltérést jelent az, hogy míg az 1920-as években inkább „elsődleges” statisztikai anyagokat közöltek bő részletkezésben (összeírások eredményeit stb.), addig az 1930-as évek statisztikai kiadványaira inkább az összefoglaló, áttekintő jelleg jellemző. Természetesen a húszas években is kiadtak összefoglaló jellegű kiadványokat (pl. „A szovjet hatalom 10 éve, 1917—1927”), s a harmincas években is megjelentek „elsődleges” statisztikai anyagok (pl. „Az üzemélelmzés a Szovjetunióban 1933-ban”), azonban az arányok jelzett eltolódása kétségtelenül megfigyelhető. Általában a harmincas évek kiadványaira jellemző az, hogy összeállításuknál erősebben érvényesült a „közgazdasági” szemlélet, s ezért ezek a kiadványok a gyakorlati közgazdászok, a gazdasági élet irányítói — s általában a nagyközönség — számára színesebb, éltelettel telibb anyagot adtak, mint az előző korszak kiadványai. A kutatók szempontjából viszont — megítélésünk szerint — az „elsődleges” anyag szűkebb volta bizonyos kiesést jelenthetett.

E korszak legjelentősebb kiadványai az évenként megjelenő évkönyvek voltak, amelyek „A szocialista építés a Szovjetunióban” címmel és a meg-

⁸ Eleinte a statisztikai munkát a Goszplan osztályainak megfelelően decentralizálták. Ezután, 1931. december 31-én létrehozták a Goszplan Népgazdasági Számviteli Központi Hivatalát (Centralnoe Upravlenie Narodnohozajsztvennogo Ucseta). 1941-ben az elnevezést a Goszplan Központi Statisztikai Hivatala elnevezésre módosították.

⁹ *A. I. Gozulov: Isztorija otcsesztvennoj sztatistikii. Moszkva, 1957.*

felelő év megjelölésével jelentek meg. Az évkönyvek gazdag anyagot közöltek a Szovjetunió társadalmi és gazdasági fejlődéséről, és terjedelmük — összehasonlítva a nyugati hasonló kiadványokkal is — impozáns volt. Lapozzuk fel például az 1935. évi évkönyvet. A 43 ív terjedelmű (690 nyomott oldalt kitevő) kötet tizenkét nagyobb fejezetre és ezen belül számos alfejezetre tagozódik.

Az első összefoglaló rész 13 nagy táblázatban (62 oldal terjedelemben) átfogó adatokat közöl a Szovjetunió fejlődéséről (nemzeti jövedelem, álló-alapok, termelékenység, mezőgazdaság legfőbb mutatói, társadalmi szektor fejlődése, ipar területi elhelyezése, népesség, földrajzi adatok, természeti kincsek, erdőállomány stb.)

Az ipar helyzetéről 273 táblázat 280 oldal terjedelemben, a mezőgazdaságról 77 táblázat (108 oldal), a közlekedésről 70 táblázat (70 oldal), a külkereskedelemről 10 táblázat (36 oldal), a pénzügyekről 20 táblázat (50 oldal) ad áttekintést.

A harmincas években megjelent sok egyéb összefoglaló statisztikai kiadvány („A Szovjetunió ifjúsága, 1936“, „A Szovjetunió kulturális fejlődése, 1935“, „A Munkaügy Évkönyve, 1935“, „A szocializmus építése a Szovjetunióban, 1934—1938“ stb.) ismertetését e cikk keretei nem engedik meg. Csupán arra utalhatunk, hogy ezek a megfelelő területekre vonatkozóan átfogó anyagot tartalmaznak.

A tervezés és a statisztika között a tervezés javára történt eltolódást tükrözte a harmincas évek statisztikai folyóirata, a „Plan“ is. E folyóirat 1933-ban indult meg a Goszplan és a Népgazdasági Számviteli Központi Hivatal folyóirataként, s tulajdonképpen nem kifejezetten statisztikai, hanem statisztikai-tervgazdasági folyóirat volt. A tervgazdaság problémáival magasabb szinten ugyan már a harmincas években is a „Planovoje Hozjajsztvo“ c. folyóirat foglalkozott, a statisztikai hivatalnak a Goszplan alá tartozása következtében azonban a „Plan“ jellege is — amint erre már a folyóirat címéből is következtethetünk — erősen tervgazdasági volt.

A „Plan“ eleven, kéthetenként megjelenő folyóirat volt, s sok érdekes cikket és elemzést közölt. Mégis — véleményünk szerint — a statisztikai tudomány igényei szempontjából a „Vesztnik Sztatisztiki“-hez képest nagy visszaesést jelentett, hiszen a statisztika sajátos problémáival, metodológiai kérdésekkel stb. már jellegénél fogva alig foglalkozott.¹⁰

Mindamellettt e korból többek között számos összeírás¹¹ is tanúskodik arról, hogy a szovjet statisztika tevékenysége — ha az előző korszakhoz

¹⁰ A „Plan“ jellegének érzékeltetésére az 1935. évi 6. szám tartalomjegyzékéből idézünk:

A. *Seffel*: A szocialista Donbassznak — szocialista energetikát.
 Sz. *Granszkij*: A nyersvas központosított elosztásának megszüntetéséről.
 Sz. *Surov*: A faluvillamosítás központi kérdései.
 R. *Beser*: A munka termelékenysége és a bérek 1934-ben és 1935-ben.
 J. *Antonov*: Emeljük a népességi statisztikai színvonalát.
 V. *Riz*: Az 1936. évi terv metodikai utasításainak előkészítése.
 A szovjet népgazdaság fejlődésének mutatói (táblázatok).
 J. *Joffe*: A francia népgazdaság konjunktúrája.

A folyóirat ilyen és hasonló jellegű cikkeken kívül statisztikai szempontból érdekes híreket, egyes statisztikai munkák értékelését, statisztikai konferenciák ismertetését stb. is tartalmazta.

¹¹ Az ipari összeírások közül különösen jelentősek voltak a gépipari, elektrotechnikai és fémfeldolgozó gépek és berendezések 1932. április 10-én végrehajtott összeírása, az egyéb ipari gépek és berendezések 1934. szeptember 15-i összeírása és a fémforgácsoló gépek és kovácsolóberendezések 1940. november 1-i összeírása. A harmincas években kezdtek meg a kisipar évenként ismétlődő, rendszeres összeírását, s ekkor történt meg az évenkénti állatszámítások bevezetése is.

A kereskedelmi statisztika területén 1930-ban a kereskedelem raktárait, 1932-ben a kereskedelmi hálózatot és a kereskedelmi kádereket írták össze, 1935-ben pedig általános kereskedelmi összeírást hajtottak végre. Említést érdemel az 1935. évi össz-szövetségi könyvtári összeírás is.

viszonyítva intenzitása bizonyos fokig csökkent is — ebben a periodusban is sokoldalú és átfogó volt.

A harmincas évek legnagyobb szabású statisztikai munkája az 1939. évi népszámlálás volt. A Népbiztosok Tanácsa az 1937. január 6-án végrehajtott sikertelen népszámlálás után — amelyet „... a statisztikai tudomány és a kormány által jóváhagyott utasítások súlyos megsértésével hajtottak végre”¹², utasította a Népgazdasági Számveteli Központi Hivatalt, hogy 1939 elején új népszámlálást hajtson végre.

A népszámlálás feladata az volt, hogy számbavegye a szocialista társadalom felépülésével bekövetkezett változásokat, és képet adjon a Szovjetunió lakosságának számáról és összetételéről. A népszámlálás eszmei időpontja 1939. január 17 volt. A kérdőív tizenhat kérdést tartalmazott (többek között a családfőhöz való viszony, nem, kor, nemzetiség, anyanyelv, családi állapot, állampolgárság, írástudás, iskolai végzettség, szakképzettség, munkahely, osztályhelyzet).

Az 1939. évi népszámlálást igen nagy gonddal készítették elő. A társadalmi szervezetek és a sajtó jelentős támogatást nyújtottak a lebonyolításhoz, s annak végrehajtása az ország egész óriási területén zökkenőmentes volt. Jól megszervezték az adatok feldolgozását is. Három gépi feldolgozóállomást állítottak fel erre a célra, amelyek egy év alatt feldolgozták a népszámlálás anyagát, s a népszámlálás általános eredményeit 1940-ben közzé is tették.

A népszámlálás eredményei jól mutatták az 1926 óta eltelt időben a szovjet társadalomban végbement mélyreható változásokat. Az ország lakossága az 1926. évi 147 millióról 1939-ig 170,6 millióra emelkedett. A városi lakosság részaránya, amely 1926-ban 17,9 százalék volt, 1939-ben már 32,9 százalékot tett ki. Az írástudók 1926-ban a lakosságnak csupán a felét tették ki (51,1 százalékát), 1939-ben már 81,2 százalékát. A munkások és alkalmazottak részaránya ugyanebben az időszakban 17,3 százalékról 49,7 százalékra nőtt. Mindezek a számok világosan mutatták, hogy a szovjet nép — amely áldozatos munkával építette fel az új szocialista társadalmat — ebben az időszakban páratlanul gyorsütemű fejlődésen, átalakuláson ment keresztül.

*

A szovjet statisztika fejlődésének ezt a második korszakát — amely tulajdonképpen 1948-ban zárult le, amikor a Központi Statisztikai Hivatal ismét önálló központi hatósággá vált — nem zárhatjuk le anélkül, hogy ne szólnánk néhány szót a második világháború éveiről.

A szovjet statisztika a háborús években — hasonlóan a polgárháború éveikhez — elsősorban a harcban álló ország szempontjából létfontosságú megfigyelésekre összpontosította erejét. Amint 1919-ben a katonai lovak összeírása alapvető feladat volt, úgy a második világháborúban a rendelkezésre álló termelőberendezések, nyersanyagok stb. megállapítása volt elsőrendű fontosságú. E feladatok megoldása — különösen a háború első szakaszában, amikor a német csapatok jelentős területeket megszálltak — nem volt könnyű, s megoldásukra a szovjet statisztikában az ún. „sürgős” összeírások rendszere alakult ki. Ezeket az összeírásokat igen gyorsan, szűkkörű programmal bonyolították le, s eredményeiket a közbeeső statisztikai szervek kihagyásával távirati úton egyenesen a központnak jelentették.

¹² Sztatisztika. (Szerkesztette: Sz. G. Sztrumilin, D. V. Szavinszkij, V. A. Szobolj, T. I. Kozlov). Moszkva Goszstatizdat, 1956. 518. old.

A háború éveiben több mint 100 ilyen sürgős összeírást hajtottak végre, s ezek anyaga az ország védelmi terveinek kialakításához nagy segítséget nyújtott.

IV.

A Szovjetunió Statisztikai Hivatala a Szovjetunió Minisztertanácsának 1948. augusztus 10-i határozatával nyerte vissza önállóságát, amikor is a statisztikai munkát a tervezéstől szervezetenként elválasztották, és létrehozták a „Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal“-t (Centralnoe Sztatiszticeszkoe Upravlenie pri Szovete Minisztrov SzSzsZR).

A statisztikai hivatal önállóságának visszaállítása a statisztikai munka fejlesztését, a statisztikai tevékenység objektivitásának és megbízhatóságának fokozását célozta.

Az 1948 utáni években a szovjet statisztikai apparátus fejlődésében, az adatgyűjtések színvonalának és tárgyilagosságának fokozásában elért eredmények megmutatták, hogy a statisztikai apparátus önállóságának visszaállítása időszerű, helyes és gyümölcsöző lépés volt. Az önállóvá vált Központi Statisztikai Hivatalban ezekben az években óriási munkát végeztek az apparátus megszilárdítása, az adatgyűjtések egységesítése és sok módszertani kérdés megoldása terén. Az 1951-ben Moszkvában járt magyar statisztikai delegációra is rendkívül mély benyomást tett a szovjet statisztikai rendszerrel való első közvetlen megismerkedés, a statisztikai munka magas szintű szervezettsége, egysége, átfogó jellege és tárgyilagossága.

Az ismét önállóvá vált statisztikai hivatal által a statisztikai kiadványok terén elért eredményekről sajnos csak az 1955 utáni időszakban tudunk beszámolni, mivel a statisztikai tevékenység „végtermékei“, a statisztikai kiadványok a második világháború után, egészen a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusáig nyilvánosan nem jelentek meg. Ebben az időben a nyilvánosság elé lényegében csak a negyedévenként kiadott „tervjelentések“ kerültek, amelyek főleg a népgazdasági terv teljesítéséről tájékoztattak, túlnyomórészt százalékszámok segítségével. Ez a nálunk is ismert gyakorlat a közgazdászok szélesebb köre és általában a közvélemény elől elzárta a statisztikai munka eredményeit, ami — legalábbis a magyarországi tapasztalatok szerint — a statisztika fejlődésére negatívan hatott vissza.

Figyelembe véve a fentieket, a szovjet statisztika fejlődésének 1948 óta tartó harmadik korszakát két szakaszra oszthatjuk: a) az 1948-tól a XX. kongresszusig terjedő, b) a XX. kongresszust követő szakaszra. (A XX. kongresszust megelőző időszakra vonatkozóan csupán a statisztikai szervezetre és az elméleti irodalomra vonatkozó néhány megjegyzésre szorítkozhatunk.)

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala önállóságának 1948-ban történt visszaállítása a statisztikai adatgyűjtés teljessége, következetessége és egységes tudományos rendszeressége tekintetében is nagy fejlődést eredményezett.

A szovjet statisztikai irodalom a háború utáni első szakaszban — ez elsősorban a megjelent könyvekre vonatkozik, de nagyrészt a „Vesztnik Sztatisztiki“ cikkeire is áll — főleg az ágazati statisztikák területén gazdagodott. Ezekben az években — Szavinszkij négy kiadásban megjelent iparstatisztikáján kívül bankstatisztikai, kommunális statisztikai, malomipari statisztikai, közétkeztetési statisztikai, távközlési statisztikai, beruházási

statisztikai, folyami hajózási statisztikai, erdészeti statisztikai stb. szak-könyvek közzététele jelezte az ágazati statisztikák fejlődését. Ezeken kívül a statisztika egyéb területein is megjelent több mű,¹³ azonban a fejlődés ezen szakaszát mégis inkább az ágazati művek jellemezték.

A szovjet statisztika fejlődésének ezt a szakaszát átszötte az a vita, amely a „Vesztnik Sztatisztiki“ és a „Voproszi Ekonomiki“ hasábjain a statisztikai tudomány jellegéről és helyéről folyt. A vitát — amely Magyarországra is átterjedt — felesleges a magyar olvasó számára ismertetni, mivel annak idején a *Statisztikai Szemle* fordítások és ismertetések révén bőséges tájékoztatást adott róla. Ez a vita — formálisan — a statisztikusok 1954. évi tanácskozásán zárult le, ahol — mint ismeretes — a statisztika önálló társadalomtudományi jellege melletti álláspont jutott túlsúlyra.

E tanácskozás azonban nemcsak azért — és véleményünk szerint nem elsősorban azért — volt jelentős, mert megvitatta a statisztikai tudomány értékelésének a kérdéseit. Fő jelentősége abban állt, hogy szervezett keretek között ismét megtette a statisztikai tudományos közvéleményt, és ezáltal friss levegőt hozott be a statisztikai fejlődésbe.

A tanácskozáson — amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, a Központi Statisztikai Hivatal és a Felsőoktatási Minisztérium közösen szervezett meg — a statisztikai apparátus résztvevőin kívül közgazdászok, statisztikai oktatók és általában a rokonterületek szakemberei is résztvettek. Ennek nagy jelentősége volt, mert amint Gozulov írja: „A statisztika metodológiai kérdéseinek a szakemberek szűk körében — a tudományos közvélemény alkotó erőinek, különösen a rokonterületek képviselőinek bevonása nélkül — történő eldöntése nemcsak hogy nem éri el célját, de a statisztikai elmélet és gyakorlat fejlődésének gátolásához vezet.“¹⁴

A tanácskozás létrejötté az első kísérletnek volt tekinthető az 1920-as évekből ismert statisztikai konferenciák és kongresszusok hagyományának felélesztése útján.

Ez a tanácskozás mintegy átmenetet jelentett a szovjet statisztika háború utáni fejlődésének második szakaszába, amely azonban csak a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusával vette kezdetét.

V.

A XX. kongresszus után a szovjet statisztika fejlődése új lendületet kapott. Legnagyobb jelentősége annak a körülménynek volt, hogy a XX. kongresszus elvetette a statisztikai adatok általános titkosságát, s ezzel megnyitotta az utat a szovjet statisztika eredményeinek széleskörű közzétevése előtt.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala élt a lehetőséggel, s az elmúlt három év alatt tartalmas statisztikai kiadványok egész sorát tette közzé.

A kiadványokat „A Szovjetunió népgazdasága“ c. statisztikai gyűjtemény nyitotta meg. Ebben a szovjet társadalmi-gazdasági fejlődés legfőbb mutatóit tették közzé 1913-tól 1955-ig, mintegy pótolni akarván a hézagot, amelyet a statisztikai adatok titkossága okozott. Az aránylag szűk terje-

¹³ Nyemcsinov akadémikus „Mezőgazdasági statisztika az általános statisztika alapjaival“ c. műve; a „Társadalomgazdasági statisztikai szótár“; Petrov és Gozulov gazdaságstatisztikái; Bojarszkij—Suserin demográfiai statisztikája; Rjabuskin gazdaságstatisztikai vázlatai; Podjacsihnak az 1939. évi népszámlálásról szóló könyve; „A statisztika elmélete“ c. mű stb.

¹⁴ A. I. Gozulov: *Isztorija otecsesztvennoj sztatisztiki*, Moszkva. Goszsztatizdat, 1957. 197. old.

delmű (262 oldalra terjedő) kiadványt a statisztika egyes területeinek megfelelő részletesebb gyűjtemények követték.

A „Szovjetunió ipara“ című statisztikai gyűjtemény például már meglehetősen nagy terjedelemben (447 oldalon) igen részletes adatokat közöl a szovjet ipar fejlődéséről az 1913-tól 1955-ig terjedő időben. „A Szovjetunió állatállománya“ c. kötet több mint hatszáz oldalra kiterjedő statisztikai anyagot tartalmaz a szovjet állattenyésztés fejlődéséről 1916-tól 1956-ig. Több mint ezer oldalt tesz ki „A Szovjetunió vetésterülete“ c. kiadvány két kötete, amely a vetésterületek 1913 és 1956 közötti alakulásáról tájékoztat, rendkívül részletes területi bontásban. „A Szovjetunió kulturális építése“ c. kötet a kultúra, „A szovjet kereskedelem“ című pedig a belkereskedelem fejlődésére vonatkozó statisztikák gyűjteménye. „A Szovjetunió népgazdasága 1956-ban“ című gyűjtemény a szovjet statisztikai évkönyv szerepét tölti be. Megjelent a szövetséges köztársaságok első statisztikai évkönyve, „Az Orosz FSZSZK népgazdasága“ c. gyűjtemény is. E cikk kéziratának nyomdába adásakor jelent meg „A Szovjetunió közlekedése és távközlése“ c. kiadvány, valamint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója alkalmából közzétett „A szovjet hatalom negyven évének eredményei a számok tükrében“ c. gyűjtemény.

A statisztikai adatok nyilvánosságán túlmenően is a XX. kongresszus által árasztott friss levegő, az alkotó szellemű marxista tudományos tevékenység jelentőségének előtérbe kerülése jótékonyan hatott a statisztikai élet egész területére.

Elég egy pillantást vetni a „Vesztnik Sztatisztiki“ legújabb évfolyamaira, hogy erről meggyőződhetünk. Az újonnan közzétett statisztikai anyagokat elemző cikkek mellett (amelyek önmagukban is új színfoltjai a folyóiratnak) a módszertani kérdéseket tárgyaló cikkek színvonalában is emelkedés tapasztalható, s megnőtt a magasabb matematikai apparátust alkalmazó igényesebb cikkek száma is.

Fontos új eseménye a szovjet statisztikai életnek a Tudományos Akadémia kiadásában közzétett „Statisztikai Tudományos Közlemények“ (Ucsonie zapiszki po sztatisztike) első két kötetének (1955. és 1956.) megjelenése is. A V. Sz. Nyemcsinov akadémikus által szerkesztett kötetekben közzétett cikkek igényesek, tudományos színvonaluk általában magas.

Az első kötet két fő témaköre az indexelmélet és a nagy számok törvénye, amelyeknek kérdéseit összesen kilenc tanulmány tárgyalja. Hét további tanulmány vegyes kérdésekkel (a Szovjetunió népgazdasági mérleg-sémáival, a Csebüsev-féle sorokkal, a nemzetközi statisztika időszerű kérdéseivel, történeti statisztikai problémákkal stb.) foglalkozik.

A második kötet nagyrészt (összesen 13 tanulmányban) az ipari kutatásoknál alkalmazható statisztikai módszerekkel foglalkozik (ipari minőségellenőrzés kérdései, ütemesség vizsgálata), de találunk benne a mezőgazdasági munka termelékenységével, az automata-telefonközpontok tervezésénél a terhelésre vonatkozóan alkalmazható statisztikai számításokkal foglalkozó cikkeket is (összesen 6 tanulmány).

Megjelent néhány érdekes új könyv is. *Jasztremszkij*: Matematikai statisztika (1956) c. könyve, többek között az interpoláció és az extrapoláció, a reprezentatív felvételek elvi alapjaival, a korrelációszámítással stb. foglalkozik. E mű megjelenése csakúgy mint a „Vesztnik Sztatisztiki“ egyes cikkei arra engednek következtetni, hogy a korszerű matematikai módszerek ismét elfoglalják a jelentőségüknek megfelelő helyet a szovjet statisztikában.

Meg kell említenünk az új statisztikai művek sorában *Gozulov* „A hazai statisztika története“ c. könyvét is, amelyre cikkünkben is többször hivatkoztunk, valamint *Jezsov* angolul és franciául is kiadott hasonló jellegű művét. E művek, — ha nem is túl részletesen, — de átfogóan ismertetik az orosz, illetve szovjet statisztika történetét.

Az 1957. június 5—8 között megtartott Össz-szövetségi Statisztikai Tanácskozás újabb nagy lépés volt a statisztikai tudományos közvélemény kiépítésében, az 1920-as évek statisztikai kongresszusi hagyományainak felélesztésében. A tanácskozás három fő kérdéssel foglalkozott: az 1959. évi népszámlálás előkészítésével, a népgazdasági mérlegrendszer problémáival és az iparirányítás átszervezésének statisztikai kihatásaival. Ezenkívül számos más kérdést is megtárgyalt, többek között a statisztikai tudomány fejlesztésének kérdéseit is.

Így a tanácskozáson állást foglaltak amellett, hogy a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala mellett létesítsenek egy statisztikai tudományos kutató intézetet. Az intézet feladatai közé tudományos módszertani kérdések feldolgozása, az állami statisztika adatainak mélyreható elemzése, a legkorszerűbb statisztikai módszerekkel való kísérletezés és a külföldi módszertani és szervezési tapasztalatok tanulmányozása tartozna.

Felvetették a tanácskozáson egy össz-szövetségi statisztikai tudományos társaság létesítésének a gondolatát is. Javasolták ezenkívül, a „Vesztnik Sztatisztiki“ havi megjelentetését és a statisztikai anyagok közzétételének bővítésére havi statisztikai bulletin kiadását is.

Új feladatokat állított a szovjet statisztika elé a népgazdaság irányításának ez évben elhatározott átszervezése. A termelési irányító minisztériumok megszüntetése és a 103 népgazdasági tanács létrehozása új körülményeket teremtett a statisztikai tevékenység számára is. Anélkül, hogy az átszervezés kérdéseibe belemennénk, csak jelezzük, hogy a párhuzamos minisztériumi statisztikai adatgyűjtés megszüntetésével a statisztikai apparátus által gyűjtött és feldolgozott anyag jelentősége lényegesen megnőtt, és a statisztikai apparátus munkája új feladatokkal bővült.

Nagy munkát jelent a szovjet statisztikusok számára az új népszámlálás előkészítése. A Szovjetunió Minisztertanácsának határozata értelmében a következő népszámlálást éppen húsz évvel az 1939. évi népszámlálás után, vagyis 1959 januárjában kell megtartani. Ez a népszámlálás lesz arra hivatott, hogy a Szovjetunió népességének számában és összetételében a második világháború alatt és után bekövetkezett változásokat felmérje.

Fokozott mértékben vesznek részt az utóbbi időben a szovjet statisztikusok a nemzetközi statisztikai együttműködésben, így az ENSZ és a Nemzetközi Statisztikai Intézet által rendezett konferenciákon stb.

VI.

Nehéz feladat lenne a szovjet statisztika négy évtizedes fejlődésének tanulságait — amelyek a szocialista statisztika megteremtésének gazdag tapasztalataiból szűrhetők le — összegezni. Mégis úgy érezzük kötelességünk, hogy e negyven év statisztikai fejlődésének legalább néhány számkra adódó tanulságára — amelyek ismertetésünk során talán önkéntelenül is kialakultak az olvasóban — röviden rámutassunk.

Az első tanulságot azzal kapcsolatban kell levonnunk, hogy a Szovjetunióban a forradalom első napjaitól kezdve milyen nagy figyelmet szenteltek — különösen Lenin — a statisztika kifejlesztésének, és a hű, a valóságot

tárgyilagosan ábrázoló statisztikának. Ez a figyelem arra int bennünket, hogy a társadalmi-gazdasági tények objektív, kendőzetlen feltárásával tegyük lehetővé a valóság megismerését, és ezzel is segítsük elő szocialista építésünk menetében a zátonyok kikerülését, a megfelelő irány megtalálását. A szovjet állam vezetői többször rámutattak arra, hogy a statisztikai adatok tárgyilagossága alapvető követelmény, s a számoknak valamely előre elgondolt elképzeléshez való „igazítása“ egyenesen bűncselekmény.

Igen tanulságos számunkra a szovjet statisztikai életben újabban jelentkező fokozott tudományos igény. Ilyen irányú fejlődés az utóbbi években nálunk is jelentkezett, s a hasonló jellegű szovjet irányzat megerősíti azt a felfogásunkat, hogy csak a korszerű statisztikai módszerek teljes fegyvertárának az igénybevétele segítségével oldhatjuk meg azokat a sokszor igen bonyolult feladatokat, amelyeket társadalmi-gazdasági fejlődésünk a statisztikai elemzés elé állít.

Ez szorosán összefügg azzal, hogy keressük az új utakat, az új módszereket időszerű problémáink megoldására. A népgazdasági mérleg összeállításáról, a megfelelő árrendszer kialakításáról stb. a szovjet statisztikusok és közgazdászok között folyó viták bennünket is arra ösztönöznek, hogy megoldatlan kérdéseinkre keressük azokat a válaszokat, amelyeket az alkotó marxizmus szellemében magunknak kell fáradságos munkával — néha tévedések árán — megadnunk.

Ahhoz viszont, hogy az új módszerek és megoldások kialakulása a lehetőséghez képest gyorsan haladjon, nálunk is szükség van a statisztikai közvélemény, a tudományos nyilvánosság szerepének fokozására.

*

Tanulmányunkban az adott lehetőségeken belül igyekeztünk a szovjet statisztika fejlődésének korábbi szakaszaival is bővebben foglalkozni. Ennek során azt is szem előtt tartottuk, hogy azon fiatal magyar statisztikusok számára, akik nem ismerhetik a szovjet statisztika fejlődésének egész menetét, hanem csupán annak egyik, az adatok titkossága következtében a külső szemlélő részére viszonylag kevesebbet adó szakaszát, a fejlődésről lehetőleg teljesebb képet adjunk. E kép adja meg számunkra a távlatot a szovjet statisztika perspektíváinak megítélésében.

Az elmúlt években, a szocialista magyar statisztika fejlődésének kezdeti éveiben tapasztalt nagy lelkesedés után, a szovjet statisztika iránti érdeklődés (főleg bizonyos objektív körülmények — titkosság, az abban az időben tapasztalható megmerevedés stb. — következtében) bizonyos fokig ellanyhult. Most viszont nem szabad szemünk előtt téveszteni azt az új fellendülést, amely a szovjet statisztikai életben elkezdődött, s amely számunkra is sok tanulságos eredménnyel fog szolgálni. Sokszor hajlamosak vagyunk arra, hogy a sok apró változás, a részeredmények jelentőségét ne ismerjük fel, holott éppen ezekből tevődik össze a szovjet statisztika fejlődésének az az új alkotó szakasza, amely — meggyőződésünk szerint — szemünk láttára alakul ki.

FORRÁSOK

- A. I. Gozulov: Isztorija otecsestvvennoj sztatisztiki, Moszkva, 1957, 180 old.
 A. I. Jersov: Organizacija goszudarsztvennoj sztatisztiki v SzSzsZR, Moszkva, 1957, 132 old.
 Sz. G. Sztrumilin—D. V. Szavinszkij—N. A. Szobolj—T. I. Kozlov szerk.: Sztatisztika, Moszkva, 1956, 568 old.
 P. G. Podjacsih: Vseszojuznaja perepisz naszelenija 1939 g., Moszkva, 1953, 148 old.
 Teorija sztatisztiki, Moszkva, 1956, 604 old.
 V. Sz. Nyemcsinov (szerk.): Ucsonie zapiszki po sztatisztike, Moszkva, I. köt. (1955) 330 old.
 II. köt. (1956) 340 old.
 B. Sz. Jasztremszkij: Matematiceszkaja sztatisztika, Moszkva, 1956, 176 old.

OHRENSTEIN LÁSZLÓ—OROSZ LÁSZLÓ:

AZ ÖNKÖLTSÉG, AZ ÁR ÉS A GAZDASÁGOSSÁG KÉRDÉSEI A BÁNYÁSZATBAN

Annak a kérdésnek eldöntése, hogy valamely bányászati ág népgazdasági szempontból jövedelmező-e, a különböző bányászati termékek termelése gazdaságos-e, nem könnyű feladat. A téma sokrétűségét figyelembe véve, a kérdést több oldalról lehet megvilágítani. Tanulmányunkban elsősorban arra a sokat vitatott kérdésre szeretnénk választ adni, hogy érdemes-e a bányászatot, illetve egyes ágait fejleszteni? Ehhez természetesen szükséges az egyes termékek önköltségének alakulásával és a termelői árakkal is foglalkozni. Mielőtt ezek vizsgálatára rátérnénk, szükségesnek látjuk a bányászat fejlődését, illetve a döntőbb bányászati termékek (szén, kőolaj stb.) termelésének alakulását röviden ismertetni.

A felszabadulás után, de különösen a hároméves, majd az ötéves terv idején a népgazdaság fejlesztése igen komoly feladatok elé állította a bányászatot. Az ipari termelés növeléséhez egyre több szenet, kőolajat, ércet és egyéb ásványi anyagot kellett adnia a bányászatnak.

A termelés ugrásszerű növelésének objektív alapjai azonban a bányászat legtöbb ágában nem voltak biztosítva. A második világháború éveiben kapacitásnövelő beruházások alig voltak. A felszabadulást megelőző hónapokban a bányászat igen nagy károkat szenvedett. A keletkezett károk helyreállítására a felszabadulás után is jó ideig csak igen csekély anyagi eszközök álltak rendelkezésre. Új bányák létesítésére alig lehetett gondolni. Még a hároméves terv idején is a bányászatba beruházott összegeknek alig valamivel több mint egyharmadát fordították új bányák létesítésére. Az elmaradt beruházások különösen évek múlva éreztették káros hatásukat.

1. tábla

Egyes bányászati termékekből termelt mennyiség alakulása

Termék	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.
	évben								
Feketeszén	76,8	89,8	100,0	101,6	117,5	124,6	144,6	176,7	195,3
Barnaszén	73,9	89,8	100,0	111,5	124,1	150,3	166,6	164,8	167,1
Lignit	77,4	88,1	100,0	140,1	215,6	303,2	383,5	418,3	458,7
Kőolaj	112,0	94,9	100,0	101,2	98,5	118,2	167,1	240,5	316,4
Bauxit	60,6	85,3	100,0	103,0	134,3	215,1	248,6	224,7	221,2
Vasérc	71,9	86,9	100,0	108,7	91,6	93,1	105,9	126,3	104,1

Ismeretes, hogy az ötéves terv kevésbé számolt az ásványvagyonnal és a földtani adottságokkal. Műveléstechnika, gépesítés szempontjából a reális lehetőségeket figyelmen kívül hagyta. Az időközben csökkentett termelési terveket is csak nagy erőfeszítések árán sikerült teljesíteni, illetve a kívánt termelési szintet elérni vagy megközelíteni.

A széntermelés mennyisége 1949-ről 1955-re 88,5 százalékkal emelkedett. A fejlődés azonban az egyes szénmedencékben igen eltérő. Jelentős az emelkedés a Komlói Trösztnél (213,0%, a Dunai Vasmű ellátása), a Mátravidéki Trösztnél (969,0%, a Mátravidéki Erőmű ellátása), a Várpalotai Trösztnél (213,0%, a November 7. Erőmű ellátása). Az iparági átlagtól jóval elmaradt a Tata-dorogi terület termelésének együttes fejlődése (48%). A Tata-dorogi medence fejlődése a következő években sem éri el a szénbányászat átlagos fejlődését. E területek beruházási aránya is kisebb volt az ötéves tervben, mint az első hároméves terv idején, a kutatófúrások aránya azonban a jobbminőségű szenek felé tolódott el.

A szénbányászati beruházások és a szénvagyon megoszlása

2. tábla

Megnevezés	Hároméves terv	Ötéves terv	Szénvagyon megoszlása	
	beruházásainak megoszlása (százalék)		tonna	kalória
			alapján százalékban	
Feketeszén	13,8	31,8	13,4	17,3
Tatai-dorogi szén	21,2	19,5	26,1	34,4
Egyéb barnaszén	38,8	33,1	42,4	38,6
Lignit	26,2	15,6	18,1	9,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

3. tábla

A kutatófúrások összes hosszának (fm) megoszlása (százalék)

Megnevezés	1950.	1954.
	évben	
Feketeszén	5,0	25,0
Tatai-dorogi szén	28,0	34,0
Egyéb barnaszén	33,0	37,0
Lignit	34,0	4,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A kőolajtermelés gyors növekedése 1952-ben a nagylengyeli mező termelésének megindulásával kezdődött. (Az országos termelés az 1951. évi 499 000 tonnáról 1955-re 1 601 000 tonnára emelkedett.) Az ilyen mérvű termelésnövekedés az olajmezőket idő előtt kimerítette. Az olajbányászatnak az ötéves terv kezdetén kitermelésre váró új területe nem volt, s kutatást is alig irányoztak elő. Az öt évre előirányzott 60 százalékos termelésnövekedés nem volt kitermelhető a régi mezőkből, így az ötéves terv előirányzata két részből állt: az akkor ismert mezők (beleértve Biharnagybajomot és Mezőkereszttest is) és a felfedezendő, illetve a reménybeli mezők termeléséből.

Az akkor ismert olajmezők közül a még fel nem tárt biharnagybajomi és később a mezőkeresztesi terület közel sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ezért a termelési előirányzatok megközelítése érdekében az egyedüli biztos bázist jelentő, régi, dél-zalai mezőkre kellett a fúróberendezéseket összpontosítani.

A kőolajtermelést csak a meglévő olajkészletek rövidebb idő alatti kitermelésével lehetett emelni. 1951-ben az egyetlen új területen — Nagylengyelben — volt sikeres a kutatás.

4. tábla

A kőolajfúrési tevékenység alakulása 1950—1955. években

Fúrás	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.
	évben (folyóméterben)					
Kutató	63 390	89 128	138 295	199 130	143 113	123 985
Feltáró	78 788	129 486	144 169	76 207	34 670	27 296
<i>Összes fúrás</i>	<i>142 178</i>	<i>218 613</i>	<i>282 464</i>	<i>275 337</i>	<i>177 783</i>	<i>158 507</i>

1951 és 1952-ben még a feltáró fúrások voltak előtérben, 1953-ban azonban a kutatómunka mind mennyiségében, mind arányaiban jelentősen megnőtt. Ez a fellendülés azonban nem sokáig tartott, a kutatás 1954-től kezdve újra visszaesett. Az 1953. évi kutatási szint megtartása az olajtermelés biztosítása érdekében fontos lenne.

A terv azonban nemcsak a termelés növelését, hanem az önköltség csökkentését is előírta. Az önköltségcsökkentési tervet általában nem teljesítették. Az önköltségcsökkentési tervek teljesítését, illetve az önköltség csökkentését akadályozta, hogy nem fűződött hozzá kellő anyagi érdekelttség. Az önköltségcsökkentés csak az utóbbi két-három évben volt prémiumfeltétele a vezetők nagyon szűk körének. Az önköltségcsökkentési tervek készítésekor nem számoltak azzal, hogy a termelésnek az optimális határon túli növelése, illetve erőltetése nem csökkenti, hanem növeli az önköltséget (többletbérek, a teljesítménynek a vártnál kisebb mértékű növelése stb.).

A bányatermékek önköltsége

Mielőtt az önköltség alakulásával részletesen foglalkoznánk, meggyeizzük, hogy a bányatermékek önköltségét számtalan tényező befolyásolja. Ezek közül az alábbi (önköltségnövelő) tényezőkkel kívánunk foglalkozni:

- a bérrendezések, az értékcsökkenési leírás módjának megváltozása, az anyagárváltozások (mint hatósági rendelkezések);
- a különböző munkaügyi jellegű intézkedések hatásai;
- a termelés arányainak eltolódása a magasabb, illetve az alacsonyabb önköltséggel termelő vállalatok felé;
- a kitermeléssel kapcsolatos munkák mennyiségének növekedése, földtani adottságok megváltozása, mezők elöregedése stb.;
- egyéb okok.

A következőkben megvizsgáljuk a legfontosabb bányatermékek önköltségének alakulását az alábbi sorrendben:

1. széntermelés,
2. kőolajtermelés,
3. ércek termelése.

1. Széntermelés

A szénbányászat önköltségi terve az ötéves terv folyamán egyre emelkedőbb jövedelmezőség (nyereség) elérését tűzte ki célul. A kitermelt szén minden tonnájára átlagban az alábbi nyereségek elérését tervezték:

Év	Forint/tonna
1950.	5,63
1951.	6,44
1952.	10,45
1953.	12,22
1954.	16,43

A tervezett nyereséget a szénbányászat nem érte el, sőt — mint ismeretes — veszteségesé vált. A ténylegesen elért eredményt (nyereség +, veszteség —) az alábbi számok mutatják:

Év	Forint/tonna
1950.	+ 3,22
1951.	— 14,58
1952.	— 17,23
1953.	— 30,10
1954.	— 49,85

Feltehető a kérdés: mi okozta a tervvel szemben mutatkozó ilyen irányú eltérést, az eredménynek ilyen alakulását. Előljáróban elmondhatjuk, hogy a szénbányászat eredményei (bevételei) 1946—1950 között nagyobbak voltak mint a termelési költségek, s így a szénbányászat kisebb mértékben akkumulált is. Későbbi években — 1951-től — a helyzet gyökeresen megváltozott: a szénbányászat veszteséges lett. Ezt egyrészt az önköltség emelkedése, másrészt a termelői árrendszer hibái okozták.

Vizsgáljuk meg az önköltség emelkedését részletesebben.

Az önköltség alakulása (forint/tonna)

5. tábla

Megnevezés	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.
	évben						
Közvetlen anyag .	19,11	17,92	18,96	18,11	19,92	22,28	23,01
Közvetlen bér (kiegészítő fizetésekkel és közterhekkkel)	42,90	45,21	51,06	49,21	52,50	64,55	64,05
Munkaügyi költségek (munkásszállítás, étkeztetés, elszállásolás stb.)	0,30	1,00	5,14	8,75	11,46	13,62	11,67
Amortizáció	4,00	3,57	3,49	12,40	15,10	16,92	15,97
Egyéb (segédüzemi költség, igazgatási költség, külfejtés)	14,78	15,64	18,20	18,71	20,80	27,61	34,15
Mélyfúrás, meddővágathajtás	—	—	—	—	—	—	6,77
<i>Összesen</i>	<i>81,09</i>	<i>83,68</i>	<i>96,85</i>	<i>107,59</i>	<i>119,57</i>	<i>145,58</i>	<i>155,62</i>

Amint a táblából látható, a szén önköltsége 1949—1955. év között — 7 év alatt — közel megkétszereződött. Az önköltségnövekedés főbb okai az alábbiak voltak.

a) Hatósági rendelkezések. A különböző bérrendezések, az anyagár-
változások, az értékcsökkenési leírás elszámolási módjának megváltozása
stb. egy tonna szén önköltségét együttesen átlagosan kb. 41 forinttal
növelték. Ebből a vizsgált időszakban a jelentősebb bérrendezések (a darab-
béresek alapbérenek emelése, a progresszió bevezetése, az időbéresek
prémiuma stb.) az önköltséget kb. 16 forinttal növelték. A termelésre rend-
kívül káros munkaerővándorlás csökkentése, a munkafegyelem megjavítása
érdekében 1951 óta bevezették a hűségjutalmat.

A vállalatoktól független, jelentős költségnövelő tényező az érték-
csökkenési leírás elszámolási módjának megváltozása. Értékcsökkenési
leírásként 1951-ig egy tonna kitermelt szénre megállapított bizonyos ösz-
szeget kellett elszámolni, és pedig a lignitnél 2,50, a barnaszénnél 3,50, a
feketeszenénél 4,50 forintot. 1952 óta az állóeszközök tényleges értéke után
az értékcsökkenési leírást az alábbi kulcsok szerint számolják el:

Állóeszköz	Százalék
Ingatlan	2,6
Aknák és főszállító-vágatok	7,0
Gépi és egyéb állóeszközök	14,0
Járművek	24,0

Fenti leírási kulcsok alapján az amortizáció jelenlegi összege egy tonna
szén önköltségében kb. 16 forintot tesz ki.

1955-től kezdve önköltségnövelő tényezőként jelentkezik a meddő-
vágathajtásnak, valamint a kutatófúrásoknak az önköltség terhére történő
elszámolása (1955. évben egy tonna szénre átlagosan 6,77 forint meddő-
vágathajtási és mélyfúrési költség jutott).

b) Munkaügyi jellegű intézkedések. A munkaügyi jellegű intézkedések
költségnövelő hatása lényegében a nagyobb termelési feladat végrehajtá-
sához szükséges munkáslétszám biztosítása érdekében merült fel. A külön-
böző munkaügyi rendelkezések — teljesítménnyel össze nem függő jutta-
tások — egy tonna szén önköltségét 1949—1955 között mintegy 18 forinttal
növelték. Egy tonna szénre jut:

Költség	Forint
Munkásszállítás	3,10
Étkeztetés	4,13
Elszállásolás	1,41
Munkaruhajuttatás	2,80
Toborzott munkavállalók utazása	1,00
Hűségjutalom	5,20

A felszabadulás előtti évekhez (például 1943. évhez) képest a szén-
bányászat munkáslétszáma 42 000 fővel nőtt. Az új bányászokat letelepí-
teni, szolgálati lakásban elhelyezni nem tudták. Ebből adódott, hogy a
munkások igen jelentős hányadát (több, mint 30 százalékát) lakóhelyükről
naponta rendszeresen munkahelyükre és vissza kellett szállítani. A tobor-
zott munkavállalókat az ún. legényszállásokon helyezték el. A munkahelyre
beszállítottak, valamint a legényszálláson lakók nagy száma miatt növeke-
dett az étkeztetésben résztvevők száma, így természetesen nőtt a
vállalatok étkeztetéshez való hozzájárulási költsége is.

A munkaügyi jellegű intézkedések és a hatósági rendelkezések a
vállalattól nem vagy csak kis részben függő tényezők. Abból a célból, hogy
a nagyobb részben a szénbányászattól, illetve bányauzemektől függő ön-

költségnövekedés mértékét láthassuk, a fenti tényezők költséghatását az önköltségről „le kell emelni“.

A szén tényleges önköltsége 1949-ben 81,09 forint, 1955-ben pedig 155,62 forint volt. A 74,53 forint önköltségemelkedésből azonban 59,00 forint a munkaügyi jellegű intézkedések, hatósági rendelkezések következtében állt elő.

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy az önköltségnövekedésnek a központi intézkedéseken felüli része miből származik, illetve a korábban ismertett önköltségnövelő tényezőkön kívül az önköltség növekedését még milyen más tényezők okozták.

c) Egyéb okok. Mint a bevezetőben mondtuk, az új aknák jóval kisebb ütemben épültek, mint ahogyan azt a széntermelés növelésével szemben támasztott igény megkövetelte volna. A bányák fokozódó igénybevétele mellett a szénbányászat a termelés növelése céljából minden egyéb kínálkozó lehetőséget megragadni kényszerült. Ilyen lehetőség volt a rövidéletű, a termelésbe viszonylag könnyen bekapcsolható, kis kapacitású bányák létesítése. A nagyobb bányáknál mutatkozó munkahelyhiányt a szénbányászat ilyen módon pótolta. Ezek a viszonylag kis beruházási eszközökkel létesített üzemek kizárólag a napi tervteljesítési nehézségek enyhítését szolgálták. A kisüzemek amellelt, hogy szénkészletük gyorsan kimerül, gazdaságossági szempontból eléggé hátrányosak is. Jelenleg a szénbányászatban az egy aknára jutó napi átlagos termelés 40 vagon körül van, ami még a középüzem termelési szintjét sem éri el. A kisüzemekben a termelés viszonylag sok munkaerőt igényel, emiatt alacsony az egy főre jutó termelés, magas az önköltség. Az alábbiakban néhány példát közlünk arra vonatkozólag, hogy a nagyjából azonos geológiai adottságokkal rendelkező szénvidékeken a különböző nagyságkategóriákba tartozó bányák milyen önköltséggel termelnek.

Egy tonna szén önköltsége (1957. június)

6. tábla

Szénbányászati tröszt	10 000 tonnánál		20 000 tonnánál	
	kisebb	nagyobb	kisebb	nagyobb
	teljesítményű aknáknál (forint)			
Nógrádi	211,29	146,37	—	—
Borsodi	240,58	189,86	—	—
Tatabányai	—	—	253,36	203,41
Oroszlányi	—	—	217,18	154,21

A rövid élettartamú kis bányák, amellelt hogy drágán termelnek, bizonytalanná teszik a bányászat termelői kapacitását, s elősegítik a bányászat vándorlását. (Ez már önmagában véve szintén önköltségnövelő tényező.) A bányászat vándorlásának mértéke az elmúlt öt év alatt évről évre nagyobbodott, a következő években sem csökken. (A következő tíz évben nemcsak a régi üzemeknek 25 százaléka, hanem — rövid élettartamuk miatt — az elmúlt években telepített új aknáknak majdnem fele, szintén kilép a termelésből.)

A szén önköltségének vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy mivel minden kitermelhető mennyiségre szükség van, a kedvezőtlenebb fekvésű, mélyebb telepek szeneit is kibányásszák. Ebből adódik, hogy a szénbányá-

szat helyenként a mélység felé tolódik el. (Az átlagos művelési mélység 1949-ről 1955-re a Pécsi Szénbányászati Tröszt területén 43, a Dorogi Tröszt területén 34, az Ózdi Tröszt területén 29 és a Borsodi Tröszt területén 21 méterrel nőtt.) Ebből kifolyólag növekszik a szállítási, a szellőztetési és a vízemelési költség. (Ezek a költségek elsősorban az energiaköltséget növelik jelentős mértékben.) A bányászat azonban nemcsak a mélység felé halad, hanem vízszintes irányban is távolodik az aknanyílástól. Jellemző erre, hogy például 1948-ban a földalatti nyitott vágatok hossza 954 kilométer volt, ma ez már eléri az 1424 kilométert. Az ezer tonna feltárt szénvagyonra jutó nyitott vágatok hossza 1948-ban 0,81, 1954-ben pedig 0,93 kilométer volt. Mindez természetesen növeli a szállítási és a fenntartási költséget. A bányavágatok karbantartása a napi felhasznált összes munkaidőnek több mint 10 százalékát veszi igénybe. A fenntartási költség a termék önköltségének kb. 6—7 százalékát teszi ki. Természetesen a fenntartási munka bizonyos időre el is hanyagolható, ami az önköltséget csökkenti. Az ilyen önköltségcsökkentés azonban csak látszólagos, és ebben nincs is köszönet, mert a következő hónapban annál intenzívebb fenntartási munkát kell végezni, a fenntartás huzamosabb időn keresztül való elhanyagolása ugyanis az aknák kapacitását is csökkenti. A múlt év novemberében, decemberében a fenntartás elmaradása miatt sok vágat állapota leromlott. Ezért a bányák január hó folyamán naponta mintegy 3000 műszakkal többet fordítottak a bányák állapotának rendbehozatalára — fenntartására — mint 1956 szeptemberében. Éppen azért, mert a folyosóhálózat (vágat) hossza nőtt, a bányák a főszállítópályákat (melyeknek élettartama több évtized is lehet) igyekeznek tartósan — téglá, beton idomkő, Molliv, TH gyűrű stb. — biztosítani. Jelenleg az összes nyitott vágathossznak kb. 25 százaléka korszerűen biztosított. A korszerű biztosítás — egy éven belül vizsgálva — drágább mint a fabiztosítás. A TH gyűrűs biztosítást ma már nemcsak a hosszú élettartamú vágatokban, hanem olyan munkahelyeken is alkalmazzák, ahol fabiztosítás mellett lehetetlen lenne termelni.

A meddővágathajtás költségeit — mint már az előzőkben mondtuk — 1955. évtől kezdődően az önköltség terhére számolják el. A korábbi években a meddővágathajtás költségét beruházásból fedezték. Ez a rendelkezés sok esetben csak papíron érvényesült. A termelés érdekében a vágatot ki kellett hajtani, akár volt beruházási keret, akár nem. Amennyiben tehát az üzemnek elegendő beruházási keret állott rendelkezésre, úgy a vágatkijáratást abból fedezték, ha viszont a beruházási keret már előzőleg kimerült, akkor a vágathajtás a szén önköltségének terhére történt.

Mindezek ismeretében természetesen helytelen lenne azt mondani, hogy maguk a bányák nem is okai az önköltségemelkedésnek. Körültekintőbb munkával, megfelelő szervezéssel, ha kis mértékben is, de határt szabhattak volna az önköltség emelkedésének. Sok függ a munkafegyelem megszilárdításától, a takarékoságtól. Meg lehet akadályozni, hogy a dolgozók a szerszámokat, az alkatrészeket, az anyagot szerteszéjjel kallódni hagyják. Ahhoz, hogy a bányafafogyasztás csökkenjen, elengedhetetlen követelmény, hogy a munkahelyre időben, elegendő és megfelelő méretű fát szállítsanak. Ellenkező esetben ugyanis a vágat kénytelen hosszabb méretű fából vágni, ami pazarlást jelent. Sok függ továbbá a munkaidő helyes kihasználásától és a munka jó megszervezésétől. Ismeretes, hogy a termelést a legtöbb helyen a szállítási zavarok akadályozzák. Ügyelni kell

a technológiai fegyelem betartására, a légvágatok, a szállítógátatok, az ereszkék stb. rendbentartására, biztosítani kell a bányaművelés legelemibb előfeltételeit.

Mindezek a c) pontban felsorolt okok, habár önköltségnövelő hatásuk egyenként nem mutatható ki, együttesen jelentős összeggel növelik az önköltséget (1949-től 1955-re tonnánként kb. 18 forinttal).

Az egyes szénmedencék önköltségi adatainak egybevetése igen nehéz feladat. Ennek oka az, hogy az egyes szénterületek geológiai adottságai és a termelt szén kalóriaértéke medencénként nagyon eltérő.

Egy tonna szén önköltsége (1955.)

7. tábla

Szénbányászati tröszt	Egy tonna szén önköltsége (forint)	Átlagár (forint/tonna)	Átlag fűtőérték (kalória/ kilogramm)	Egymillió kalória önköltsége (forint)
Komlói	290,90	163,38	4828	60,19
Pécsi	188,87	153,09	4587	41,18
<i>Feketeszén együtt</i>	<i>237,68</i>	<i>158,00</i>	<i>4702</i>	<i>50,52</i>
Borsodi	158,47	74,37	2962	53,50
Dorogi	175,85	129,30	4081	43,07
Középdunántúli	129,74	92,32	3385	38,20
Nógrádi	134,70	82,96	2948	45,40
Ózdi	234,65	95,85	3441	67,98
Tatabányai	142,17	123,28	4065	35,06
<i>Barnaszén együtt</i>	<i>152,03</i>	<i>100,49</i>	<i>3497</i>	<i>43,42</i>
Mátravidéki	125,39	32,16	1815	68,99
Várpalotai	92,24	36,97	2260	40,72
<i>Lignit együtt</i>	<i>107,20</i>	<i>34,51</i>	<i>2060</i>	<i>51,96</i>
<i>Szén összesen</i>	<i>155,62</i>	<i>98,62</i>	<i>3425</i>	<i>45,37</i>

Fenti táblázat szerint egy millió kalóriát

40 forintnál alacsonyabb önköltséggel termelt 2 tröszt, a kalóriatermelés aránya	34,8 százalék
41—50 forint önköltséggel termelt 4 tröszt, a kalóriatermelés aránya	36,9 százalék
51—60 forint önköltséggel termelt 1 tröszt, a kalóriatermelés aránya	11,9 százalék
60 forintnál magasabb önköltséggel termelt 3 tröszt, a kalóriatermelés aránya	16,4 százalék

Az összehasonlítás kalória alapján realisabb, mint mennyiségi (tonna) alapon, azonban ez sem egészen pontos. A kalória, mint általános minőségi mutató és mint elméleti fűtőérték, nem fejezi ki teljes mértékben a szén hasznosságát. A szénnek a kalóriaértéken kívül egyéb minőségi jellemzői is vannak (hamutartalom, nedvességtartalom).

Röviden szólnunk kell a szénbányászat jelenlegi helyzetéről is. A szénbányászatban decemberben, illetve januárban nagyarányú létszámcsere történt. A múlt évi munkáslétszámnak jelentős része kicserélődött. Sok olyan új dolgozó került a bányászatba, akik azelőtt nem végeztek bányamunkát. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a dolgozóknak bizonyos betanulási időre volt szükségük, amíg a kívánt teljesítményt eléri. Részben a sok új dolgozó munkába állítása miatt, részben más okok miatt a teljesítmény jelentős mértékben csökkent. A sztrájkok idején elhanyagolt fenntartási munkát pótolni kellett, a többlet fenntartási munkák elvégzése viszont

növelte az önköltséget. Csökkent a munkahelyi kapacitás. A termelésnek kb. kétharmad részét adó fejtési homlokhossz januárban, mintegy 3000 folyóméterrel volt rövidebb, mint a múlt év októberében. Ez azt jelenti, hogy a munkahelyi kapacitás növelése céljából fokozni kellett a műszakonként kisebb szénmennyiséget eredményező és költségesebb elővájást.

1956. I—III. negyedévben egy tonna szén önköltsége 150,66 forint volt, 1957. I. negyedévben pedig 255,17 forint. Ezt a két számot azonban csak megfelelő korrekció alkalmazásával lehet összehasonlítani. A kormányintézkedések több költségtényezőt módosítottak (például: 35 százalékos béremelés, munkaruha kihordás határidejének lerövidítése, korszerű biztosítás többletköltsége stb.) A fenti intézkedéseknek megfelelően korrigált bázis és tényszámok összehasonlítása a következő képet mutatja.

8. tábla

A korrigált önköltségadatok összehasonlítása

Hónap	Az 1956. évi korrigált önköltség	Az 1957. évi tényleges önköltség	Többlet költség
	forint/tonna		
Január	251,50	283,06	31,56
Február	226,00	250,60	24,60
Március	208,00	237,65	29,65
Április	214,00	223,89	9,89
Május	201,00	212,83	11,83

A számokból kitűnik, hogy a termelés emelkedésével az önköltség hónapról hónapra csökken, de kitűnik az is, hogy még igen magas az indokolatlan többletköltség.

A szén önköltsége növekedésének okait három pontban foglaltuk össze. Nem foglalkoztunk külön azzal a kérdéssel, hogy 1949 óta a szénbányászat műszaki fejlődésének iránya is megváltozott. Például a kevésbé termelékeny frontfejtések aránya az 1949. évi 25 százalékról 1955. évben 39 százalékra nőtt, a nagyobb termelékenységgű kamrafejtések termelésének aránya ugyanezen idő alatt 43 százalékról 29 százalékra csökkent. A nagy munkaigényű elővájások több folyamatát korszerűsítették (például villamos fúrógép alkalmazása, gépi elszállítás bevezetése stb.). Ha kismértékben is, de fejlődött a nehéz munkafolyamatok gépesítése (például a munkahelyi gépi szállítás az 1949. évi kb. 29 százalékról 1955-re kb. 50 százalékra nőtt).

Nem emeltük ki a teljesítmények változását, a munkaidő kihasználását, a műszakarányok megváltozását (produktív műszakarány csökkenését). Nem beszéltünk külön a szervezeti változások okozta költségnövekedésről stb. Mindezeknek a tényezőknél kiemelése azonban a tanulmány kereteit túlhaladná.

2. Kőolajtermelés

Egy tonna kőolaj önköltsége 1953 óta a következőképpen alakult:

Időszak	Forint
1953.	136,38
1954.	116,42
1955.	94,73
1956. I—III. negyedév	118,14
1957. I. negyedév	280,12
1957. II. negyedév	280,89

A kőolaj önköltségének változását az alábbi tényezők okozták.

a) Termelési arányok eltolódása. Az iparági átlagnál lényegesen alacsonyabb önköltséggel termelő nagylengyeli olajmezőnek a termelésbe történő belépése csökkentette a kőolaj átlagos önköltségét. A kőolaj önköltsége akkor volt a legalacsonyabb, amikor a nagylengyeli termelés ugrásszerűen emelkedett.

A kőolaj önköltségének alakulása vállalatonként
(forint/tonna)

9. tábla

Vállalat	1953.	1954.	1955.	1956. I—III. negyed-	1957. I. fél-
	évben				
Budafa	260,85	314,86	349,74	386,22	494,25
Lovászi	343,80	240,51	283,11	343,75	517,36
Nagylengyel	32,04	20,58	17,14	29,41	96,03
Nagyalföld	487,97	831,97	1127,05	955,94	959,15

1956-tól kezdve a nagylengyeli olajmező termelése — az elvizesedés miatt — visszaesett, a munkaráfordítások pedig jelentősen megnövekedtek. Ez a tény természetesen maga után vonta a vállalatnál az önköltség emelkedését.

Mint a 9. táblából látható, a négy kőolajtermelő vállalat egymástól jelentős mértékben eltérő önköltséggel termel: egy tonna kőolaj önköltsége a Nagylengyeli Kőolajtermelő Vállalatnál az 1956. I—III. negyedévben 29,41, míg a Nagyalföldi Vállalatnál 955,94 forint volt.

A vállalatok termelésének részaránya (százalék)

10. tábla

Vállalat	1953.	1954.	1955.	1956. I—III. negyed-	1957. I. fél-
	évben				
Budafa	20,8	12,3	8,5	9,6	16,5
Lovászi	31,8	21,2	14,3	14,6	22,0
Nagylengyel	44,7	64,6	76,1	74,1	58,0
Nagyalföld	2,7	1,9	1,1	1,7	3,5
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

b) A termelési arányok eltolódásának hatásán kívül van egyéb önköltséget befolyásoló tényező is. Állandó költségnövelő tényező a mezők elöregedése, fokozatos kimerülése. Ez azt jelenti, hogyha a termelés nem is csökken, ugyanannyi (illetve kevesebb) kőolaj kitermeléséhez több munkát kell felhasználni, többet kell ráfordítani.

Egy mező üzemeltetésének kezdetén a kutak általában a földben levő rétegenergia hatására, úgynevezett felszálló gázzal termelnek. Később a rétegenergia megfogyatkozásával a kutak már nem tudtak szabadon, önállóan termelni, mivel a rétegenergia nyomása már kicsi ahhoz, hogy az olajat a felszínre hozza. Ilyenkor annak érdekében, hogy ez a még földben levő mennyiség ne vesszen el, a rétegenergia pótlására gázt nyomnak a kútba, vagy mélyszivattyút szerelnek fel. Így alakulnak át az idők folyamán a felszálló gázzal termelő kutak segédgáz, mélyszivattyús vagy egyéb kutakká.

11. tábla

A kútállomány termelési módozatonkénti megoszlása (százalék)

Termelési módozat	1953. év	1956.	1957.
		II. negyedév	
Mélyszivattyús	22,3	43,6	74,6
Segédgázás	23,2	5,9	9,2
Felszállógázás	52,2	50,0	15,4
Egyéb	2,3	0,5	0,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

12. tábla

A kitermelt kőolaj termelési módozatonkénti megoszlása (százalék)

Termelési módozat	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.
	év				
	I—III. negyed-				I. fél-
Mélyszivattyús	22,3	25,5	27,8	44,6	70,9
Segédgázás	24,9	11,2	6,4	6,0	9,3
Felszállógázás	52,3	63,1	64,8	48,6	19,1
Egyéb	0,5	0,2	1,0	0,8	0,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A termelési arány — a felszállógázás termelés rovására — a mélyszivattyús termelés felé tolódik el. A mélyszivattyús kutakból termelt olaj önköltsége viszont magasabb, mint a felszállógázás kutakból termelt olajé.

13. tábla

Egy tonna kőolaj önköltsége termelési módozatonként (Ft)

Termelési módozat	1956. I—III.	1957. II.
	negyedév	
Mélyszivattyús	151,61	246,08
Segédgázás	532,26	711,23
Felszállógázás	37,44	224,59
Egyéb	15,55	169,13

Előfordulhat azonban olyan eset (mint például a Budafai Vállalatnál), amikor a felszállógázás termeléssel dolgozó kutakból feltörő olaj önköltsége a magasabb. A felszállógázás termelés csak addig olcsóbb, míg a rétegenergia elegendő az olaj folyamatos felszínre hozatalához. Amikor azonban csökken, gazdaságosabb a nagyobb költséggel termelő, de több olajat adó mélyszivattyús kutakra való áttérés.

A termelés csökkenésének megakadályozására, a mélyszivattyúra való áttérés mellett egy egész sor más mód is van. Ilyenek: gáz-, vízvisszanyomás, rétegrepesztés, savazás stb. Ezek a munkák természetesen szintén növelőleg hatnak az önköltség alakulására. A réteghozam növelésére fordított költségek egy tonnára eső alakulása a következő:

Év	Forint
1953.	17,61
1954.	18,76
1955.	23,29
1956. I—III. negyedév	31,21
1957. I. negyedév	68,99
1957. II. negyedév	73,27

c) Az önköltség növekedésének egyik jelentős tényezője az egy tonnára eső értékcsökkenési leírás növekedése.

A kőolajbányászatban az értékcsökkenési leírás rögzített kulcs alapján, a termelés mennyiségétől függetlenül történik. A tíz évnél idősebb kutak amortizációs kulcsa 3, a tíz évnél fiatalabb kutaké pedig 13 százalék. Amortizálódnak a termelőkutakon kívül a már nem termelő, beomlott kutak is, valamint azok, amelyek már eredeti értéküket leírták, de még termelnek. A termelés csökkenésével az értékcsökkenési leírás a tonna önköltségen belül egyre nagyobb lesz. (Különösen megmutatkozik az 1956. és 1957. évben.) Az értékcsökkenési hányad az egységre eső önköltségben a következőképpen alakult:

Időszak	Forint
1953.	39,66
1954.	40,00
1955.	28,73
1956. I—III. negyedév	33,61
1957. I. negyedév	80,40
1957. II. negyedév	83,78

d) Az önköltség 1957-ben bekövetkezett jelentős növekedéséhez hozzájárult a munkabéreköltségek növekedése is. Ennek okai egyrészt az 1957. évben végrehajtott bérrendezés, másrészt pedig a termelés mennyiségének csökkenése. Az egy tonna kitermelt kőolajra eső munkabéreköltségek a következőképpen alakultak:

Időszak	Forint
1953.	4,89
1954.	4,84
1955.	3,04
1956. I—III. negyedév	3,72
1957. I. negyedév	9,28
1957. II. negyedév	9,15

A kőolajbányászatban a költségek felmerülése, illetve a ráfordítások mennyisége nincs szoros összefüggésben a termeléssel, azaz a termelés növekedése vagy csökkenése nem vonja maga után a költségek csökkenését vagy növekedését. Amíg ugyanis a mező új, készletei még nagyok, addig a termelés mennyisége sokkal jobban nő, mint a költségráfordítások összege. Egy bizonyos idő után, mikor a mező elérte csúcstermelését, készletei apadni kezdenek, illetve a mező kezd „öregedni“ a költségek növekedése mellett a termelés állandóan csökkenő tendenciát mutat.

A kőolaj 1957. I. félévi 280,52 forintos önköltsége csak a termelő vállalatok önköltségének súlyozott átlaga. Ehhez hozzá kellene még számítani a szállítási költségeket. A szállítási költségek, amelyek a Siófoki Kőolajvezeték Vállalatnál jelentkeznek, az I. negyedévben 31 forintot, a II.

negyedévben 19 forintot jelentettek tonnánként. A tröszti költségek tonnánként kb. 11 forint körül mozognak. Ha ezeket a további költségeket figyelembe vennénk, akkor sem kapnánk meg a reálönköltséget, hanem csak a fennálló elszámolási rendszer szerinti önköltséget. A termelési költségek ugyanis nem tartalmazzák a kutatási (meddő) költségeket, amelyek évenként jelentős összeget tesznek ki. Ezeket a költségeket jelenleg a költségvetésből a beruházási keret terhére finanszírozzák, s mint ilyen nem kerül az olaj termelési költségébe. A meddő fúrás költségek az elmúlt években a következőképpen alakultak:

Év	Forint/tonna
1953.	280,20
1954.	116,15
1955.	105,37
1956.	58,49
1957.	50,00*

* Várható.

Az egy tonna kitermelt olajra jutó meddő fúrás költségek évenként igen eltérők. Ennek oka a nálunk alkalmazott vetítési módszer.

A meddő fúrás költségek elszámolása kétféleképpen történhet. Az egyik módszer a tárgyévben felmerült meddő fúrás költségeket az ugyanazon évben kitermelt olaj mennyiségére vetíti. Ez azt jelenti, hogy a költségek egy év alatt megtérülnek ugyan (nálunk nincs az önköltségben), az egy tonnára eső költségek azonban a kutatások mértékétől függően erősen változnak. Ez a módszer azonban torz képet ad az önköltség tényleges alakulásáról, hiszen a még földben levő, feltárt, de még ki nem termelt mennyiség kutatási (meddő) költségeit már előre elszámolja; a kőolajipar így nagy átmenő aktívával rendelkezik.

A másik módszer — s ezt alkalmazzák külföldön is — az, hogy a kutatási költségeket a feltárt készlet egészére vetítik, s így a költségeknek csak az a része kerül elszámolásra, amely a kitermelt mennyiséget terheli.

A tervek szerint 1958-tól a meddő fúrás költségeket az önköltségbe beépítik, valószínű azonban, hogy elszámolásuk az elsőnek ismertetett módszer alapján történik. Ha a második módszer alapján történne az elszámolás, az egy tonnára eső önköltség lényegesen kisebb és realisabb lenne. Az első ötéves tervet megelőző időszakban (kb. 15 év alatt) Magyarországon kb. 500 millió forint értékű kőolajkutató fúrást, illetve geofizikai kutatást teljesítettek. Ezzel 9,5 millió tonna kitermelhető készletet tártak fel. Így egy tonna kitermelhető kőolajra 1949. december 31-én 52,45 forint kutatási költség jutott. Az első ötéves terv időszakában és 1955. évben 830 millió forintot fordítottak olajkutatásra, és ezzel az összes kitermelhető olajkészletet 25 millió tonnára emelték. Ennek megfelelően az 1956. január 1-ig feltárt kőolajat tonnánként 57,83 forint kutatási költség terheli a termelési költségeken kívül.

3. Ércetek termelése

Az egyes ércfajták önköltsége az elmúlt évek folyamán a következőképpen alakult.

Egyes ércfajták önköltségének alakulása

14. tábla

Érc	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956. I—III.	1957. II.
	év						negyedév	
Bauxit összesen				57,04	76,97	90,86	82,52	97,82
Ebből								
Bauxit külfej- téssel				39,39	46,48	63,19	59,96	
Bauxit mély- műveléssel ...				79,47	107,30	110,19	93,59	
Barnavasérc	49,97	48,07	49,48	48,70	52,73	77,03	81,88	123,11
Rezes színpor ..	942,87	948,40	1124,10	1134,19	1267,76	1722,55	1405,66	1882,16
Úrkúti mosott mangánérc I. o.	243,92	270,22	259,22	192,01	214,82	237,77	248,52	324,41
Úrkúti mosott mangánérc II. o.	—	—	134,39	110,54	113,82	117,43	124,26	162,20
Eplényi nyers mangánérc ...	75,17	79,30	78,01	91,86	101,67	159,36	74,96	232,37

A különböző ércfajták önköltségét lényegében ugyanazok a tényezők befolyásolják mint a szén, illetve a kőolaj önköltségét. Mégpedig: hatósági intézkedések (önköltségnövelő hatásuk ugyan kisebb, mint a szénbányászásban), árváltozások, béremelés, amortizáció elszámolási módjának megváltozása, hűségjutalom stb. Jelentős tényező itt is a termelésnek a mélyművelés felé tolódása. Beruházási keretből nem fedezhető költségeknek az önköltség terhére történő elszámolása szintén növelte az ércbányászati termékek önköltségét.

E tényezők közül csupán az utolsó kettővel kívánunk röviden foglalkozni. A mélység felé haladás a vasérc, de különösen a bauxitbányászásban másképpen jelentkezik, mint például a szénbányászásban. A bauxitbányászásban elsősorban nem arról van szó, hogy az aknák, tárnák átlagos mélysége évről évre nagyobb lesz, hanem arról, hogy a termelésnek a korábbi években igen jelentős részét adó külszíni művelés aránya csökken.

A bauxittermelés megoszlása (százalék)

15. tábla

Megnevezés	1953.	1954.	1955.	1956.	1957. I. félév
	év				
Külszíni termelés	56,0	49,9	47,8	32,3	28,5
Mélyművelési termelés	44,0	50,1	52,2	67,7	71,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A mélyművelési termelés részarányának növelése az átlagos önköltséget emeli ugyan, a minőséget azonban javítja. (Az átlagos modulus az 1953. évi 8,5-ről 1956-ban 10,4-re emelkedett.)

Már a széntermelés önköltségével kapcsolatban említettük, hogy a „fekete beruházásokat” az önköltség terhére számolták el. Ez a jelenség

fokozottabb mértékben megmutatkozik a vasércbányászatban, ahol a fedő földréteg letakarására, a feltáró vágatok kihajtására beruházási keret általában szűken állt rendelkezésre. A termelési tervet viszont teljesíteni kellett, a vágathajtás így az önköltséget növelte.

A bányatermékek termelői ára

Az előbbieken foglalkoztunk az önköltség növekedésének okaival. Megállapítottuk, hogy az önköltség növekedését hatósági árrendezések és egyéb intézkedések, a minden áron való termelésnövelésből adódó többletköltségek, a mélység felé való haladás, a változó földtani adottságok, végül a bányák helytelen gazdálkodásából eredő többletköltségek okozták.

Már a bevezetőben utaltunk arra is, hogy például a széntermelés önköltségének az ismertetett okokból adódó állandó növekedése mellett, a szénbányászat veszteségesé válásának, illetve az egy tonna kitermelt szénre jutó veszteség növelésének igen jelentős tényezője a helytelenül megállapított termelői árrendszer. A termelői árrendszerrel kapcsolatban nem kívánunk mélyebb elvi fejtegetésekbe bocsátkozni, enélkül is megállapíthatjuk azonban, hogy a bányászati termékek jelenlegi termelői árának számos hibája van. Egyik legfőbb hibája, hogy nem az önköltségre épült.

A mai árrendszer mellett az önköltséget reálisan mérni nem lehet. Az alapanyagok termelői árát az önköltségnél alacsonyabban állapították meg. Így a feldolgozó ipar termékeibe az átvitt munka (alapanyag) már nem a valóságos értékben kerül be. Persze az alapanyagok önköltsége sem reális. Az itt felhasznált anyagok (bányafa, acéláru) szintén kisebb értékben kerülnek az alapanyagok önköltségébe.

A jelenlegi termelői árrendszer — különösen az alapanyagtermelő iparban — általában akadályozta a gazdaságos termelésre való törekvést is. Az érvényes termelői árrendszer akadályozza az önköltségcsökkentési feladatok helyes kitűzését, megvalósítását és ellenőrzését. A bányászatban az általánossá vált és hosszú éveken keresztül alkalmazott dotációs rendszer kizárta, sőt feleslegessé is tette a tényleges munkaráfordítások megbízható mérését, és zavarólag hatott a munka gazdaságosságának értékelésénél is.

A szén termelői árát a forint bevezetése óta többször módosították ugyan, az emelkedés tíz év alatt azonban jelentéktelen volt. A szén árát megállapító rendelkezések kétféle termelői árát különböztetnek meg. A széntermelés zömét az ipar fogyasztja el. Az ipar részére szállított szén árát már kezdetben is alacsonyabban állapították meg, mint a termelés kisebb hányadát kitevő ún. egyéb célra értékesített szenek termelői árát. Az évek folyamán az eltérés egyre nagyobb lett. 1952-ben az ipari szén árát kb. 5 százalékkal csökkentették, az egyéb szén árát pedig kb. 10 százalékkal emelték. Később az Országos Tervhivatal rendelete az ipari termelői árak változatlanul hagyása mellett az egyéb célra értékesített szenek árát mintegy 37 százalékkal emelte. 1953-ban újabb utasítás intézkedett, hogy a kalória-közökre megállapított árakról át kell térni az interpolált árak rendszerére. Ez a rendelet az árakat a változó minőséghez alakította mégpedig úgy, hogy a gyengébb minőségű szenek kalória ára csökkent, a jobbminőségűeké pedig emelkedett. Ezek szerint például a lignit millió kalóriája jóval olcsóbb, mint a feketeszen millió kalóriája. A kialakított és ma is használatos árrendszer kizárólag a kalóriára épült, s a szén egyéb fontos égési jellemzőit (hamutartalom, nedvességtartalom) nem veszi figyelembe.

A szén termelői ára rendkívül alacsony; a különböző árszabályozó rendeletek semmit sem tettek annak érdekében, hogy a szénár közelebb kerüljön az önköltséghez, hanem az ipari szénárak csökkentésével az ár és az önköltség egyre inkább eltávolodott egymástól.

16. tábla
A szén nettó átlagárának és önköltségének alakulása

Év (időszak)	Nettó átlagár	Önköltség
	forint/tonna	
1950	86,90	83,68
1951	82,27	96,85
1952	90,36	107,59
1953	89,47	119,57
1954	95,73	145,58
1955	98,62	155,62
1956. I—III. negyedév	97,53	150,66

A nettó termelői átlagár alakulását — az adott kalóriára épült árak mellett — befolyásolja egyrészt az egyes szénfajták tényleges minőségének romlása, másrészt az egyes szénfélések arányának eltolódása. Az arány-eltolódás az átlagos szénarat jobban csökkentette, mint az önköltséget. Jellemzők erre az alábbi adatok.

17. tábla
A termelési arányok eltolódásának hatása az önköltségre és az átlagára

Megnevezés	Az 1949. évi	
	önköltség	átlagár
	forint/tonna	
Termelési arány { 1949. évi	81,09	89,21
{ 1954. évi	80,37	83,65

Az egyes trösztök termelési arányaiban bekövetkezett változások miatt egy tonna szén önköltsége 0,72, átlagára pedig 5,56 forinttal csökkent, így a dotációigény folyton növekedett.

Az ércbányászati vállalatok egy ideig a vaskohászat felügyelete alá tartoztak, s így az ércbányászati termékek árát is a kohászat állapította meg. Természetesen ezek az árak a kohók számára előnyösek voltak. Míg a barnavasérc egy tonnájának önköltsége 1955. évben 77,03 forint volt, addig átlagos termelői ára (minőség szerint változik) 60,70 forint. Ugyanez a helyzet a legtöbb bányászati termékénél. A bauxit önköltsége 1955. évben 90,86 forint, az átlagos termelői ár (minőség szerint változik) 70 forint körül volt, a rézszínpor termelői árát 1955-ben az eddigi 1419 forinttal szemben 300 forintban állapították meg, önköltsége ugyanebben az időszakban 1722,55 forint volt.

A bányászati termékek termelői árának alacsony volta nem ösztönzött a takarékosagra, sőt ellenkezőleg, a pazarlást segítette elő. Például az alacsony ipari szénárak mellett még a sok tüzelőanyagot felhasználó vállalatok anyagköltségében is igen elenyésző hányadot tesz ki a szénköltség (például: a Hungária Vegyiműveknél 6,5, a Budapesti Kénsavgyárnál 6,7, a nagyszénfogyasztó téglagyáraknál kb. 40 százalék stb.). Az alacsony szénáraknak tudható be, hogy immár egy évtizede csak beszélünk a gazdaságos

széntárolás kérdésének megoldásáról. Ennek elhanyagolása száz milliós károkat okoz a népgazdaságnak. (Különösen súlyos ez, ha figyelembe vesszük azt, hogy a bányakincsekben nem bővelkedünk.) Az új bányák létesítésére a bányászat a népgazdaság beruházási célra rendelkezésre álló anyagi eszközeiből igen jelentős hányadot használ fel. Az alacsony szénáraknak tudható be, hogy évek óta nem siettetik az energiaátalakító berendezések korszerűsítését, és így szeneinket sokkal rosszabb hatásokkal tüzeljük el, mint a fejlett iparral rendelkező országok. Indokolatlan, hogy az alacsony fűtőértékű szénfajtákból bizonyos kalóriaegység jóval olcsóbb, mint a magasabb fűtőértékű szeneknél.

Említettük, hogy a bányászati vállalatok a nem megfelelő termelői árak miatt nem voltak rentabilisak, sőt egyes termékek árát már eredetileg veszteségesnek állapították meg, illetve az ezeket a termékeket előállító vállalatok már kezdetben veszteségesek voltak. Kirívó példája ennek a mátravidéki lignitbányászat, amelynél a termelési érték még az anyaghányadot is alig fedezi.

A jelenlegi termelői árak kialakítása olyan elgondolásokból történt, hogy egyrészt a veszteség az alapanyagiparban jelentkezzék, másrészt a vállalatokat a feszített árak önköltségcsökkentésre ösztönözzék, s hogy a vállalatok eszközszükségletük növekedését különben is a költségvetésből fedezik. Ez az elgondolás különösen a bányászatban nem vált be, hiszen mint már mondtuk, az időszakonkénti árrendezéseket az önköltség figyelembevétele nélkül, attól elszakítva végezték.

A vállalatok önálló gazdálkodása mellett ez az út tovább nem járható. Helyes a vállalatoknak olyan rentabilitást biztosítani, amely mellett nem kell ezeket a vállalatokat a költségvetésből finanszírozni. Mindez természetesen csak megfelelő árrendezéssel valósítható meg. Egy alaposan kidolgozott árrendszert azonban nem lehet máról holnapra bevezetni. Ezt csak kellő körültekintés és megfelelő összhang megteremtésével lehet elérni. 1957-ben a bányászatban a termelői árak más iparágakhoz hasonlóan nem változtak. A bányászatnak 1957. évben azonban többletköltségei keletkeztek. Ezeket a bányászatban általában termelői árakkal nem fedezhető többletköltségeket az állam ártámogatások formájában vállalja magára. Az ártámogatások bevezetésének célja a bányászatban a vállalatok önálló gazdálkodásának előmozdítása, helyesebben a vállalatok anyagi érdekeltségének a népgazdasági érdekekkel való összhangba hozása. Az ártámogatási rendszer azonban csak átmeneti intézkedésnek tekinthető, amely arra jó, hogy szervezett, mérlegszerű ellenőrzés mellett átsegítse a gazdasági életet az újabb, önállóbb, gazdaságosabb iparvezetési gyakorlatra.

A bányászat bevételei tehát 1957. II—IV. negyedévében három forrásból erednek. Egyik a bányászat termékeinek eladási forgalma, a másik a már korábban is meglevő dotáció, a harmadik az állami ártámogatás. Az a vállalat, amelyik az 1957. II—IV. negyedévben a múlt év I—III. negyedévének jövedelmezőségi színvonalát eléri, jól dolgozó vállalatnak számít, ha pedig annál nagyobb jövedelmezőséggel gazdálkodik, a most bevezetésre kerülő nyereségrészesedés illeti meg. Az, hogy ezeknek az intézkedéseknek meg lesz-e a várt eredménye, ma még nehezen állapítható meg. Mindenesetre a valós eredmények kimutatását megnehezíti az árrendszerből adódó, említett dotációs rendszer.

A bányászat önköltségével és termelői árrendszerével foglalkozva, összevetettük a bányászat árbevételeit a termelési ráfordításokkal, és megállapítottuk, hogy a bányászat — a jelenlegi termelői árak mellett — jelentős veszteséggel termel. Legtöbb bányászati cikk termelői ára alacsonyabb, mint önköltsége. Az önköltség és a termelői árak összevetése alapján veszteséges cikkek: a szén, a bauxit, a vasérc, a rezes színpor stb.; nyereséges cikkek például: a kőolaj és a mangánérc.

Szénbányászatunk viszonylag kedvezőtlen feltételei miatt sokan olyan megállapításokat tettek, hogy nálunk a szénbányászat fejlesztése nem reális. Hogy az ilyen és hasonló nézetekkel szembeszállhassunk, bebizonyítsuk ezek tarthatatlanságát, hogy megfelelő számú és súlyú ellenérvet hozhassunk fel, a kérdést több oldalról kell megvizsgálnunk.

a) *A hazai szén önköltségének viszonya világgpiaci árakhoz.* A „Yearbook of International Trade Statistics 1955.” szerint egy tonna szén importforgalomban a következő volt:

Ország	Dollár
Ausztria	19,34
Belgium—Luxembourg	14,67
Finnország	16,79
Franciaország	18,82
Nagybritannia	17,87

Ezek az árak a vásárló ország határán értendők. A fenti számokból világosan látható, hogy az egyes országok földrajzi fekvése jelentősen befolyásolja a szén árát. Ez a magas szállítási költségekkel magyarázható. Természetesen közrejátszanak az árak alakulásában gazdaságpolitikai tényezők is.

Az Ausztria által importált szén árát figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy nyugatról 20 dolláron alul nem nagyon kaphatunk szenet. Ezt a megállapításunkat támasztja alá a Magyar Kereskedelmi Kamara Piackutató főosztályának legfrissebb jelentése, mely szerint egy tonna durva gázszén — cif. közép-európai kikötő — ára 1956. évben átlagosan 22, 1957. augusztus 23—29. között pedig 17 dollár volt. Ha ez utóbbi alacsonyabb árat is vesszük alapul, a közép-európai kikötőtől az országhatárig történő szállítási költségeket figyelembe véve, valósnak látszik a 20 dolláros import ár.

Nálunk egy tonna 3400—3500 kalóriás szén önköltsége — mint ahogy ezt az önköltségi részben részletesen kimutattuk — 1956. I—III. negyedév átlagában 150 forint volt, a különböző költségnövelő intézkedések eredményeképpen 1957. év végére kb. 190 forint lesz. Ez azonban nem tényleges önköltség, mert a szén önköltségében a bányafa, az acéláru nem bekerülési áron jelentkezik, hanem annál alacsonyabban. Ha az árrendszer e torzítását figyelembe vesszük, akkor egy tonna szén tényleges önköltsége 240 forint körül mozogna. Ennek megfelelően az év végén — ha a kalóriaeltéréseket is figyelembe vesszük — egy dollár értékű szén termelési költsége kb. 25 forint lesz, ez pedig nem mondható rossz aránynak.¹

¹ Kiszámítása: a 3400—3500 kalóriás hazai szén reálönköltsége kb. 240 forint, a 6000 kalóriás importszén ára kb. 20 dollár. Ha a külföldi szén kalóriaértékét az egyszerűség kedvéért a hazainak kétszeresére vesszük, akkor: $(2 \cdot 240) : 20 = 24$.

A népi demokratikus országokból történő szénimport egységei:

barnaszén (kb. 4000 kalóriás)	93 dft
feketeszén (kb. 6000 kalóriás)	194 dft
gázzsén	259 dft

b) *Devizagazdálkodás.* Megközelítő számítások szerint tehát a hazai széntermelés nem mondható gazdaságtalannak. De tegyük fel, hogy a bányászat termelési feltételei a következő években romlani fognak, s a szén önköltsége emelkedni fog. Még ebben az esetben sem lehet azonban úgy feltenni a kérdést, hogy érdemes-e termelni. A jelenlegi gazdasági helyzetben ugyanis nem engedhetjük meg magunknak, hogy amikor hazai, kiaknázható szénkészleteink vannak, további szénimporttal növeljük amúgy is igen komoly devizagondjainkat. A szén hazai termelése nemcsak gazdaságossági kérdés, sőt nem elsősorban az, hanem devizakérdés is. Több millió (esetleg több tízmillió) tonna szén importálásához elegendő valutát nem lenne könnyű biztosítani, éppen elég megterhelést jelent devizagazdálkodásunk szempontjából az olajtermelés hatalmas méretű visszaesése, ami az olajimport jelentős fokozását teszi szükségessé.

c) *Szénhelyzet.* A gazdasági kérdések, továbbá a devizakérdések vizsgálata mellett figyelembe kell venni még a korlátozott szénbehozatali lehetőségeket is. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni az Európai Szén- és Acélközösség elnökének néhány hónappal ezelőtti kijelentését, mely szerint „az európai széninség krónikus“. Az ipar túlnyomó részében ugyanis még ma is a szénre támaszkodik, ezért Európa egyre fokozódó szénbehozatalra szorul. Például az Egyesült Államok 1954-ben 9 millió tonna kőszént szállított Nyugat-Európába, 1955-ben pedig már 24 millió tonnát. Ebből a Német Szövetségi Köztársaság 7 millió tonnával, Anglia és Olaszország egyenlő arányban 5,6—5,6 millió tonnával részesedett. A nyugat-európai országok más helyről is növelték szén importjukat (1955-ben Belgium 1,9 millió tonnáról 7,6 millió tonnára, Lengyelország 1,2 millió tonnáról 6,8 millió tonnára emelte exportját, s emelkedett a Szovjetunió szénexportja is.)

Az európai általános szénhiány természetesen kedvezőtlen hatással lenne hazai szénhiányunk megoldására, ha a hiányt európai importtal akaránk fedezni. (Az állandósuló szénhiány megnehezíti, hogy például nyugatról megfelelő áron szénhez jussunk.) A KGST országai közül a Szovjetunió és Lengyelország is exportál szenet, ez azonban meglehetősen kevés, azonkívül pedig Lengyelországnak több országgal szemben van szállítási kötelezettsége, így a részünkre rendelkezésre bocsátható szén mennyisége — valuta kérdések miatt is — korlátozott.

Nemcsak a szén, hanem a többi bányászati termék, a kőolaj, a bauxit, a vasérc tekintetében is elmondhatjuk, hogy termelésünk az önköltséget és a jelenlegi világpiaci árakat figyelembe véve, általában gazdaságos, azaz egy dollárnyi értéket legtöbb bányaterméknél kedvező forint aránnyal termelünk. Ennek a megállapításnak pontos levezetése a cikk előző részében már vázolt kérdések miatt nehéz, egy pár példával azonban megközelítően bizonyítható. A kutatási költségekkel növelt, de az árrendszer torzításait tükröző önköltségből kiindulva megállapíthatjuk, hogy egy dollár értékű kőolaj, mangánérc önköltsége 15 forint körül van. Ez az arány nem rossz. Véleményünk szerint a teljes gazdaságossághoz mereven nem is lehet minden esetben ragaszkodni. A jelenlegi politikai helyzetben, mégha termelésük

többe is kerülne a világpiaci árnál, akkor is termelni kellene, mert a legfontosabb bányászati termékek tekintetében nem lehetünk teljesen ráutalva más országokra, vagy csak annyiban, amennyiben ez saját termelésünkön felül szükséges.

A gazdaságosság kérdését vizsgálva feltétlenül ki kell térni röviden a gazdasági vezetés és a beruházási összegek elosztásának kérdéseire. Az elmúlt években a gazdasági vezetés nem volt eléggé következetes, nem vette figyelembe a bányászat reális lehetőségeit. Ennek volt köszönhető, hogy devizagondjaink pillanatnyi enyhítése céljából a nagylengyeli olajmező termelését a megengedettnél jobban fokozták, aminek következménye az, hogy ma évente több százezer tonna olajat kell behozni.

A rendelkezésre álló beruházási hányadot sem mindig használták fel a leggazdaságosabban. Például újra fel lehet hozni az olajipart.

Akkor, amikor az olajexport az országnak jelentős mennyiségű devizát jelentett, nem jutott arra elegendő keret, hogy a jövő szempontjából nélkülözhetetlen kutatómunka elérje a szükséges színvonalat. Akkor, amikor Európában az olajtermelő országok között előkelő helyen álltunk, olajfeldolgozó iparunk 50 évvel elmaradt a fejlődéstől. Ennek következménye az, hogy a kevés olajat a feldolgozóipar még kevesebbé teszi. Még a nagy kőolajtermelő országok sem engedhetik meg, hogy olyan minőségű pakurát, mint amilyen a nagylengyeli olaj feldolgozása után visszamarad, elégesse nek. Nálunk pedig ez, sőt még ennél rosszabb is történt. A nagylengyeli mező erőltetett ütemű kiaknázása után a feldolgozásnál visszamaradt pakurát (külföldön mindenütt újra feldolgozzák és drága fehér termékeket nyernek belőle) tartályok híján hatalmas gödrökben tárolták, melyek aztán betemetődtek vagy elszívódtak, de minden esetre ezekből kevés került hasznosításra.

Vezetőinknek, gazdasági szakembereinknek a lehető legnagyobb segítséget kell nyújtaniuk a lehetőségek kihasználásában. Ez az ország gazdasági egyensúlya szempontjából elsőrendű fontosságú kérdés. A jövőben árrendszerünket úgy kell felépíteni, hogy az a valóságot tükrözze, lehetővé tegye a valóságos önköltség mérését, a termelés gazdaságosságának elemzését és ezen keresztül megkönnyítse a külkereskedelem munkáját, illetve a termékeknek a világpiaci árakkal való összehasonlítását.

LESZÁK FERENC:

A MAGYAR SZŐLŐ- ÉS BORTERMELÉS HELYZETE

A szőlőtermelés a mezőgazdaság igen fontos ágazata. Mind fő termékeinek (szőlő, bor), mind melléktermékeinek (venyige, törköly, borseprő) népgazdasági jelentősége közismert. A szőlőtermelés jelentőségét növeli még az is, hogy olyan területeken, amelyeken mezőgazdasági termelés már alig vagy egyáltalán nem folytatható, a szőlő — megfelelő műveléssel — ott is bő és jóminőségű termést hoz. Hazánk homokos vidékein például, amelyeken egyébként 2—3 mázsa rozs teremne csak holdanként, a szőlő 20—30 mázsa termést is adhat. A szántóföldi művelésre nem alkalmas, meredek lejtőkön is eredményesen lehet szőlőművelést folytatni: a tokájhegyaljai, a badacsonyi, a mecseki stb. borvidékek világszerte ismert borait ilyen hegyoldalokon telepített szőlők adják.

Magyarország majdnem minden vidékének talaj- és éghajlati viszonyai kedvezők a szőlőtermelésre, sőt legtöbb vidéken kiváló minőségű borokat termelnek. E jó minőségű, kiváló zamatú borokat szívesen vásárolják külföldön is. A tokaji, a badacsonyi, az egri, a mecseki és más borvidékek borai világhírnevet szereztek.

A SZŐLŐTERÜLET ALAKULÁSA

A szőlő- és bortermelés Magyarországon nagymultú termelési ág. Történelmi feljegyzések szerint a XVI. században és a XVII. század elején Európa egyetlen országában sem szüreteltek annyi bort, mint Magyarországon. Az 1872. évi — első — szőlőstatisztikai összeírás idején Magyarországon — az ország mai területére átszámítva — mintegy 460 000 kat. hold szőlő volt. A szőlőterület az összeírást követő évtizedben még tovább növekedett, az 1880—1890-es években azonban a filoxéra a szőlők nagy részét kipusztította. A filoxéra-okozta károkat aránylag rövid időn belül kiheverte a szőlőgazdaság: 1895-től 1914-ig a szőlőterület mintegy 140 000 kat. holddal növekedett, majd — az első világháború és az 1930-as évek elején lezajlott gazdasági válság idején bekövetkezett visszaeséstől eltekintve — tovább növekedett, és 1945-ben 415 600 kat. holdat tett ki. A filoxéravész óta ez volt a legnagyobb terület.

A felszabadulás után a nagy hagyományokkal rendelkező szőlőtermelés nem fejlődött megfelelően. 1953-ig a termelők — anyagi érdekelttség hiányában — nem fordítottak kellő gondot a kiperesztett szőlők pótlására, elhanyagolták a szőlők gondozását és a védekező munkákat is. Emiatt csökkent a szőlőterület, valamint a szőlő- és bortermés. A lakosság bor- és gyümölcs-szőlő-szükségletét nem tudtuk megfelelően kielégíteni sem mennyiségben, sem minőségben.

1953-ban és 1954-ben a különböző intézkedések — elsősorban a felszorzások megszüntetése, a beszolgáltatási kötelezettség csökkentése, a begyűjtési árak emelése — kedvezőbb termelési feltételeket biztosítottak a termelők számára. Ennek következtében — bár a terület továbbra is állandóan csökkent — 1954-től javult a szőlőtermelés helyzete: megkezdődött a szőlők felújítása, a tőkehiányok pótlása.

A szőlőterület alakulása

1. tábla

Év	Szőlőterület		
	1000 kat. hold	az 1934—1938. évek átlagának százalékában	az 1945. év százalékában
1934—1938. évek átlaga ..	374,0	100,0	90,0
1945	415,6	111,1	100,0
1948	413,4	110,5	99,4
1949	405,9	108,5	97,7
1950	400,0	107,0	96,2
1951	397,0	106,1	95,5
1952	391,5	104,7	94,2
1953	375,0	100,3	90,2
1954	375,0	100,3	90,2
1955	350,0	93,6	84,2
1956	340,0	90,9	81,8

A szőlőterület nagymértékű csökkenésének oka volt többek között, hogy a felszabadulás utáni években — különösen 1953-ig — az egyénileg gazdálkodók termelési érdekelttségét nem biztosították kellően. A bortermés jelentős részét — gyakran felét — a többi termény begyűjtési árához képest is rendkívül alacsony áron kellett a termelőknek beszolgáltatniok, a megmaradt bor után pedig magas adót kellett fizetniök. Ezenkívül jelentős megterhelést jelentett a termelők számára az is, hogy a szőlőterületet a beadási kategóriába történő besorolásnál is ötszörösen vették számításba (ún. felszorzással). Így a sok munkát igénylő szőlőtermelésből gyakran még az egyéni termelők termelési költségei sem térültek meg. Ez a körülmény a szőlőtermelőket a szőlőterület csökkentésére ösztönözte.

A szőlőterület gyorsütemű és 1954 után is igen jelentős mértékű csökkenésének másik oka a szőlők elöregedése. Az ország szőlőterületének nagy részén a tőkeállomány már idős, még a filoxéravész utáni években telepítették. A Szőlészeti Kutató Intézet 1953-ban befejezett adatgyűjtése szerint 230 000 kat. hold szőlő — a szőlőknek több mint 61 százaléka — 25 évnél régebbi telepítésű (gyakorlatilag 50 év körüli) volt. Az igen jelentős hányadot kitevő 35—50 év körüli szőlők a közelmúltban és a jelen időszakban válnak termőképtelenné, pusztulnak ki. 1949 és 1953 között —

különböző, a szőlők kivágását megnehezítő adminisztratív intézkedések ellenére — mintegy 50 000 kat. hold előregedett szőlőt vágtak ki.

1953 után a kedvezőbb termelési feltételek következtében megindult a szőlők felújítása, új szőlők telepítése. A szőlőterület ennek ellenére tovább csökkent, mert a szőlők kivágásának mesterséges korlátozását enyhítették, és így a termőképtelenné vált szőlők kivágása meggyorsult: 1954—1956 között — három év alatt — újabb 50 000 kat. holdat vágtak ki.

A szőlőterület csökkenése mellett jelentős termés kiesést jelent a tőkehiány is, ami az 1948—1953. években különösen nagyarányú volt. A Szőlészeti Kutató Intézet 1953. évi adatai szerint a szőlőterületnek csaknem negyedrészen a tőkeállománynak 25 százaléka, a felén pedig 5—25 százaléka hiányzott. Ez a tőkehiány — számítások szerint — mintegy 50—60 000 kat. hold termőterület kiesését jelentette. 1953 óta a tőkehiány bizonyos mértékig csökkent, mert a termelők a kedvezőbb termelési feltételek, valamint a tőkehiány pótlása esetén nyújtott kedvezmények hatására a hiányzó tőkék egy részét pótolták. Ezenkívül csökkent a tőkehiányos terület azért is, mert az 1953—1956. években kivágott 50 000 kat. hold szőlő túlnyomó része a nagy tőkehiányos területekből került ki. Mindezek ellenére a tőkehiány jelenleg is nagy, pótlása igen jelentős termésnövekedést eredményezne.

*

Magyarországon a szőlőtermelés két irányban fejlődött. A filoxéravész előtt az ország szőlőterülete csaknem teljes egészében a hegyvidékek kötött talajain volt. Itt vannak az úgynevezett történelmi borvidékek. A tokaj-hegyaljai, a gyöngyös-visontai, a badacsonyi, a mecseki stb. szőlővidékek több évszázados múltra tekintenek vissza. A filoxéravész után a szőlőtermelők egyrészt a kipusztult területeken telepítették újra a szőlőt, másrészt pedig a filoxéra ellen természetes védettséget nyújtó alföldi homoktalajokon indult meg a szőlőtelepítés. 1953-ban a Szőlészeti Kutató Intézet adatgyűjtése szerint a homokon telepített szőlők az ország szőlőterületének több mint felét tették ki. A homoki szőlők borai minőségben ugyan elmaradnak a hegyvidékek boraitól, de mennyiségben felülmúlják azokat.

2. tábla

A szőlőterület megoszlása 1953-ban

Megnevezés	Szőlőterület	
	1000 kat. hold	százalék
Hegyvidéki	147,3	39,3
Síkvidéki	227,7	60,7
<i>Összesen</i>	<i>375,0</i>	<i>100,0</i>

Az ország területén sokféle fajtájú szőlőt termelnek, de nem mindenütt a legalkalmasabb és legértékesebb fajták honosodtak meg. Emellett egyes szőlőtáblákban általában többféle fajta szőlő is található. A különböző fajta szőlők keveredése a bor minőségét károsan befolyásolja.

A szőlők nagyrésze európai gyökérzetű. A filoxéravész után azonban a kötött talajokon mind jobban áttértek az amerikai alanyba oltott európai szőlők telepítésére. A filoxéravész után terjedtek el hazánkban a direkt-

termő szőlők (Noah, Othello stb.) is. A direkttermő szőlők nem kívánatos térhódítása különösen 1946—1953. években gyorsult meg; 1953-ban az összes területnek 15 százalékát tették ki.

A szőlőterület megoszlása a gyökérzet szerint

3. tábla

Év	Oltvány	Hazai	Direkttermő	Összes szőlőterület
	gyökérzetű szőlő területe az összterület százalékában			
1934	24,9	67,3	7,8	100,0
1938	24,1	65,2	10,7	100,0
1946	23,1	65,7	11,2	100,0
1953	26,4	58,6	15,0	100,0

A direkttermő szőlők legnagyobb mértékben a Dunántúl kötött talajain terjedtek el. 1953-ban itt az összes szőlőterületnek 27 százalékát foglalták el; nem sokkal kisebb a direkttermő szőlők aránya az északi megyékben sem. A direkttermő szőlők elsősorban azért terjedtek el ilyen nagymértékben, mert amellet, hogy a filoxéra nem támadja meg, telepítése és gondozása is kisebb költséget és munkát igényel, ugyanakkor termése is általában biztosabb mint a nemes szőlőké. A direkttermő szőlők és az ezekből nyert borok azonban gyenge minőségűek, főleg ipari feldolgozásra alkalmasak.

A felszabadulás utáni években a csemegeszőlő területe nagymértékben csökkent; 1953-ban az összes szőlőterületnek csak 3,2 százalékát tette ki az 1938. évi 7,7 százalékkal szemben. Emiatt a gyümölcszőlő szükségletet csak részben lehet csemegeszőlőből fedezni, s így mind nagyobb mértékben használják fel gyümölcsként a borszőlőt.

AZ ÚJ TELEPÍTÉS ALAKULÁSA

Az utóbbi években — a tőkeállomány kiöregedése következtében — a szőlőterület állandóan csökkent; 1949 és 1956 között mintegy 100 000 kat. hold szőlő pusztult ki. A szőlőterületet tehát csak az új telepítés növelésével lehetett volna az adott színvonalon tartani. Ezzel szemben a termelők a felszabadulás után 1955-ig megközelítően sem telepítettek évente annyi szőlőt, mint a felszabadulás előtti években. Különösen kevés volt a szőlőtelepítés 1950-től 1953-ig, amikor az 1934—1938. évek átlagának csak 21—24 százalékát telepítették évenként.

1953 után a kedvezőbb termelési feltételek hatására a termelők hozzákezdtek a kipusztult szőlők pótlásához, így már 1954-ben növekedett az új telepítésű szőlők területe, az 1955. évi új telepítés pedig már mintegy 13 százalékkal meghaladta az 1934—1938-as évek átlagos újtelepítésének nagyságát is. Különösen az egyénileg gazdálkodók által telepített terület nőtt meg nagymértékben; 1955-ben az 1952. évi 500 és az 1953. évi 427 kat. holddal szemben 6900 kat. holdon telepítettek szőlőt. 1956-ban viszont az alacsony állami felvásárlási árak hatására az egyéni gazdálkodók telepítése az 1955. évinek alig több mint a felét tette ki, ugyanakkor a szocialista szektor közel két- és félszer annyi szőlőt telepített mint 1955-ben.

4. tábla

Az új telepítések alakulása

Év	Egyéni	Szocialista	Összes	Index: 1934—1938. évek átlaga = 100
	gazdaságok szőlőtelepítése (kat. hold)			
1934—1938. évek átlaga.	.	—	7090	100,0
1948	5300	—	5300	74,8
1949	4900	—	4900	69,1
1950	1400	100	1500	21,2
1951	1100	600	1700	24,0
1952	500	1145	1645	23,2
1953	427	1154	1581	22,3
1954	2240	671	2911	41,1
1955	6907	1092	7999	112,8
1956	4017	2482	6479	91,4

Az 1955. és az 1956. évi új telepítés — amely megközelítőleg azonos volt az 1934—1938. évi átlagos telepítéssel — az ugyanebben az időszakban kipusztult területnek csak egynegyed részét pótolta. A kipusztulás mértéke — figyelembe véve a szőlők korát és állapotát — előreláthatólag a következő években sem lesz lényegesen kisebb, mint az elmúlt négy évben volt. A szőlőterület jelenlegi nagyságát tehát átmenetileg az 1955—1956. évinél is lényegesen nagyobb új telepítéssel lehet csak fenntartani: évenként legalább 15 000 kat. hold szőlő telepítését kellene biztosítani a szőlőterület fenntartása érdekében.

A SZAPORÍTÓANYAG-TERMEELÉS

A megfelelő szaporítóanyag termelése igen sokrétű és költséges feladatot jelent, ezért ez a múltban is elsősorban állami feladat volt. A szaporítóanyag nagy részét az állami kezelésben levő anyatelepek és gyökereztető iskolák adták. A háború idején azonban a meglévő anyatelepek jelentős része kipusztult. Így — annak ellenére, hogy a magánkézen levő anyatelepek is állami kezelésbe kerültek — az állami kezelésben levő szaporítóanyag-termőterület 1946-ban alig több mint fele volt az 1938. évének. Az 1946-ban meglévő anyatelepek egy része a következő években kipusztult, s ezek pótlására is új anyatelepeket kellett létesíteni. A hozott intézkedések eredményeképpen 1956-ban az anyatelepek területe már 844 kat. hold volt az 1946. évi mintegy 504 kat. holddal szemben, de még mindig nem érte el az 1938. évi 959 kat. holdat. Az 1956-ban meglévő anyatelepekből 525 kat. hold (az összes anyatelepeknek 62 százaléka) még fiatal, csak a következő években fordul termőre.

5. tábla

A szaporítóanyag-termőterület alakulása

Év	Szaporítóanyag- termőterület összesen (kat. hold)	Ebből	
		anyatelepek	gyökereztető iskolák
		területe (kat. hold)	
1899*	2414	1791	623
1938	1151	959**	192**
1946	605	504**	101**
1955	2426	764	1662
1956	2944	844	2100

* Az ország mai területére átszámítva.
** Számított adat.

A gyökereztető iskolák területe már igen jelentős, azonban ezek túlnyomó részén hazai vesszőket gyökereztetnek, a kötött talajokra telepíthető oltványok termelése főleg alanyvessző hiánya miatt még mindig kis területen folyik.

Az állami anyatelepek állapota az elmúlt években nem volt kielégítő. Sok helyen hiányzott a támaszrendszer, késve és nem megfelelő minőségben végezték el az ápolási munkákat. Ennek következtében az alanyvessző-termelés még a lehetőséghez képest is elmaradt. Igen alacsony volt a gyökeres vesszők és oltványok termelése is, ami elsősorban a minőségi borvidékek szőlőinek felújítását gátolja. Részben a szakemberek hiánya, részben a dolgozók nem megfelelő anyagi érdekeltsége következtében a gyökereztető iskolákban igen alacsony volt a megeredési arány. Az állami anyatelepek így nem tudtak annyi szaporítóanyagot előállítani, mint amennyi az állami gazdaságok és a termelészövetkezetek részére elegendő lett volna. Ezért a Szőlőoltványforgalmi Vállalat által felvásárolt szaporítóanyag túlnyomó részét is az állami gazdaságok és a termelészövetkezetek használták fel. Az egyéni gazdaságok szőlőtelepítéséhez a központi alapból jelenleg sem tudnak számottevő szaporítóanyagot biztosítani.

6. tábla

Az állami gazdaságok szaporítóanyag-termelése

Év	A termelt		
	gyökeres hazai vessző	gyökeres oltvány	sima alanyvessző
	1000 darab		
1952	2056	721	5 508
1953	1252	926	2 874
1954	2394	164	4 688
1955	1786	866	16 898
1956	5595	978	15 914

A szőlőterületek felújítása, a tőkehiányok pótlása a szaporítóanyag-termelés nagymértékű növelését teszi szükségessé. Elsősorban a minőségi borvidékek szőlőinek felújításához szükséges oltvány-termelést kell emelni, ehhez pedig az alanyvessző-termelés növelése a legfontosabb.

A fiatal anyatelepek termőre fordulása után, néhány év múlva az alanyvessző-termelés lényegesen emelkedni fog. Ezenkívül jelentősen növelhető az anyatelepeknek területegységre jutó hozama is, ha a gondozást megjavítják. E forrásokból az állami anyatelepek alanyvessző-termelése néhány éven belül a jelenleginek két-háromszorosára növelhető.

Az állami anyatelepek termelése mellett nem hanyagolható el az egyéni gazdaságok és termelészövetkezetek alanyvessző-termelése sem. E gazdaságoknak ugyan általában nincsenek összefüggő anyatelepeik, mégis 1956-ban mintegy 10 millió darab alanyvesszőt adtak át a felvásárló szerveknek, ami az állami anyatelepek termelésének 67 százaléka. Megfelelő árakkal ez a mennyiség még tovább növelhető.

Az alanyvessző-termelés növelése azonban csak több év múlva fog jelentkezni az oltvány-termelés növekedésében. A következő néhány év során az elmúlt évek alacsony alanyvessző-termelése még akadályozni fogja a kötött talajú szőlők felújítását.

A SZŐLŐMŰVELÉS HELYZETE

A szőlőtermelés Magyarországon jellegzetesen kisüzemi termelési ág. Az 1935. évi adatok szerint az ország szőlőterületének több mint 70 százaléka a 20 kat. holdnál kisebb összterülettel rendelkező gazdaságok kezén volt, és csak 9 százalék tartozott a 200 kat. holdnál nagyobb területtel rendelkező gazdaságokhoz.

A kisgazdaságok nagy része a szőlőtermeléssel csak mellékesen foglalkozott, jórészt egy kat. holdnál kisebb területen. 1935-ben a szőlőterületnek csaknem 45 százaléka egy kat. holdnál kisebb — nagyrészt félholdas — parcellákból tevődött össze, és csak 19 százaléka volt 5 holdnál nagyobb táblákban.

A felszabadulás után a nagybirtokok területét — így a szőlőt is — felosztották, és így a szőlőterület elaprózódása még fokozódott.

Az 1949 után létrejött állami gazdaságok és termelőszövetkezetek a régi nagyüzemek szőlőterületét csak részben vették át. A szőlőterülethez túlnyomórészt tagosítások és a termelőszövetkezetekbe történt belépések következtében jutottak. Így tehát a szocialista nagyüzemek nagyobb szőlőterülete sem mindig jelent egyben nagyüzemi területet és termelési lehetőséget is. A termelőszövetkezetek szőlőinek jó része nincs tagosítva, az állami gazdaságok szőlőtábláinak átlagos nagysága is csak 12—13 kat. hold. Az ország szőlőterületének egyharmad részére kiterjedő reprezentatív megfigyelés szerint 1953-ban az ország szőlőterületének csaknem 80 százaléka egy kat. holdnál kisebb táblákból állt, ebből több mint 60 százalék volt félholdas vagy ennél is kisebb parcella, és az összes területnek csak 7,1 százaléka állt 5 kat. holdnál nagyobb táblákból.

7. tábla

A szőlőterület megoszlása tagnagyság szerint

A szőlőterület nagysága	Szőlőterület százalékos megoszlása a szőlőterület nagysága szerint	
	1935.	1953.
	évben	
0,5 kat. holdnál kisebb	22,6	60,4
0,5—1 kat. hold	21,9	19,1
1—2 kat. hold	20,4	10,0
2—5 kat. hold	16,2	3,4
5 kat. holdon felül	18,9	7,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az egy kat. hold vagy ennél kisebb szőlőterülettel rendelkező gazdaságokban a kellő szaktudás, felszerelés hiányában a szőlő művelése általában nem megfelelő, ezért ezeken a területeken még az átlagosnál is kevesebb szőlő és bor terem.

A szőlő művelése a nagyüzemi gazdaságok nagy részében is kisüzemi módszerekkel történik. Ennek oka — főleg a termelőszövetkezetekben — az, hogy a terület a telepítés módjánál fogva, de a terület nagyságát tekintve sem alkalmas nagyüzemi művelésre. Ezenkívül azonban a nagyüzemi műveléshez szükséges gépekkel, felszerelésekkel sem rendelkeznek a gazdaságok.

A kisüzemi szőlőművelés sok munkaerőt igényel. Az amúgy is munkaerőhiánnyal küzdő állami gazdaságok és termelőszövetkezetek nem tudtak kellő időben elegendő munkaerőt biztosítani az egyes munkák elvégzéséhez, ezért termésátlaguk 1956-ig nem múlta felül az egyéni gazdaságok termésátlagát.

A SZŐLŐ- ÉS BORTERMÉS ALAKULÁSA

Magyarország szőlő- és bortermelése európai viszonylatban is elég jelentős helyet foglal el. Az 1930-as évek elején Magyarország a nagy bortermelő országok, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Románia és Portugália után következett a bortermés nagyságát tekintve. Az 1934—1938. évi adatok szerint azonban már Jugoszlávia és Görögország is több bort termelt mint Magyarország. A világháború után kismértékben csökkent az európai bortermés, és csak az 1955. évben haladta meg a háború előtti színvonalat. Magyarország bortermése azonban lényegesen jobban csökkent mint a többi országé, és így további országok előzték meg.

A bortermés alakulása néhány európai országban

8. tábla

Megnevezés	Bortermés (millió hektoliter)			Átlagos bortermés (hektoliter/kat. hold) 1934—1936. években átlagosan
	1934—1938.	1948—1952.	1955. évben	
	években átlagosan			
Világ összesen	195,0	186,0	223,0	.
Ebből : Európa	156,0	140,5	171,1	.
Franciaország	62,6	52,5	61,1	24,6
Olaszország	38,3*	43,4	58,6	24,2
Spanyolország	19,8**	15,0	16,9	.
Románia	9,3	4,0	4,1	.
Portugália	7,9	8,0	11,3	.
Jugoszlávia	4,4	4,2	5,3	12,2
Görögország	3,7	3,7	3,6	13,6
Német Szövetségi Köztársaság	2,7***	2,3	2,2	.
Bulgária	1,6	2,0	.	14,0
Magyarország	3,5	2,5	3,4	9,3

Forrás: Yearbook of Food and Agricultural Statistics. Production. 1956. 78. old.
Annuaire International de Statistique Agricole, 1937—38., 304—305. old.

* 1936—1939. évi adat.

** 1931—1935. évi adat.

*** 3 év átlaga

Magyarországnak a többi európai szőlőtermelő országhoz viszonyított alacsony termésátlagát bizonyos mértékben magyarázza az éghajlati viszonyok különbözősége; Olaszország, Franciaország éghajlata nagyobb termés elérését teszi lehetővé. A nagy eltérés azonban nem teljesen az éghajlati viszonyok különbözőségéből adódik. Magyarország átlagtermését hátrányosan befolyásolja a szőlőgazdaság elaprózottsága és az elmaradott kisüzemi művelési mód is.

Az ország szőlő- és bortermése évenként nagy eltéréseket mutat. A szőlőtermés nagysága ugyanis nagymértékben függ az időjárástól. Az utóbbi években az időjárás a szőlőtermelésre nem volt kedvező, ugyanakkor a szőlők állapota is rosszabbodott; a tőkeállomány idős, s így termőképessége csökkent, a tőkehiány is igen nagy, emellett 1953-ig a termelők sem fordítottak kellő gondot a szőlők karbantartására, növényvédőszer hiányában nem védekeztek kellően a peronoszpóra, a lisztharmat és egyéb szőlőbetegségek ellen. Mindezek következtében a termésátlag alacsonyabb volt mint a felszabadulás előtt.

1953 után javult a szőlőművelés, a tőkehiány egy részét pótolták, nagyobb gondot fordítottak a védekezési munkákra, s ennek eredményeként már 1954-ben emelkedett a termésátlag. 1955-ben pedig a jobb gondozás és a jobb védekezési munka mellett az időjárás is kedvező volt, és így csaknem kétszer annyi szőlő termett holdanként, mint a megelőző három évben és 6 százalékkal több, mint az 1934—1938. években átlagosan. 1956-ban az időjárás nem volt olyan kedvező a szőlőtermésre mint 1955-ben, ezért csökkent az átlagtermés, de az 1953—1954. évinél így is lényegesen több szőlőt szüreteltek.

9. tábla

A szőlőtermés alakulása

Év	Szőlő		
	termésátlag* (q/kat. hold)	termésmennyiség	
		vason	az 1934—1938. évi átlag százalékában
1934—1938. évek átlaga.	15,8	56 526	100,0
1950	15,9	61 068	108,0
1951	14,3	55 206	97,7
1952	12,2	46 418	82,1
1953	8,7	32 000	56,6
1954	8,9	32 669	57,8
1955	16,8	56 105	99,3
1956	12,6	40 058	70,9

* A termőterületre számítva.

A szőlőtermés túlnyomó részét borkészítésre használják fel, azonban jelentős mennyiség kerül gyümölcsként felhasználásra. Az 1934—1938. években a gyümölcsként felhasznált szőlő átlagosan az összes termés 6 százalékát tette ki. A felszabadulás után ez a mennyiség jelentősen — egyes években közel kétszeresére — nőtt. 1953-ban és 1954-ben ugyan az alacsony termés következtében az előző évekhez (1949—1952) képest kevesebb szőlőt fogyasztottak el gyümölcsként, de a termésnek így is mintegy 15 százalékát tette ki ez a mennyiség. 1955-ben és 1956-ban a gyümölcsként elfogyasztott szőlőmennyiség növekedett, és az 1953—1954. évinél lényegesen nagyobb termésnek is több mint 10 százalékát tette ki. Az utóbbi években a szőlőtermésnek tehát nem használhatták fel olyan hányadát borkészítésre mint a felszabadulás előtt. A bortermés így nagyobb mértékben elmaradt a felszabadulás előttihez képest, mint a szőlőtermés.

A bortermés alakulása

10. tábla

Év	Új bortermés	
	1000 hektoliter	az 1934—1938. évi átlag százalékában
1934—1938. évek átlaga	3544	100,0
1950	3600	101,6
1951	3226	91,0
1952	2637	74,4
1953	1786	50,4
1954	1859	52,5
1955	3368	95,0
1956	2321	65,5

Hazánkban általában megvan a lehetőség arra, hogy a lakosság szükségleteinek kielégítése mellett jelentős mennyiségű bort és gyümölcsszőlőt exportáljunk. A két világháború között Magyarország az egyik legjelentősebb borexportáló ország volt. A bortermésnek gyakran 10—12 százalékát évben és 6 százalékkal több, mint az 1934—1938. években átlagosan. 1956-ban is exportálták. Történelmi borvidékeink borait külföldön általában magasabb áron vásárolják meg mint a francia, olasz és más országok borait. A felszabadulás utáni években az alacsony szőlőtermés miatt az exportlehetőségeket nem tudtuk kihasználni, sőt 1954-ben belföldi fogyasztásra nagyobb mennyiségű bort kellett importálni. Az export csökkenése, valamint az import növekedése igen jelentős deviza-kiesést jelentett a népgazdaság számára.

Az 1955. és 1956. évi jobb termés következtében lehetővé vált a bor-export növelése, de kivitelünk az 1934—1938. évi kivitelt nem érte el.

A borkivitel és -behozatal alakulása

11. tábla

Év	Kivitel	Behozatal	Kivittel (+), illetve behozatallal (—) többlet
1934—1938. évek átlaga.	289,0	0,2	+ 288,8
1950	115,0	0,0	+ 115,0
1951	193,0	—	+ 193,0
1952	166,0	66,0	+ 100,0
1953	165,0	87,0	+ 78,0
1954	190,0	300,0	— 110,0
1955	251,0	93,0	+ 158,0
1956	269,0	10,0	+ 259,0

HORDÓÁLLOMÁNY

1937-ben mintegy 6,9 millió hektoliter ürtartalmú hordó volt az országban. (Egy kat. hold szőlőterületre 18,5 hektoliter jutott.) A felszabadulás előtti hordóállomány jelentős része azonban a háború idején tönkrement. A felszabadulás után pedig igen csekély mennyiségű hordót gyártottak. A hordógyártás évente még az elhasználódás mértékének megfelelő mennyiséget sem érte el. Emellett faanyag hiányában a megrongálódott hordóállomány kijavítása is nehézséget okozott.

A Szőlészeti Kutató Intézet részleges adataiból számítva a termelők 1954-ben mintegy 4,5—4,6 millió hektoliter űrtartalmú hordóval rendelkeztek, azaz egy kat. hold szőlőterületre 14 hektoliter űrtartalmú hordó jutott.

A borok érleléséhez és tárolásához a termésmennyiségnél jóval nagyobb űrtartalmú hordókra van szükség, egyrészt mert a must erjedése és a forrás miatt a hordókat kb. háromnegyed részig lehet csak megtölteni, másrészt mert a különböző minőségű szőlőkből nyert mustot akkor is külön kell szűrni, ha a hordót nem lehet vele teljesen kihasználni. Jelenleg a termelők nem rendelkeznek annyi hordóval, amennyi — jó termésű években is — lehetővé tenné a borok megfelelő érlelését és tárolását. 1955-ben például 100 liter must termésre 120—125 liter hordó-űrtartalom jutott.

A hordóállomány megoszlása igen eltérő az országrészek között. A Dunántúlon az országosnál 20 százalékkal több hordó jut egy kat. hold szőlőterületre, ugyanakkor az északi megyékben 14 százalékkal, az Alföldön pedig csaknem 30 százalékkal kevesebb. Az Alföldön a hordóállomány űrtartalma 1955-ben még a musttermés nagyságát sem érte el.

A hordóhiányt fokozza az a körülmény, hogy a hordóállomány jelentős része a szőlőterülettel nem rendelkezők kezén van. A földreformot követően létrejött szőlőtermelő gazdaságok a korábbi nagyüzemek felszerelését ugyanis csak részben használhatták fel, másrészt a specializált szőlőgazdaságok a kulákság korlátozásával kapcsolatos intézkedések során a szőlőterületük nagy részét felajánlották az államnak, viszont a bor- és pincegazdasági felszerelésüket megtartották.

A termelők a hordóhiány miatt a bortermés nagy részét kénytelenek érlelés előtt még must formájában értékesíteni. Az 1955. évi szüret után például a termelők a bortermésnek mintegy felét eladták az állami felvásárló szerveknek, és ezenkívül jelentős mennyiséget értékesítettek szabadforgalomban is.

A begyűjtő szerveknek is nehézséget okoz a borok érlelése és tárolása, mert nem rendelkeznek elegendő hordóval a begyűjtött bormennyiség tárolására. A hordóhiány miatt a bort gyakran kellett szállítani egyik helyről a másikra, nem lehetett megfelelően kezelni sem, és ezek a bor minőségét károsan befolyásolták, továbbá emellett felesleges költséget is jelentettek.

*

Összefoglalva megállapíthatjuk: a szőlőtermelés helyzete jelenleg nem kedvező. A kiöregedett szőlők gyors ütemben pusztulnak ki. Ezek pótlása nagy erőfeszítéseket igényel. Az állam és a parasztság együttes erőfeszítése szükséges ahhoz, hogy a szőlőterület további csökkenését megakadályozzuk, a kiöregedett szőlőket felújítsuk. Ezeket az erőfeszítéseket azonban érdemes megtenni, hiszen a befektetés pár év múlva kamatostul megtérül.

ADATOK A SZOVJETUNIÓ NÉPGAZDASÁGÁNAK 40 ÉVES FEJLŐDÉSÉRŐL

A Szovjetunió népgazdaságának összefoglaló mutatói (1913. év = 100)

Megnevezés	1923.	1940.	1950.	1955.	1956.
	év				
A munkások és alkalmazottak száma	95	274	341	424	443
A népgazdaság termelő állóalappjai	136	603	806	1329	1480
Nemzeti jövedelem	119	611	1003	1716	1922
Az egész ipar teljes termelése*	132	852	1476	2729	3021
A gyáripár teljes termelése*	152	1172	2060	3915	4349
Teherszállítás összesen	104	426	623	1018	1136
Vasúti teherszállítás	142	632	917	1478	1643
Beruházások (1928. év = 100)	100	847	1780	3022	3527
Mezőgazdasági vetésterület	96	127	124	157	165

* A vállalati teljes termelés alapján számítva.

A Szovjetunió népgazdaságának állóalappjai (1913. év = 100)

Megnevezés	1913.	1928.	1940.	1950.	1955.	1956.
	év					
Összesen (állatállomány nélkül)...	100	120	375	462	706	775
Termelő alapok	100	136	603	806	1329	1480
Ipar és építőipar	100	132	1085	1713	2941	3258
Mezőgazdaság	100	141	333	348	662	771
Szállítás, közlekedés	100	131	485	568	763	820
Nem termelő alapok	100	111	258	286	388	415

A munka termelékenységének növekedése (Vállalati teljes termelés alapján számítva) (1928. év = 100)

Év	Ipar*	Építőipar*	Vasúti szállítás
1928	100	100	100
1940	343	250	269
1950	470	307	295
1955	679	445	411
1956	726	490	452

* Egy munkásra eső teljes termelés.

A Szovjetunió ipari termelésének fejlődése

Termék	Mérték- egység	1913.	1928.	1932.	1937.	1940.	1950.	1955.	1956.
		év							
Acél	millió t	4,2	4,3	5,9	17,7	18,3	27,3	45,3	48,6
Hengerelt áru	"	3,5	3,4	4,4	13,0	13,1	20,9	35,3	37,8
Koksz	"	4,4	4,2	8,4	20,0	21,1	27,7	43,6	46,6
Szén	"	29,1	35,5	64,4	128,0	165,9	261,1	391,3	429,2
Ásványolaj	"	9,2	11,6	21,4	28,5	31,1	37,9	70,8	83,8
Elektromosenergia	milliárd kWó	1,9	5,0	13,5	36,2	48,3	91,2	170,2	192,0
Műtrágya	1000 t	69	135	921	3240	3238	5492	9640	10 906
Marónátron, 92 százalékos	"	55,1	58,6	80,8	163,7	190,4	324,8	563,4	631,0
Szerszám gép	1000 db	1,5	2,0	19,7	48,5	58,4	70,6	117,1	121,3
Gépkocsi	"	-	0,8	23,9	199,9	145,4	362,9	445,3	464,6
Fűrészáru	millió m ³	11,9	13,6	24,4	33,8	34,8	49,5	75,6	76,0
Cement	millió t	1,5	1,8	3,5	5,5	5,7	10,2	22,5	24,9
Pamutszövet	millió m	2582	2678	2694	3448	3954	3899	5905	5 452
Selyemszövet	"	42,6	9,6	21,5	58,9	76,6	129,7	525,8	754,3
Műszál (szintetikussal együtt)	1000 t	-	0,2	2,8	8,6	11,1	24,2	110,5	128,9
Alsóruházati kötöttáru	millió db	.	6,9	27,3	111,5	124,4	150,4	346,5	347,1
Felsőruházati kötöttáru	"	.	1,4	11,7	45,1	58,6	47,1	85,1	84,6
Bőr cipő	mill. pár	60,0	58,0	86,9	182,9	211,0	203,4	274,3	289,8
Óra	millió db	0,7	0,9	3,6	4,0	2,8	7,6	19,7	22,6
Tejtermékek (tejre átszámítva)	millió t	2,3	1,9	1,9	5,0	6,5	8,5	13,5	17,3
Konzerv	mill. dob.	95	125	692	982	1113	1535	3217	3 590
Édesipari áruk	1000 t	109	99	511	878	790	993	1389	1 579

1913. év=100

Acél	100	100	140	419	436	646	1 079	1 157
Hengerelt áru	100	93	126	370	374	597	1 009	1 080
Koksz	100	95	191	455	480	630	991	1 059
Szén	100	122	221	439	570	897	1 345	1 475
Ásványolaj	100	126	232	310	338	412	770	911
Elektromosenergia	100	257	696	1 860	2 444	4 690	8 752	9 886
Műtrágya	100	196	1 335	4 695	4 692	7 959	13 971	15 800
Marónátron, 92 százalékos	100	106	147	297	346	589	1 023	1 145
Szerszám gép	100	133	1 313	3 233	3 893	4 701	7 806	8 086
Fűrészáru	100	114	205	284	292	416	635	639
Cement	100	122	229	359	373	671	1 479	1 660
Pamutszövet	100	104	104	134	153	151	229	211
Selyemszövet	100	23	50	138	180	304	1 234	1 771
Bőr cipő	100	97	145	305	352	339	457	483
Óra	100	136	504	571	400	1 086	2 814	3 228
Tejtermékek (tejre átszámítva)	100	84	84	217	283	370	587	752
Konzerv	100	131	728	1 034	1 171	1 615	3 386	3 778
Édesipari áruk	100	90	467	806	725	911	1 274	1 449

Egy főre eső termelés egyes fontosabb termékekből a Szovjetunióban és a vezető tőkés országokban

Termék	Szovjetunió			Egyesült Államok			Anglia			Franciaország		
	1928.	1940.	1955.	1928.	1940.	1955.	1928.	1940.	1955.	1928.	1940.	1955.
Nyersvas (kg)	22	78	169	321	326	435	146	173	249	243	93	256
Acél (kg)	28	96	229	434	461	642	186	273	395	231	111	291
Szén (kg)	234	866	1 981	4 330	3 522	2 724	5 263	4 761	4 438	1 250	1 235*	1 326
Ásványolaj (kg)	77	162	358	1 024	1 386	2 032	-	3	3	18	.	20
Elektromosenergia (kWó)	33	252	862	.	1 363	3 806	237	622	1 838	316	472	1 144
Cement (kg)	12	30	114	252	171	302	96	152	249	103	.	249
Pamutszövet (m)	18	21	30	56**	72	56	.	41***	32	.	.	.

* 1939. évi termelés alapján.

** 1929. évi termelés alapján, m².

*** 1941. évi termelés alapján.

A Szovjetunió részesedése néhány termék világtermelésében

(A világ termelése = 100)

Év	Szén (kő- szénre átszá- mítva)	Ásvány- olaj	Cement	Nyera- vas	Acél	Elektro- mos- energia	Teher- gépkocsi (autó- busszal)	Traktor (15 lóerősre átszá- mítva)	Cukor	Pamut- szövet
1929	2,7	6,7	3,1	4,1	4,0	2,1	1,6	2,0	3,2	
1937	8,7	10,2	6,8	14,0	13,1	7,8	13,2	16,6	8,6	8,8
1950	19,3	10,0	10,9	18,1	17,2	11,2	14,8	23,6	10,6	12,0

Vetésterület

Megnevezés	1913.	1928.	1940.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.
	évben (millió hektár)									
Összes vetésterület	118,2	113,0	150,4	146,3	153,0	155,8	157,2	166,1	185,8	194,7
Gabona	104,6	92,2	110,5	102,9	106,4	107,3	106,7	112,1	126,4	128,3
Ebből:										
Őszi búza	8,3	6,2	14,3	12,5	15,6	17,2	17,8	15,7	18,3	12,9
Őszi rozs	28,2	24,1	23,1	23,6	23,9	22,8	20,3	20,5	19,1	18,4
tavaszi búza	24,7	21,5	26,0	26,0	27,4	29,1	30,5	33,6	42,2	49,1
kukorica	2,2	4,4	3,6	4,8	4,1	3,9	3,5	4,3	9,1	9,3
Ipari növények	4,9	8,6	11,8	12,2	12,6	12,7	11,5	11,8	12,3	13,1
Burgonya, zöldségfélék és kóbabok	5,1	7,7	10,0	10,5	10,3	10,0	10,3	11,0	11,4	11,6
Takarmány	3,3	3,9	18,1	20,7	23,7	25,6	28,7	31,2	35,7	41,7

Állatállomány *

(millió darab)

Időpont	Szarvas- marha	Ebből: tehén	Sertés	Juh és kecske
1916. I. 1.	58,4	28,8	23,0	96,3
1928. I. 1.	66,8	33,2	27,7	114,6
1930. I. 1.	50,6	28,5	14,2	93,3
1940. I. 1.	47,8	22,8	22,5	76,7
1947. I. 1.	47,0	23,0	8,7	69,3
1950. I. 1.	58,1	24,6	22,2	93,6
1951. I. 1.	57,1	24,3	24,4	99,0
1952. I. 1.	58,8	24,9	27,1	107,6
1953. I. 1.	56,0	24,3	28,5	109,9
1953. X. 1.	63,0	26,0	47,6	135,9
1954. X. 1.	64,9	27,5	51,1	136,8
1955. X. 1.	67,1	29,2	52,2	142,6
1956. X. 1.	70,4	30,9	56,5	145,7

*Az 1916. és 1928. évi adat a Szovjetunió jelenlegi területére, a többi adat az időpontnak megfelelő területre vonatkozik.

Állatsűrűség

100 hektár mezőgazdasági területre* eső állatállomány

Megnevezés	1940.	1950.	1955.	1956.
	év végén			
Szarvasmarha	11	12	14	14
ebből: tehén	6	5	6	6
Sertés (100 ha szántóra)	15	13	25	26
Juh és kecske	19	21	29	30

* A szántó, kert, szőlő, parlag, rét, legelő területe az állami tartalékföldek nélkül.

A szovjet mezőgazdaság energiakapacitása
(millió lóerő)

Megnevezés	1916.	1928.	1940.	1950.	1955.	1956.
	év végén					
Összes mechanikai hajtóművek kapacitása	0,2	1,1	36,9	55,0	100,6	110,8
Ebből:						
Traktor	0,0	0,5	17,6	22,3	35,3	37,8
Kombájn-motorok	—	—	5,8	8,0	15,1	16,0
Gépkocsi	—	0,02	11,9	21,3	42,7	48,6
Elektromos berendezés	—	0,04	0,6	2,0	4,1	4,5
Más mechanikai hajtóművek ..	0,2	0,5	1,0	1,4	3,4	3,9
Igaerő (gépi erőre átszámítva) ..	23,7	20,2	10,6	7,3	6,6	6,3
Összesen	23,9	21,3	47,5	62,3	107,2	117,1

A kolhozok mezőgazdasági munkájának gépesítése

Megnevezés	Gépesített munkák az összes munkák százalékában				
	1940.	1950.	1954.	1955.	1956.
	évben				
Szántás					
nyár	83	92	98	97	97
őszi	71	93	99	99	99
Vetés					
őszi	53	75	95	95	95
tavaszi	52	64	86	86	86
gabona	56	73	93	94	94
gyapot	81	92	98	98	99
cukorrépa	100	92	96	96	97
Betakarítás					
gabona	43	51	83	81	83
cukorrépa	—	2	13	29	43
burgonya	2	3	14	18	19
Szénakaszálás	4	17	55	54	54
Silózás	5	14	45	69	72

A traktor- és tehergépkocsiállomány a mezőgazdaságban

Megnevezés	1928.	1937.	1940.	1950.	1955.	1956.
	év végén					
Összes traktor (1000 db)	27	456	531	595	840	892
Összes traktor 15 lóerőre átszámítva (1000 db)	18	561	684	933	1 449	1 577
Traktorok vonóereje (millió lóerő)	0,3	8,4	10,3	14,0	21,7	23,7
Tehergépkocsi állomány (1000 db)	0,7	146	228	283	544	631
Egy (15 lóerős) traktorra eső szántóterület (ha)	6 278	241	220	157	128	123

A teherszállítás fejlődése (a szállított súly alapján)
(1913. év = 100)

Év	Szállítás összesen	Ebből:			
		vasúti	vizi	gépkocsi	olajvezeték
1913	100	100	100	100	100
1928	104	142	52	200	210
1940	430	630	123	8 900	1 200
1950	620	920	177	20 100	1 600
1955	1 020	1 480	282	42 500	4 700
1956	1 140	1 640	316	47 500	6 500

Az általános, közép- és főiskolai tanulók száma
(ezer fő)

Megnevezés	1914/15.	1927/28.	1940/41.	1950/51.	1955/56.	1956/57.	
	tanévben						
	a jelenlegi területen	az 1939. szept. 17 előtti területen	a megfelelő évek tényleges területén				
Általános és középiskolai tanulók, munkás- és parasztfiatalok, valamint a felnőttek iskoláinak tanulói	9 656	7 896	11 589	35 528	34 752	30 070	30 122
Technikumi tanulók	54	36	189	975	1 298	1 960	2 011
Főiskolai hallgatók	127	112	169	812	1 247	1 867	2 001

A főiskolai képzettségű munkaerők száma a Szovjetunió népgazdaságában

Képzettség	A főiskolai képzettségű munkaerők száma					
	összesen	ebből: nő	a nők százalékos aránya	összesen	ebből: nő	a nők százalékos aránya
	ezer fő			ezer fő		
	1941. január 1.			1956. december 1.		
Összesen	908,0	313,3	34,4	2 631,2	1 395,6	53,0
ebből: mérnökök	289,9	43,2	14,9	720,9	205,0	28,4
agronómus } zoótechnikus } állatorvos } erdész }	69,6	17,6	25,3	179,5	69,5	38,7
közgazdász } statisztikus } áruszakértő }	59,3	18,1	30,6	141,2	76,3	54,0
jogász	20,9	3,1	14,7	56,5	18,1	32,0
orvos	140,8	85,2	60,5	329,4	246,7	74,9
pedagógus } könyvtári és } egyéb kulturális dolgozó }	300,4	144,5	49,1	1116,6	737,5	66,0

Kórházak, óvodák, bölcsődék új férőhelyeinek száma

Év	Kórházak és poliklinikák (1000 ágy)	Óvoda (1000 férőhely)	Bölcsőde (1000 férőhely)
1937	11,8	42,2	72,6
1940	3,4	21,5	20,2
1945	5,9	3,4	2,2
1950	11,0	22,9	13,4
1954	21,4	72,5	36,8
1955	18,5	77,3	38,0
1956	20,6	75,0	34,4

Rédei Jenő kandidátusi értekezésének vitája*

A Magyar Tudományos Akadémia társadalmi és történeti tudományok osztályának bírálóbizottsága előtt, *Erdei Ferenc* akadémikus elnökletével 1957. szeptember 10-én tartották *Rédei Jenő*: „Az európai és magyar demográfiai fejlődés társadalmi háttere” című kandidátusi értekezésének vitáját. Opponensek *Theiss Ede* egyetemi tanár és *Béres István*, a közgazdaságtudomány kandidátusa voltak.

A KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS TARTALMA

Az értekezés a bevezetésben (20 oldal terjedelemben) megjelöli tárgyát, rövid áttekintést ad a föld népességének eddigi demográfiai fejlődéséről és néhány megjegyzést tesz a demográfia tudományával kapcsolatban.

Az I. fejezet (48 oldal terjedelemben) az európai születési arányoknak a XIX—XX. században bekövetkezett változását elemzi a nyers és tisztított születési arányszámok, valamint az azokat befolyásoló különböző termékenységi mutatószámok alapján. Külön vizsgálja a születések demográfiai, illetve társadalmi hátterét.

A II. fejezet (82 oldal terjedelemben) az európai halandóságnak az elmúlt 150 évben bekövetkezett fejlődését vizsgálja a nyers és standardizált arányszámok segítségével. Foglalkozik a korösszetétel és halandóság összefüggéseivel, a halandósági táblával és annak mutatóival. Elemzi a halandóság haláloki, valamint társadalmi osztályok szerinti megoszlását és tárgyalja a születések és halálozások mérlegét.

A III., illetve IV. fejezet (115—115 oldal) lényegében az I., illetve a II. fejezethez hasonló módszerekkel a magyarországi születési és halálozási adatokat tárgyalja — beillesztve az általános európai fejlődésbe — lényegesen bővebben és behatóbban, számos kombinatív részletezésben. Külön figyelmet szentel a csecsemőhalandóság, valamint a legjelentősebb halálokok vizsgálatának. A társadalmi háttér illusztrálására mindkét fejezethez függelék kapcsolódik, amely a

társadalmi osztályok szaporodási, illetve halálozási viszonyaira kiható anyagi körülmények adatait tartalmazza.

Az összefoglalás (25 oldal terjedelemben) áttekintve a születések és halálozások történelmi folyamatát az abszolút és relatív túlnépesedés kérdésével, a kapitalizmus és szocializmus főbb népesedési tendenciáival, a neomalthusianizmussal és a népesség fejlődésének történelmi irányzatával foglalkozik.

A disszertáció téziseit a szerző 40 oldalon foglalta össze. Az európai és magyar népesedési folyamatokat tárgyaló fejezetek (I—IV.) tézisei a konkrét történeti fejlődés vázlatát adják és a fejlődés egyes fázisainak, illetve részleteinek törvényszerűségeire, demográfiai és társadalmi hátterére vonatkozó vizsgálatok megállapításait összegezik. Az általános érvényű elméleti tételeket, a népesedéselmélet és népesedéspolitika alapvető elvi kérdéseit — a világ népességének eddigi fejlődésére vetett pillantás után — a bevezetés és az összefoglalás alábbiakban közölt tézisei tartalmazzák.

A bevezetés tézisei

„1. Az utolsó másfél század magyar demográfiai fejlődésének és e fejlődés társadalmi hátterének ábrázolása helyesen csupán a megfelelő időszak európai fejlődésének összevetésével oldható meg. Az utolsó 100—150 év európai népesedése is azonban része, bár az eddigiekben tapasztalt legfontosabb, legdöntőbb mozzanata a világ általános, sok százezer évre kiterjedő demográfiai fejlődésének.

Időszámításunk kezdetén a föld népessége 200—300 millió körül lehetett, mintegy 1600—1700 évvel később, a XVII. század közepén ennek másfél-kétszerese, kb. 470 millió, tehát évi átlagban 0,5—1 ezrelékes volt a növekedés. Körülbelül 1650-től kezdődően pontosabban nyomon követhetjük az emberiség növekedését. A világ népessége 1650-től 470 millióról 1950-re 2454 millióra nőtt. Különösen gyorsütemű volt a népesség növekedése az utolsó 50—100 évben (1850-ben a népesség száma 1094 millió, 1900-ban 1550 millió, 1950-ben 2454 millió volt).

* Összeállította: Dr. Millényi Károly.

2. A népesség gyors növekedését mindenekelőtt a termelőerők fejlődése, ezen belül az orvostudomány és a közegészségügy haladása, amelynek hatására a halandóság lényegesen javult (nem egy országban az utolsó 100—150 évben a korábbi 30—35 ezrelékes értékről 10 ezrelék alá is süllyedt), tette lehetővé. Másfelől, hatalmas méretekben bontakozott ki az ipar, fellendült a mezőgazdaság, kiszélesedett a kereskedelem, kitágultak azok az anyagi keretek, amelyek a gyorsan növekvő népességet befogadhatták.

3. Érdekes sajátosságokat mutat a demográfiai folyamatok változása napjainkban a gazdaságilag elmaradott országokban. Ezekben a halálzási arányszám olyan meredeken csökken, amilyen mértékű csökkenés Európában sohasem volt tapasztalható. Másrészt, a halálzási arányszám csökkenését ezeken a területeken eddig általában még nem kísérte a születési arányszámok esése. Mindennek következtében a természetes szaporodás arányszáma igen magasra, nem egy országban 20—30 ezrelékre emelkedett. A gazdaságilag elmaradott országokban a halálzási arányszám meredek csökkenése akkor következett be, amikor a születési arányszám esését általában még észlelni nem lehetett, sőt egyes országokban a születési arányszám még nőtt is. A demográfiai változás itt anélkül következett be, hogy a gazdasági struktúra lényegesen megváltozott volna, vagy számottevően emelkedett volna a lakosság élet- vagy kulturális színvonala. Ez utóbbi tény a gazdaságilag elmaradott országok kedvező reprodukciós arányszámainak némiképpen korlátozott jellegét kölcsönöz.

4. A természetes szaporodás arányszáma jövőbeni alakulásának a gazdaságilag elmaradott országokban különös jelentősége van a föld népessége számának várható alakulása szempontjából. Jelenleg az emberiség évi átlagos növekedése 1,6 százalék. Ez az arányszám az elkövetkező évtizedekben néhány tized százalékkal még növekedni fog. Az Egyesült Nemzetek Szervezete Népesedési osztályának becslése szerint 1980-ra a föld népessége kb. 3,6 milliárd fő lesz. (Minimálisan 3,3, maximálisan 4 milliárd.) Ez a számítás természetesen empírikus

módon készült, csak igen mérsékelt demográfiai fejlődést vett tekintetbe, s nem számolt sem a szociális struktúra nagyobb méretű átalakulásával, sem a gazdasági helyzet radikális változásával.

5. Az emberiség demográfiai fejlődését nyomon követve meglepő szabályosságot észlelhetünk a születések és halálzások alakulásában. A halálzási arányszámok változásához (csökkenéséhez) több éves vagy évtizedes — történelmi szempontból azonban elhanyagolható — késedelemmel igazodnak a születési arányszámok. Az emberi faj fejlődésének meghatározott szakaszán magas születésszámmal védekezik a fajtáját pusztító veszélyek, magas halandósági arányszámok ellen. Amilyen mértékben az ember úrrá lesz a természetben, sikeresen harcol a magas halandóságot kiváltó betegségek ellen, és a halandósági arányszámokat ezek eredményeképpen leszállítja, a születési arányszám is hozzáidomul az új viszonyokhoz. Az emberiség az élőlények szaporodását szabályozó biológiai törvényszerűséghez hasonlóan részben tudatosan, részben ösztönösen a születések számát a halandóság adott színvonalához igazítja. De ugyanakkor csupán az emberiségen belül léteznek olyan sajátos társadalmi-gazdasági tényezők, amelyek a születési arányszám változására önmagukban is, a halálzások számának változásától függetlenül is kihatnak. Ezek a tényezők az általunk vizsgált periódusban mindenekelőtt a kapitalista fejlődés a városban és a falun.

6. A demográfiai folyamatok az adott biológiai határokon belül társadalmi folyamatok, s ezért a népesedés történetének helyes elemzéséhez messzemenően figyelembe kell venni a marxizmus—leninizmus tanítását a társadalmi fejlődés törvényszerűségeiről. A marxizmus tanítása szerint a népesedés története része a népesség, a társadalom történetének, része a termelőerők, s a termelési viszonyok történetének. Engels, Marx és Lenin műveiben alapvető fontosságú gondolatok találhatók egyes népesedési kérdésekről, mindenekelőtt a kapitalizmus népesedési problémáiról, az abszolút és relatív túlnépesedésről. A marxista demográfiai irodalom azonban az utóbbi években ahelyett, hogy a marxizmus klasszikusainak útmutatásai alapján az

elméletet a gyakorlat, a valóság figyelembevételével fejlesztette volna, gyakran megelégedett egyes megállapítások ismételtetésével, kommentálásával. Marx, Engels és Lenin különösen a kapitalista társadalomra vonatkozóan alapvető jelentőségű megállapításokat tettek, ezeket figyelembe véve a kapitalista társadalom valamennyi osztályának történelmileg is változó népesedési folyamatát a marxista demográfusok még nem írták le. Ez pedig annál is szükségesebb lenne, mert a népesedés története az utolsó 50—60 évben is forradalmi módon változott. A demográfiai folyamatok tényeire épített hibás vagy erőszakolt polgári elméletek cáfolatán túlmenően a marxista demográfusoknak napjainkban egyik legfontosabb feladata, hogy megadja a demográfiai fejlődés tényeinek helyes magyarázatát.

Az összefoglalás tézisei

„1. A kapitalizmusra az alábbi fő népesedési tendenciák jellemzők:

a) A kapitalizmusban a halálozások esése összefügg a termelőerők általános fejlődésével; javulása osztályonként és országonként eltérő mértékben megy végbe. A kapitalista fejlődés magasabb szakaszán — a halandósági arányszámok további esésével — megindul a különböző társadalmi osztályok közötti halálozási különbségek csökkenése is.

b) A születések esése a halandóság csökkenése által megszabott határokon túl mindenekelőtt azért következik be, mivel a kapitalista termelési mód mind a városban, mind a falun olyan új igényeket, s az igények kielégítése elé olyan korlátokat állít, amelyek a születési arányszámot csökkentik. A születési arányszám általában valamennyi társadalmi osztálynál csökken; meghatározott időszakban az egyes társadalmi osztályok között részben a halálozási arányszámok eltérő nagysága, részben egyéb társadalmi okok következtében a születési arányszám nagysága tekintetében különbségek vannak. Ezek a különbségek a kapitalista fejlődés előrehaladásával csökkennek.

c) A születések és halálozások eltérő ütemű csökkenése a világ egyes részein változó mértékben, kezdetben a termé-

szetes szaporodás növekedését, majd az első és második világháború közötti időszakban a természetes szaporodás esését váltotta ki. A második világháborút követően a születési arányszám átmenetileg emelkedett, majd visszaesett háború előtti szintjére. A kapitalizmus körülményei között mind a növekvő mind a csökkenő születésszám esetében korszakokonként tapasztalható volt a relatív túlnépesedés.

2. A születési és ezzel végeredményben a természetes szaporodási arányszám a kapitalista országokban az utolsó évtizedekben csökkent. Mindezek ellenére újból és újból felmerül a túlnépesedés ténye. A túlnépesedés jelenségét elméletileg először *Malthus* emelte, aki azt kívánta statisztikai adatokkal bizonyítani, hogy a túlnépesedés abszolút, a rendelkezésre álló fogyasztási eszközökhöz képest következik be. Az abszolút túlnépesedés elméletével szemben *Marx* megvilágította, hogy a túlnépesedés és annak különböző formái csak relatívak, nem a fogyasztás, de a foglalkoztatás eszközeihez képest jelentkeznek. A malthusi általános túlnépesedési elmélet marxi bírálata azonban nem jelenti, hogy a túlnépesedés egy-egy országban meghatározott történelmi időszakban nem ölthet olyan formát, amely valójában a gyorsan növekvő népességszám és a lassabban növekvő élelmiszer mennyiség közti ellentmondás kifejezése. A túlnépesedés azonban ez esetben is relatív, amennyiben egy-egy országra, s a fejlődés egy történelmileg aránylag rövid időszakára érvényes.

3. A szocializmusban nem hat a relatív túlnépesedés törvénye, adottak a népesség fejlődésének kedvezőbb lehetőségei. E kedvező lehetőségek mindenekelőtt a halálozási arányszám további csökkenését eredményezhetik. Ami a születési arányszámok alakulását illeti, a munkanélküliség megszűnése, egyes rétegek jólétének emelkedése, a szociális ellátás javulása a születési arányszámok emelése irányában hathat. De ugyanezen tényezők magasabb igényeket is támasztanak, növelik a szülők igényeit és felelősségérzetét gyermekeik felnevelésével szemben, ez a szocializmusban is csökkentheti vagy stabilizálhatja a születési arányszámokat. Ezzel párosulnak olyan mozzanatok, mint a halandóság további csökke-

nése, a nők fokozott bevonása a gazdasági, társadalmi életbe, a gyermekek iskoláztatási idejének meghosszabbodása, amelyek a születési arányszám csökkenését vagy stabilizálódását idézik elő.

4. A szocialista társadalomnak megvan a lehetősége ahhoz, hogy tiszteletben tartva és tekintetbe véve a népesedési folyamat erkölcsi, érzelmi és kulturális sajátosságait, a társadalom összérdekeinek megfelelően az utóbbi alakulását befolyásolja. Ez a befolyásolás, akár az egyik: a születések emelése, akár a másik: a születések számának stabilizálódása irányában megtörténhet, ahogyan azt történetesen az adott ország helyzete, érdekei kívánatosá teszik. Nem helyes az a nézet, amelyet a múltban egyes marxista tankönyvek hangoztattak, hogy a szocializmusban, ahol megszűnik hatni a relatív túlnépesedés törvénye és a dolgozók jóléte állandóan emelkedik, a születési, illetve a természetes szaporodási arányszám is állandóan nőni fog.

5. A szocialista társadalom nem fél a malthusi túlnépesedés rémétől, s elítéli a neomalthusianizmust, mint politikai megoldást, amely a dolgozók nyomorából a kivezető utat nem a társadalom, hanem a család megrendszabályozásában, a népesség számának a rendelkezésre álló termelési eszközök szűk keretébe való erőszakolásában, s nem az utóbbiaknak megfelelő termelési viszonyok megteremtésében látja. Ugyanakkor a marxizmus Malthus-ellenes állásfoglalásából nem lehet olyan következtetést levonni, hogy adott körülmények mellett egy-egy országban a munkásosztály érdekeitől idegen volna a születésszabályozás. *Lenin* véleménye még a kapitalista társadalomra vonatkozóan is az volt, hogy: „Egy dolog — az orvosi propaganda szabadsága és az állampolgárok elemi demokratikus jogainak védelme. Más dolog — a neomalthusianizmus szociális tana.”

Az, hogy a munkásosztálynak például egy szocialista országban mi az érdeke: a születési arányszámok emelésének elősegítése vagy stabilizálódása, az adott ország gazdasági, demográfiai, s nem utolsó sorban politikai helyzetének elemzése alapján lehet csak megállapítani. A marxizmustól távol áll mind a neomalthusianizmus, mind a polgári populacionista elmélet, amely a népességszám

alakulásának dekonjunktúrája idején a nacionalista körök aggodalmát fejezve ki azt hirdette, hogy minden körülmények között növelni kell a születési arányszámokat. Valójában nem a népesség korlátozott vagy korlátlan növekedésén van a hangsúly, hanem azon, hogy a népesség növekedése arányban álljon a termelőerők fejlődésével, a társadalom növekvő kulturális, szociális igényeivel stb.

6. A népesség reprodukciójának további javulása a szocialista társadalomban is előreláthatólag a halálozási arányszám további csökkenésének eredménye lesz. Feltehetőleg folytatódik a szocialista társadalomban az egyes osztályok közötti születési és halálozási különbségek csökkenése is. Bizonyos különbség természetesen még hosszú történelmi ideig fennmarad, amennyiben lesz még különbség a falusi és városi életmód, a fizikai és szellemi munka, s az egyes csoportok jövedelme között.

A szocialista termelési mód megszilárdulásával a népesség történelmi fejlődésének egy szakasza véget ér. Fejlődésének kezdeti szakaszán az emberiség a születések számát alig vagy csak kismértékben, halandóságát pedig még kevésbé tudta szabályozni. A halandóság mintegy elemi erővel kialakult nagyságához a fajfenntartás szükséglete — többé-kevésbé ösztönösen — magas születésszámmal igazodott. Hosszú évszázadokon át stagnált vagy csak alig emelkedett a föld népessége. A kapitalizmus az emberiség szaporodási viszonyait forradalmi módon megváltoztatta: a tőkés termelés korlátain belül az emberiség egyre inkább ura lesz saját reprodukciójának. A halandóságot gyökeresen leszállítja, születésszáma pedig az új viszonyokhoz alkalmazkodik. Az eddig többé-kevésbé egységes reprodukció a társadalom osztályainak differenciálódásával maga is differenciálódik. A folyamat addig tart, míg a kapitalizmus birtokába nem veszi a társadalom egész épületét. A kapitalizmus győzelme már a folyamat megfordulásának, az arányszámok nivellálódásának kezdete. E nivellálódási irányzat azonban a kapitalista viszonyok között nem vált teljessé. A születések és halálozások társadalmilag azonos szintje gyakorlatilag csupán a fejlődés magasabb

síkján, a szocializmusban valósulhat újra meg.

Hogy a népesség reprodukciója a szocializmusban végülis hogyan alakul: még nyitott kérdés. Egy azonban bizonyos: amit a kapitalizmust megelőző társadalomban az emberiség alig, a kapitalizmusban csak korlátok között tudott megvalósítani, itt teljessé válik: szaporodása tekintetében is az emberiség „saját fejlődése törvényeinek ismerete alapján tudatosan és tervszerűen fog cselekedni“. (Bebel)“

DR. THEISS EDE OPPONENS BÍRÁLATA

Miután a jelölt értekezéséhez, illetve téziseihez kiegészítést nem kívánt fűzni, a vitában először Theiss professzor fejtegette ki opponensi véleményét, melynek főbb megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze.

A tanulmány címének fogalmazása kifogásolható. A fejezetek a vándorlásokkal úgyszólván egyáltalán nem foglalkoznak, a házassági mozgalmat felületesen, az európai természetes szaporodás kérdéseit pedig csak vázlatosan tárgyalják. „A dolgozat tulajdonképpeni témája szabatosan a következőképp jellemezhető: a magyar népesség természetes szaporodásának társadalmi háttere, figyelembe véve az európai fejlődés főbb sajátosságait.“

Helyes az egyes fejezetek tárgyalási módja, melyekből kitűnik, hogy a tanulmány fő célja a demográfiai folyamatok okainak feltárása és nem a társadalmi háttér merő leírása. Ezért a továbbiakban a dolgozat oknyomozó részei szerepelnek, és a leíró részek nem nyernek közelebbi tárgyalást.

A szerző a bevezetésnek több mint a felében az egész emberiség és a népesebbi szempontból legjellemzőbb vidékek demográfiai fejlődését ismerteti vázlatosan. Ez a leíró jellegű ismertetés ilyen terjedelemben felesleges, és a főtémától való eltérést jelent. Általában megállapítható, hogy az értekezésben a leíró részek sokszor túlságosan terjedelmesek, míg a statisztikai indokolást tartalmazó részek túl rövidek.

Igaza van a szerzőnek a marxista demográfiai irodalom kritikai értékelésében, mely szerint „... ez az irodalom az

utóbbi években ahelyett, hogy a marxizmus klasszikusainak útmutatásai alapján az elméletet továbbfejlesztette volna, gyakran megelégedett az egyes megállapítások ismételtetésével, kommentálásával, idézgetésével.“ Ezért „bár egészében helyes elveket védett meg a burzsoá demográfiával szemben, mégis... elmaradt vele szemben a valóság részleteinek, sokszor új folyamatainak elemzésében“. Ezért a szerző szerint *...a marxista demográfusok feladata megadni a tények helyes magyarázatát. Ez annál is inkább szükséges, mivel bár a nyugati demográfusok az utóbbi évtizedekben sok újat és értékeset végeztek a részkutatások terén, de a részletkutatások területét legtöbbször nem lépték túl.*¹

A szerző megállapításai mutatják, hogy tárgyilagos kritikával törekszik a polgári demográfia eredményeit elbírálni és felhasználni, ellentétben egyes, a szocialista irodalomban korábban olvasható vulgaris megállapításokkal, amelyek a polgári statisztika pozitív tartalmát messzemenően lebecsülték. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a nyugati demográfusoknál is megtaláljuk a törekvést arra, hogy a demográfiai részletkutatásokat a társadalmi folyamatok egészébe beleillesszék. De ezt természetesen a polgári szociológia alapján kísérelik meg. A dolgozatnak egyik hiányossága, hogy a demográfiának a szociológiával való kapcsolatait mellőzi. Holott ezek különösen a születési mozgalom tárgyalásánál a társadalmi háttérrel való összefüggést nagymértékben feltárták volna.

A bevezetés ismertetése kapcsán meg kell állapítani, hogy a szerző témaválasztása helyes. A téma kidolgozásában a szerzőnek bizonyos eredményeket sikerült elérni. Ugyanakkor a dolgozat sok igen komoly hibát és fogyatékoságot tartalmaz, amelyek először az európai demográfiai kérdések tárgyalásánál jelentkeznek. Miután ezek a dolgozat eredményének megítélését döntően befolyásolják, a továbbiakban szükségszerűen főképp ezekkel a negatív vonásokkal kell kritikailag foglalkozni.

Az I. fejezetben a szerző a születési mozgalmat a bruttó reprodukciós együttarható és a tiszta születési arányszámok

¹ A dőlt betűvel szedett rész az opponensnek az értekezéséből vett idézete.

alapján értékeli. „A szerző által a termékenység elemzésére alkalmazott módszerek az 1930-as években voltak általánosan elterjedve. Ezekkel a ma hagyományosnak vagy klasszikusnak nevezett módszerekkel szemben az 1940-es évektől kezdve ... a tudományos irodalomban igen komoly kritikai észrevételek merültek fel... Ezek során a termékenység mérésére a szerző által használt eljárásokhoz képest sokkal mélyebbreható, éppen a termékenység változásának társadalmi okait eredményesebben feltáró módszerek fejlődtek ki... E téren a tudomány egészen új fejlődési korszakáról beszélhetünk, amely a termékenység törvényszerűségeit és azoknak a társadalmi tényezőkkel való összefüggéseit a hagyományos felfogástól sok vonatkozásban gyökeresen eltérő, új megvilágításba helyezte. A dolgozat minderről egy szóval sem tesz említést... A dolgozat egyáltalán nem foglalkozik a termékenység mérésének modern problematikájával... E problematika teljes mellőzése a dolgozatnak kétségtelenül egyik legsúlyosabb hiányossága és komoly hibája, ami azt eredményezi, hogy a szerzőnek a születési mozgalom európai és magyarországi alakulására, valamint társadalmi hátterére vonatkozó megállapításaiban nem érvényesülnek a demográfiai tudomány legújabb szempontjai, és így azok további vizsgálatot igényelnek, illetőleg messzemenő kiegészítésre és helyesbítésre szorulnak.

Itt hangsúlyozni kell, hogy ezek az új, a termékenység törvényszerűségeinek pontosabb megállapítására irányuló kutatások ... éppen a társadalmi vonatkozások mélyrehatóbb tisztázása tekintetében eredményeztek döntő előrehaladást. E problematika tárgyalása az értekezés témája szempontjából mindenképpen nélkülözhetetlen, és így a dolgozat lényeges feladata lett volna.

A jelen bírálatnak természetesen nem lehet célja, hogy a termékenység mérésének a társadalmi gazdasági háttér vizsgálata szempontjából fontos modern módszereit akár csak vázlatosan ismeresse, amit a dolgozat elmulasztott. „A bírálat csak említi, hogy a hagyományos módszerekkel szemben a modern termékenységmérés két irányban jelent lényeges újítást. Egyrészt a bruttó és nettó

reprodukciós együttható fiktív jellegét teszi reálissá azáltal, hogy a propagatív korban levő nők tényleg létező csoportjaira vonatkozó termékenységi adatokat veszi számításba. Másrészt a mutatók specifikus jellege növekszik azáltal, hogy azok meghatározásánál nemcsak a nők életkora, hanem a házasság időtartama, a születések sorrendje stb. jön figyelembe. Ezek a mutatók lehetővé teszik, hogy elkülönítsük a házasságkötés életkori, a születések időbeni vonatkozásaiban mutatkozó változások befolyását, a családnagyságban bekövetkezett módosulásoktól, amire a hagyományos mutatók nem alkalmasak.

E módszerek kidolgozásában svéd, angol, amerikai és francia (Quensel, Hajnal, Hopkin, Kyser, Ryder, Bourgeois-Pichat stb.) kimagasló demográfusok vettek részt. Ez utóbbi francia demográfus hangsúlyozza, hogy a születések, illetőleg a termékenység fejlődésére vonatkozó hagyományos módszereken alapuló, a jelen dolgozatban kizárólag ezekre épülő megállapítások általános revízióra szorulnak. Szerinte a termékenységgel foglalkozó demográfusok elsőrendű kötelessége a házassági mozgalom minél behatóbb tanulmányozása. Enélkül ui. a termékenység alakulása nem ítéhető meg, különösen oksági vonatkozásban a valósághoz híven. Teljesen elavultnak, illetve hibásnak kell minősíteni azt a jelen dolgozatban képviselt felfogást, mely szerint a házassági mozgalom figyelembevétele mellőzhető a születések alakulásának vizsgálatában.

A bírálat több példával bizonyítja, hogy „...mennyire nélkülözhetetlenek a modern mérési módszerek a termékenységnek a társadalmi osztályok... körében mutatkozó eltéréseit elemző vizsgálatokban. ... Ilyen módon az újabb termékenységi mutatószámok alapján a társadalmi osztályok termékenységi különbségei sok tekintetben más megvilágításban és más arányokban jelentkeznek, mint a szerző által alkalmazott hagyományos módszerek alapján.“

További komoly hibája a dolgozatnak, hogy egyáltalán nem foglalkozik azokkal a több mint fél évszázados múltra visszatekintő statisztikai vizsgálatokkal, amelyek a születési mozgalomnak a gaz-

dasági helyzettel való összefüggését a statisztikai kapcsolatmérés, különösen a korrelációs számítás módszereivel jellemzik. Annak ellenére, hogy számos tanulmány foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, az értekezés a születési és házasságkötési mozgalom, valamint a gazdasági helyzet között fennálló kapcsolat statisztikai mérésének problematikáját teljesen mellőzi. Az említett tanulmányok szoros kapcsolatot állapítanak meg a foglalkoztatás, a reálbérek, a házassági mozgalom, valamint a születési mozgalom között. (E kapcsolatnak fontosságát a Bojarszkij-féle Népeségi statisztika c. tankönyv is hangsúlyozza a nyugati országokban mutatkozó születés csökkenés magyarázatánál.) Ezt igen súlyos hibának kell minősíteni, miután nyilvánvaló, hogy a társadalmi háttér vizsgálata szempontjából ez elsőrendű fontosságú lett volna.

Az I. fejezet hátralevő részében a szerző áttekintést próbál adni arról, hogy miképp és miért csökken a kapitalista társadalom egyes osztályaiban a születési arányszám. E vázlat deklaratív jellegű, csak egyetlen probléma van statisztikai vizsgálattal bizonyos fokig alátámasztva. Ez az a törvényszerűség, amely szerint a családok nagysága a vagyoni helyzettel fordítva arányos. E tekintetben a statisztikai vizsgálatok túlnyomóan a korrelációs számításra támaszkodnak. Az itt fellépő kivételek magyarázata, amivel a szerző hiányosan foglalkozik, voltaképp csak a többszörös korrelációs számítás segítségével adható meg, mint ezt az ilyen irányú tanulmányok (Kysel, Ryder stb.) mutatják. Minderről a szerző egy szóval sem tesz említést.

A dolgozat II. fejezetében a szerző vizsgálja a korösszetétel és a halandóság módosulásának összefüggéseit, figyelmen kívül hagyja azonban a vándormozgalomnak a korösszetételre gyakorolt befolyását. A szerző felhasználja a stacioner népesség halálzási arányszámait, a stabil népesség fogalmát azonban nem említi, amelynek pedig a stacioner népesség speciális esete. Az európai országok kor megoszlásainak típusait, továbbá változásait a halandósággal kapcsolatban csak a stabil népességgel való összehasonlítás alapján lehet megfelelően értékelni, amikor a termékenység és halandóság válto-

zása mellett a vándorlás szerepének figyelembevétele is nélkülözhetetlen.

A szerző a halandóság javulása és az életszínvonal, valamint a kulturális feltételek közötti összefüggés vizsgálatánál nem veszi figyelembe az újabb franciaországi vizsgálatokat. Ezek azt mutatják, hogy nemcsak a csecsemőknél, mint a szerző említi, hanem a felnőtteknél is indokolt megkülönböztetni az exogén és endogén halandóságot. Az osztálykülönbségek elsősorban az exogén halálozás terén jelentkeznek, míg az endogén halálozás az életkorral áll összefüggésben. Nem foglalkozik a dolgozat kellő részletességgel a foglalkozási és baleseti halandósággal, amely utóbbinak a fontosságát a Bojarszkij-féle Népeségi statisztika c. könyv erősen hangsúlyozza.

A születések és halálozások mérlegének vizsgálatánál a szerző a nettó reprodukciós együtthatót alkalmazza, melynek használata ma már kifogásolható „Figyelembe kell venni e tekintetben, hogy a nettó reprodukciós együttható Lotka által kidolgozott elmélete szerint egyaránt kiszámítható mind a női, mind a férfi termékenység alapján. Stabil korösszetétel esetén ezek az együtthatók egyúttal az alapul szolgáló népcsoport szaporodási ütemét is meghatározzák. A maskulin reprodukciós együttható általában nagyobb, mint a feminin együttható, a különbség néha 20 százalékot is kitesz. Lehetséges tehát, hogy az általában használatos nőkre számított együttható az egységénél kisebb, a férfiakra vonatkozó együttható pedig az egységénél nagyobb. A népesség reprodukciójára nézve tehát két egymással ellentétes jelentésű megállapítást kell az említett együtthatókból levezetni. Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy az együtthatók közül csak az egyik figyelembevétele nem helyes. Ennek elméleti magyarázata abban áll, hogy a Lotka útmutatása szerint számított nettó reprodukciós együttható nem veszi figyelembe a két nem házasságkötésében megnyilvánuló kapcsolatot. A nettó reprodukciós együttható voltaképp állati népességre vonatkozik elsődlegesen, ahol nincs monogám házasság, hanem szexuális promiszkuitás uralkodik, amikor tényleg csak a női nemet indokolt figyelembe venni. Az emberi népesség reprodukciója vizsgálatánál viszont feltétlenül tekintetbe kell

venni a monogám házasságot, amelynek keretében az emberi társadalomban a szaporodás döntő mértékben megvalósul. Az ennek figyelembevételével nélkül számított feminin nettó reprodukciós együtt-ható kedvezőtlenebbnek tünteti fel a reprodukciós viszonyokat a valóságosnál.

A hagyományos nettó reprodukciós együtt-hatót tehát a házassági mozgalom termékenységi vonatkozásait figyelembe vévő mutatók segítségével korrigálni kell. Ezért ez az együtt-ható hagyományos formájában, mint ahogy ezt a szerző használja, nem felel meg rendeltetésének, alkalmazása egyenesen félrevezető. Az angol statisztikai társaságban (1951) kifogásolták is használatát a hivatalos kiadványokban.

Az I. és II. fejezettel kapcsolatban meg kell állapítani, hogy mindkettő súlyos hiányosságokat és hibákat tartalmaz. „Elsősorban az I. fejezetben dominálnak a negatív vonások, a II. fejezetben kevesebb komoly észrevétel merül fel, de különösen a reprodukció tárgyalása itt sem felel meg a modern tudományos követelményeknek. Az említett negatív vonások elvi jellegüknél fogva a magyar népességi mozgalom megfelelő részeinek kidolgozását is hátrányosan befolyásolják.”

A III. fejezet (a születések alakulása Magyarországon) — amint ezt a fejezet elején a szerző is kifejti, — nem kíséri figyelemmel a házassági mozgalom alakulását, ami szöges ellentétben áll az újabb tudományos állásponttal. Eszerint a házassági mozgalom beható figyelembevételére szükséges lett volna a második világháborút megelőző korszakokban is. „Általában a termékenység vizsgálatára vonatkozó újabb kritikai szempontok és módszerek megfelelő formában figyelembe veendőkké lettek volna a magyar népességgel kapcsolatban is. Természetesen a rendelkezésre álló magyar népességi statisztikai adatok terjedelme s tagoltsága nem ad lehetőséget az összes újabb termékenység-elemzési módszer alkalmazására. Mindazonáltal házassági statisztikánk ...annyira bővült, hogy a modern szempontoknak legalább részbeni érvényesítése megvalósítható lett volna. Természetesen nem lehet a bíráló feladata, hogy ennek részleteibe bo-

csátkozzunk, mivel egy a szerző által elmulasztott terjedelmes munkának az... ismertetéséről volna szó. Az említett vizsgálatok lényegesen helyesbítették, kiegészítették és elmélyítették volna a szerző megállapításait, a születési mozgalom társadalmi hátterére vonatkozóan.”

A szerző e fejezetben több helyen érinti a gyermeklétszám és a vagyoni helyzet összefüggését. Az érvelés szempontjából fontos statisztikai adatokat azonban nem közli. Csak az 1948. évre nézve ad meg néhány adatot, melyek szerint a nők halálával befejezett házasságokban (5—100 holdas birtok kategóriáknál) az átlagos gyermeklétszám 3,62, (az 5 holdon aluli birtok kategóriáknál) 3,5 volt. A két csoport közt a különbség mindössze 0,05, aminek statisztikailag szignifikáns voltát külön meg kellene vizsgálni. Hangsúlyozni kell azt is, hogy ilyen fontos kérdéseknél nem elégséges csak az átlagokat összehasonlítani, hanem a szóródási viszonyokat is figyelembe kell venni. Egy további 1928. évi táblázat a 10 holdnál kisebb birtokkal rendelkező mezőgazdasági keresőkre vonatkozóan az életben levő gyermekek átlagos számát adja meg, amikor itt a birtoknagysággal kapcsolatban egyenes összefüggést láthatunk. Az ilyen szűk körre terjedő pozitív korreláció érvényességi körét azonban a negatív korrelációval szemben, illetőleg általános jelentőségét nem lehet megállapítani a szerző által alkalmazott módszerrel, amely 1949. évi, azután 1930. évi, végül 1928. évi egészen különböző kategóriákra vonatkozó adatokat vet egybe. E fontos kérdés tisztázása, mint azt az I. fejezettel kapcsolatban említett külföldi példák is mutatják, sokkal szélesebb körű homogén anyag mélyebbre menő elemzését kívánja meg, amikor a korrelációs számítás alkalmazása alig kerülhető el, tekintettel arra, hogy itt kifejezetten többszörös korrelációról van szó. Megjegyzendő, hogy a szerző az egész értekezésben a korrelációs számításról említést sem tesz. Később a szerző maga is megemlíti azt a körülményt, ami az egyenes arányú összefüggés széles körben való érvényesülése ellen szól, és ellentmond korábbi megállapításainak. Itt ti. azt olvassuk, hogy ... *a jobb anyagi körülmények miatt, a magasabb kulturális és életszínvonalal rendelkező*

ipari önállók a gazdasági helyzet hatására könnyebben térnek rá a családnagyság korlátozására, mint az ipari munkások².

Továbbiakban a szerző az egyes osztályok eltérő termékenységének társadalmi háttérével foglalkozik. Itt a városba való áramlással kapcsolatban egy rövid bekezdésben említés történik a kivándorlásról is. Ez a rövid megjegyzés természetesen egyáltalán nem kielégítő, miután a kivándorlás demográfiai következményeivel nagyon is indokolt lett volna behatóan foglalkozni.

A születési arányszámok megyék szerinti különbségével kapcsolatban a szerző megállapítja, hogy azt *...mindenekelőtt természetesen a halálozási arányszám megyék szerinti eltérése is befolyásolja³.* A szerző itt olyan törvényszerűséget tekint természetesnek, amely egyáltalán nincs bebizonyítva.

A születések csökkenésével kapcsolatban a szerző indokolás gyanánt a következőket fejt ki. *A korlátozó hatás kétoldalú. Egyrészt a termelőerők általános fejlődésével, ...valamennyi társadalmi osztálynál nőttek az igények, ezért ennek a körülménynek mutatkozott meg a korlátozó hatása, másrészt majdnem valamennyi társadalmi osztálynál az élet- és lakáskörülményeknek tartós vagy átmeneti rosszabbodása ...a maguk részéről is csökkentették a születések számát⁴.*

Az itt felsorolt állítások statisztikai indokolásával a szerző közelebbről nem foglalkozik, hanem a fejezet függeléké gyanánt vázlatos áttekintést ad *...néhány, a társadalmi osztályok szaporodási viszonyaira kiható anyagi körülményről⁵.* A születések alakulásának ilyen természetű vizsgálata nem tekinthető statisztikai bizonyításnak és elemzésnek. A társadalmi tényezők, illetőleg a demográfiai folyamatokat befolyásoló okok statisztikai feltárása nem abból áll, hogy egy leíró és deklaratív jellegű szóbeli megállapítás mellé a szerző odateszi a dolgozó

paraszság, munkásság és a többi társadalmi osztály helyzetét szemléltető statisztikai adatokat. A statisztikus oknyomozó feladatát akkor végzi el, ha megfelelő statisztikai elemzéssel és módszerekkel, amelyek közé tartoznak a jelen problémakörben a statisztikai kapcsolatmérés módszerei, a demográfiai jelenségeket és a gazdasági folyamatokat jellemző statisztikai adatokat táblázatok és idősorok segítségével egymással összefüggésbe hozza, a közöttük fennálló korrelációt leméri. Mint az I. fejezettel kapcsolatban kifejtést nyert, e kérdések tárgyalására a statisztikai idősorok párhuzamba állításának, illetőleg a korrelációszámításnak a módszereit már több mint 50 éve alkalmazzák, úgy hogy az ilyen jellegű kauzális korrelációs vizsgálatok magyar adatokra nézve nem okoztak volna különösebb nehézséget. Természetesen nagyobb munkát igényeltek volna, mint a szerző által alkalmazott leíró és primitív elemzési módszerek. A születési mozgalom társadalmi háttérének statisztikai feltárása csak ily módon nyert volna mélyreható és végleges megoldást.

A szerző azonban a kapcsolatmérés módszerek alkalmazását teljesen mellőzi. Ez okból és arra való tekintettel, hogy a dolgozat a termékenység modern elemzési módszereit teljesen figyelmen kívül hagyja, nem mondható, hogy a III. fejezet a magyar születési mozgalom társadalmi tényezőit a demográfiai tudomány mai színvonalának megfelelően feltárta volna.

Végül a III. fejezet a születés csökkenés néhány fontos kérdésének kauzális vonatkozásait teljesen mellőzi. Így a nők keresői foglalkoztatottságának a születési arányszámra gyakorolt hatása, a családtervezés, a születés korlátozás problematikája, ennek társadalmi elterjedtsége, tudatos jellege, elhatárolása az élettani eredetű elsődleges vagy csak a későbbi szüléseknél mutatózó női sterilitástól olyan problémakör, amelyeket a szerző statisztikailag nem világít meg, de meg sem említi.

A IV. fejezet vizsgálja a halandóság és születési arányszám összefüggéseit. A szerző itt részletesebben fejt ki a születési és halálozási arányszámok kapcsolataira vonatkozó véleményét. Eszerint *... a*

² Az opponensek a disszertációból vett idézete.

³ A dőlt betűvel szedett rész az opponensnek a disszertációból vett idézete.

⁴ A dőlt betűvel szedett rész az opponensnek a disszertációból vett idézete.

⁵ A dőlt betűvel szedett rész az opponensnek a disszertációból vett idézete.

halálozás és születés arányszámainak együttes vizsgálata során egészen nyilvánvalóvá lesz... az a megállapítás, hogy a halandóság önmagában is csökkenti a születési arányszám nagyságát. ... Hogy a halandóság esésének van hatása a születés számra, ezt a táblázat adatai is bizonyítani látszanak, pl. az 1946—50-ben, a természetes szaporodás egytized ezrelékkel több mint kb. 80 évvel korábban. De ugyanezt a természetes szaporodást a lakosság csak kb. félakkora születési és csak egyharmadnyi halálozási gyakorisággal érte el, mint 80 évvel korábban.⁶ Alig szorul bővebb magyarázatra, hogy az említett táblázat és a hozzáfűzött magyarázat egyáltalán nem tekinthető az összefüggés bizonyításának.

Később a csecsemőhalandóság és születési arányszám kapcsolatát a település jellege szerint vizsgálja a szerző. Ez a vizsgálat még mindig nem ad kellő betekintést a szóbanforgó demográfiai társadalmi mozzanatok összefüggésébe. Itt mindenestre látjuk, hogy a csecsemőhalandóság csak egy tényező lehet legfeljebb a születési arányszám magyarázatában. Hogy tényleg kauzális tényező-e, és hogy mennyire befolyásolja a születési szám alakulását, a többi, a szerző által említett tényező mellett (anyagi helyzet és kulturális színvonal), azt csak a statisztikai kapcsolatmérés módszereivel lehet eldönteni. A szerző azonban ennek az értekezés témája szempontjából alapvető kérdésnek a statisztikai vizsgálatával nem foglalkozik, ami súlyos hibának tekintendő.

A továbbiakban a szerző „... a halandóságnak a társadalmi csoportok szerinti alakulásával kapcsolatban... foglalkozik a halandóság és a vagyoni helyzet, továbbá a lakásviszonyok közötti kapcsolattal. Itt megemlíti Kőrösy József, Pikler J. Gyula, és Földes Béla ilyen irányú vizsgálatait. E szerzők a lakásviszonyokra és a vagyoni helyzetre vonatkozó statisztikai adatokat szervesen összekapcsolják a halandósági mutatószámokkal, és így tényleg statisztikailag tisztázzák a társadalmi mozzanatokkal való kapcsolatokat. Ezzel szemben a szerző azt az előző fejezetben kifogásolt módszert vá-

lasztja, hogy a függelékben ... vázlatos áttekintést ad a dolgozók lakásviszonyairól, anélkül hogy ennek a halandósággal való kapcsolatát statisztikailag közelebből megvilágítaná.

A IV. fejezet végén foglalkozik a szerző a születések és halálozások mérlegével. A hagyományos eljárásnak megfelelően a nettó reprodukciós arányszámot veszi szaporodás mértéke gyanánt. Mellőzi az értekezés Barsy Gyulának 1938. évben megjelent dolgozatát, amely Burgdörfer nyomán a születési határszám kérdésével foglalkozik. Természetesen ez sem tökéletes mutatószám, mégis a házassági mozgalomnak aránylag egyszerű módon való figyelembevételét engedi meg, és így a modern termékenységi kutatás szemszögéből nézve előnyei vannak a hagyományos reprodukciós együtthatóval szemben. Ezért komolyan kifogásolható, hogy a szerző a születési határszám módszerét teljesen figyelmen kívül hagyja.

Az értekezés befejező részében a szerző összefoglalást ad. Kiemeli így többször ismételt megállapítását, mely szerint *... a halálozási arányszám, elsősorban a csecsemőhalandóság csökkenése önmagában is csökkentőleg hat a születési arányszám esésére, amennyiben az emberiség többé-kevésbé tekintetbe veszi, hogy kevesebb születéssel is biztosítani lehet a társadalmi és gazdasági helyzet által megkívánt gyermekszámot.*⁷ A szerző voltaképp „egy önmagában is ható okozati összefüggést posztulál a két demográfiai mozzanat, a születések és a halálozások között ... a szerző által képviselt felfogás jellemző vonása, hogy a születések és a halálozások között fennálló kapcsolatot első helyre teszi rangsorolás tekintetében...”, csak azután következik szerinte az osztályhelyzetbeli és a társadalmi-gazdasági tényezők által a születési számokra gyakorolt befolyás.

A fent említett hipotézist a szerző nem bizonyítja, hanem magától értetődőnek tartja, nyilván azért, mert a születési arányszám csökkenése általában követi a halálozás csökkenését. E post hoc propter hoc jellegű következtetés azonban természetesen nem bizonyító erejű. A de-

⁶ A dőlt betűvel szedett rész az opponensnek a disszertációból vett idézete.

⁷ A dőlt betűvel szedett rész az opponensnek a disszertációból vett idézete.

mográfiai irodalomban a szerző által képviselt hipotézis már számos tanulmány tárgya volt, amikor a statisztikai kapcsolatmérés, illetőleg korrelációs számítás segítségével törekedtek a hipotézis jogosultságát megvizsgálni. Így pl. Knibbs vizsgálatai szerint rövid időközön belül a csecsemőhalandóságnak a termékenységre gyakorolt hatása igen csekély. A legtöbb szerző a csecsemőhalandóságnak nem annyira rövid, mint inkább a hosszú időtartamú hatását tekintti fontosabbnak. Erre nézve Mortara (1934) végzett kiterjedt vizsgálatokat és megállapította, hogy a két mozzanat kapcsolata időszakok szerint változó, legfeljebb csak egy közbenső rövid időszakban beszélhetünk a két mozzanat között bizonyos mértékű kapcsolatáról.

A legtöbb szerző, pl. Thompson (1942) ezt úgy értelmezi, hogy a halandóság csak egy eleme annak a társadalmi helyzetnek, amely előmozdította a családnagyság korlátozását, de semmiesetre sem tekinthető elsődleges tényezőnek. Sauvy hangsúlyozza, hogy a két mozzanat között a kapcsolat sohasem volt szoros, ami szerinte abból is következik, hogy a legtöbb nyugati államban a halandóság esésének megindulását majdnem egy évszázados késéssel követte a termékenység csökkenésének kezdete. Ami Franciaországot illeti, úgy Landry (1934) hangsúlyozza, hogy itt a halandóság csökkenése egyáltalán nem lehetett a családnagyság korlátozásának az oka, mert mind a kettő egyidőben indult meg. Hangsúlyozni kell továbbá azt is, hogy amennyiben a két említett demográfiai mozzanat alakulásában bizonyos időn keresztül párhuzamosság mutatkozik, úgy ez csak egy bizonyos mértékű korrelációt jelent, ami nem jelenti szükségszerűen a kauzális kapcsolatot, hanem inkább csak azt, hogy mindkét tényező csökkenését ugyanazok a társadalmi-gazdasági hatóerők mozdították elő. Az ismertetett vizsgálatok alapján tehát semmiesetre sem indokolt a halandóságnak elsődleges vagy számottevő szerepet tulajdonítani a születések csökkenésére, mint azt a szerző teszi.

A halandóság és termékenység mozzanatai között önmagában fennálló összefüggés posztulátuma a biológiai jellegű népesedési elméletek alapelve. A biológizmus

a népesedési elméletekben a Malthus-féle felfogás következménye. Ez ugyanis a termékenységet és a halandóságot minden társadalmi viszonytól függetlenül állítja egymással szembe, és ebből vonja le hamis következtetéseit. Marxnak a Malthus-féle elmélettel szemben elfoglalt álláspontját éppen annak a hangsúlyozása jellemzi legalapvetőbben, hogy a népesedést nem lehet az állatok és növények szaporodásával egy síkon tárgyalni, hanem szükségszerűen figyelembe kell venni annak társadalmi vonatkozásait. Ebből következik a társadalmi-gazdasági mozzanatok elsődleges szerepe a termékenység és halandóság alakulásában. Ily módon a biológizmus hatása nyilvánul meg minden olyan felfogásban, mint a szerzőé is, és egyes neomalthusianus elméletekben, amely a halandóságnak a születésekre való hatását mint önmagában fennálló kapcsolatot első helyre teszi.

Egyébként a termékenység és a népesedés vizsgálatánál a szerző által is követett hagyományos eljárás, amely a házassági mozgalmat figyelmen kívül hagyja, vagy a másik két mozzanat mellett háttérbe szorítja, szintén a népesedés társadalmi vonatkozásainak az elhanyagolását jelenti, és így a biológizmus jellegét mutatja. A biológiai szemlélet hatása érezhető akkor is, amikor a szerző megállapítja, hogy *... a Malthus által hirdett abszolút túlnépesedés egy-egy országban, egy-egy történelmi időszakban ölthet olyan formát, amely valójában és nemcsak a felszínen a gyorsan növekvő népességszám és a lassan növekvő élelmiszerterménység közti ellentmondás kifejezése*⁸.

Amennyiben az abszolút túlnépesedés reális bekövetkezését megengedjük, akkor ez többek között azt is jelenti, hogy a szaporodásnak van egy olyan bizonyos mértékű meghaladó üteme, amely már az életszínvonal süllyedését eredményezi. Van tehát egy optimális szaporodási ütem. A Bojarszkij-féle Népeségi statisztika c. könyv 1955. évi kiadásában határozottan állást foglal ezzel a felfogással szemben, és ezt a malthusi elmélet

⁸ A dőlt betűvel szedett rész az opponensnek a disszertációból vett idézete.

egyik modern változatának minősíti. A szerzőnek az abszolút túlnépesedésre, illetőleg az optimális szaporodási ütemre vonatkozó elgondolását, mindenképpen részletesebb tudományos okfejtéssel kellett volna ismertetnie, és élesebben kellett volna elhatárolnia a neomalthusianizmus egyes modern irányzataival szemben. Leninnek a neomalthusianizmust tárgyaló Pravda cikkét a szerző majdnem teljes terjedelemben közli, ami azonban a tudományos okfejtést nem pótolhatja.

Ily módon a befejező összefoglalásban is megnyilvánul az értekezés ama jellegzetessége, hogy általában nem törekszik a statisztikai megállapítások elméleti megalapozására, a hatótényezők és okok rendszeres, fogalmilag körülhatárolt vizsgálatára. Ezért a dolgozat erősen eklektikus jellegű. Az oknyomozó tartalomban a marxista elemek inkább csak a célkitűzésben szerepelnek, egyébként a társadalmi-gazdasági elemzések módszerét és a különböző statisztikai eljárásokat döntő mértékben a nyugati és magyar polgári statisztikai irodalomból veszi a szerző. A marxista szempontok háttérbe szorulását mutatja az is, hogy a szerző az újabb szocialista demográfiai irodalommal egyáltalán nem foglalkozik. A Bojarszkij-féle népességi statisztikai könyvet egy rövid kritikai megjegyzéstől eltekintve nem érinti. Holott ez a mű igen jó vázlatot ad a népességi reprodukció demográfiai elméletéről és a polgári demográfiai fejlődés társadalmi háttéréről, mint ezt Sauvy külön kiemeli.

A nyugati statisztikai irodalom figyelembevételére azonban rendszertelen és hiányos, ami különösen a születési mozgalom és a reprodukció tárgyalásánál mutatkozik. Ez megnyilvánul abban is, hogy a szerző értekezéséhez semmiféle rendszeres bibliográfiát nem csatol. Ez nemcsak forma-hiba, hanem többek közt azt is jelenti, hogy a szerző egyes megállapításaival és tábláival kapcsolatban az irodalmi forrás sokszor egyáltalán nincs feltüntetve, ami az önálló munka látszatát kelti ott is, ahol ez nem jogosult. Legjobban a szerző a magyar demográfiai irodalmat ismeri, bár ennek lehetőségeit sem használta ki eléggé. Kétségtelen, hogy a felszabadulás előtt

magyar statisztikai irodalom egyes kortörténeti, negatív vonásoktól eltekintve európai viszonylatban is igen magas színvonalú volt, és a szocializmus számára is nagy értéket képvisel. Döntő mértékben ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy a magyar statisztikai irodalom módszereinek és vívmányainak felhasználásával a szerzőnek sikerült, különösen a magyar halandóság társadalmi háttérének tisztázásában eredményeket elérnie, amelyek egyúttal a halandóság javulását előmozdító tényezőknek az egyes társadalmi osztályokkal kapcsolatos szerepét is megvilágítják. Viszont csak korlátolt mértékben valósította meg a szerző célkitűzéseit a magyar születési mozgalom elemzése területén. De itt is megállapítható némi eredmény. Figyelembe veendő továbbá, hogy a szerző által összegyűjtött induktív statisztikai anyag, valamint egyes az előzőekben kritikailag nem tárgyalt elemzések, a magyar népesedési fejlődés társadalmi háttérének feltárásához hozzájárulnak.

Végeredményben az értékelés mérlege az értekezés pozitív vonásainak a javára billen, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az értekezést egy a tudományos munkában kezdő szerző készítette, aki a statisztikai módszereknek elméleti problémák megoldására irányuló alkalmazásában nyilvánvalóan nem rendelkezik kellő tapasztalattal. Ezért az opponens véleménye szerint a disszertáció a kandidátusi fokozat elnyeréséhez szükséges feltételeknek megfelel.

BÉRES ISTVÁN OPPONENS BÍRÁLATA

A következőkben *Béres István*, a közgazdaságtudomány kandidátusa — távollétében felolvasott — opponensi véleménye hangzott el, melynek jelentősebb megállapításai az alábbiak voltak.

A dolgozat „igen nagy” statisztikai anyag segítségével mutatja be az európai népek születési arányszámának alakulását — mondja Béres István opponensi véleményében — nagy figyelmet szentel ezen államok aszerinti csoportosításának, hogy melyik időszakban csökkent a születések arányszáma. Ez a termelőerők fejlődésével, a gazdasági helyzettel össze-

függő folyamat, mint az adatok is bizonyítják, a két világháború között az egyes nyugati államokban olyan szintre csökkentette a születések számát, hogy a bruttó reprodukciós együttható 1-nél alacsonyabb szintre süllyedt, ami ha hosszabb ideig tartott volna, nem biztosítja a népesség egyszerű újratermelését, sőt a lakosság lélekszámának stabilizálását sem.

A születési arányszám megoszlása a szülők foglalkozása szerint — a polgári statisztika ismert fogyatékosai, tudatos ferdítések miatt — csak tendenciában enged következtetni az egyes társadalmi osztályok születési arányszámának alakulására. Ezen ismert adatokból is úgy látható, hogy a proletáriátus (az ipari- és az agrárproletáriátus), a falu félproletár elemeinek a születési arányszáma a legmagasabb — a népességben foglalt magas arányszámukat is figyelembe véve — egy nép természetes szaporodása szempontjából meghatározó.“ Vizsgálja a szerző a halandóság és az életkor összefüggéseit, mind az egészségügyi, mind a gazdasági helyzettel. Igen meggyőző, szemléltető adatokkal alátámasztott a halandóság társadalmi osztályonkénti alakulásával foglalkozó rész, ezen belül is különösen a csecsemőhalandóság alakulásának bemutatása.

A Magyarországra vonatkozó fejezettel kapcsolatban megállapítja az opponens, hogy „...szerző nagyszámú statisztikai adatot — még a múlt század elejéről származókat is — gyűjtött össze a magyar születés és halálozás, ezen belül a csecsemőhalandóság jellemzésére. A magyar demográfiai adatokat mindig, amikor ennek szükségét látja, a szomszédos országok és más európai országok hasonló adataival összehasonlítva mutatja be. Különösen gazdag statisztikai anyagban, tudományos kifejtés módjában a csecsemőhalandóságra vonatkozó rész. Szemléltetően és igen meggyőzően bizonyítja a csecsemőhalandóság nagyarányú eltérését társadalmi osztályonként, 0—1 és 1—12 hónapos megoszlásban.

A születési és halálozási viszonyok osztályonkénti vizsgálatát megnehezítette a szerző számára az a tény, hogy úgy a tőkés Magyarországon, mint Nyugaton, az ismert okoknál fogva, igen óvatosan ke-

rülik, illetve kerültek olyan statisztikai táblák összeállítását, az adatok olyan csoportosítását, amely társadalmi osztályokra vonatkozó következtetések levonására alkalmas lenne. Ez egyik magyarázata annak, hogy a szerző a demográfiai fejlődést a kívánt tudományos színvonalon hiányosan tudja adni.

Röviden illusztrálja a felszabadulás utáni magyar demográfiai fejlődést. Elemzi a születések száma növekedésének társadalmi-gazdasági okait, ismer-teti a népbetegségek pusztításának megakadályozása érdekében tett erőfeszítések eredményeit.“

Az általános pozitív értékelés mellett kifogásolja az opponens a demográfiai folyamatok és társadalmi folyamatok fogalmi különválasztását tekintettel arra, hogy a demográfia önmagában is csak a népesedési jelenségek társadalmi vonatkozásait vizsgálja. A dolgozatban alkalmazott — a születési és halálozási arányszámok változásán alapuló — periodizálás a társadalmi rendszertől elvonatkoztatva mutatja be a népesedés alakulását, ezért tudományos módszernek — az opponens véleménye szerint — nem fogadható el.

„A szerző részletesen vizsgálja a születés és halálozás alakulását, — mondja a továbbiakban Béres István — de nem mutat rá arra, hogy a népesedés törvényének fő mutatója a természetes szaporodás; a természetes szaporodás alakulása, növekedésének üteme az, ami közvetlen összefügg a termelőerők fejlődésével, a társadalmi viszonyok fejlődésével. A születés és halálozás alakulása már a természetes szaporodásnak mint fő tendenciának alárendelt része. Hogy a termelőerők adott színvonala által korlátozott, meghatározott természetes szaporodás a születés és halálozás milyen aránya mellett valósul meg, ez bár igen fontos, de másodrendű kérdés. A termelőerők fejlődésének a születés arányával mint főmutatóval való összekapcsolása helytelen szemléletből fakad.

A természetes szaporodás egyes időszakokban való alakulása, ennek összehasonlítása a termelőerők, a termelési viszonyok adott állapotával, a gazdasági helyzet alakulásával, ez kell, hogy képezze a gerincét, a fő tárgyát egy ha-

sonló profilú értekezésnek. A valóságban ez a kérdés elsiklik. Ezzel szemben igen részletesen elemzi a szerző, hogyan függ össze a születési arányszám változása a termelőerők fejlődésével, megállapítva: — ami igaz is különben — hogy a kapitalizmus kifejlődésével párhuzamosan csökken a születési arányszám. Azt már nem teszi mellé a szerző, hogy a kapitalizmus kifejlődésével, legalábbis az európai statisztikai adatok ezt bizonyítják, nő a népesség természetes szaporodása. A szerzőnek ez az okfejtése olyan elképzelést szül, hogy a kapitalizmus kifejlődése a népesség szaporodása szempontjából negatív eredményt ad. A valóság viszont éppen ellenkező.

Egyes helyeken olyan beállításban mutatja a szerző a születési arányszámnak a halálzási arányszámhoz való alkalmazkodását, mintha a születést és ami ebből logikusan következik a természetes szaporodást, a halálzási arányszám alakulása szabályozná... az emberiség az élőlények szaporodását szabályozó biológiai törvényszerűségekhez hasonlóan részben tudatosan, részben ösztönösen a születések számát a halandóság adott színvonalához igazítja.⁹

Kandidátusi értekezésben helyet kell adni a témát érintő főbb elméletek körül folyó vita ismertetésének, saját vélemény kifejtésének és a disszertáns által helytelennek minősített nézetek, mindenképp a hibás polgári nézetek kritikájának. Ez az értekezésben a kívánt mértékben nincs meg... Különösen komoly kifogás emelhető azzal szemben, ahogy a szerző a hírhedt malthusi népesedési elméletet bírálja. „Egyébként is, míg „Malthus a népesség száma és a rendelkezésre álló létfenntartási eszközök közötti egyensúly bomlásáról beszél, a szerző pedig a népesség száma és a foglalkoztatás eszközei között megbomlott egyensúlyról. A kettő távolról sem ugyanaz...“, mert a kapitalizmusban a kapacitás jelentős része normális viszonyok között is kihasználatlan.

Hiányolja az opponens, hogy az értekezés nem foglalkozik az újabb neomalthusianista nézetekkel. Kifogásolja, hogy a szerző nem kísérli meg az egyes

polgári statisztikusok által összeállított táblázatok átszerkesztését a népesedés osztályonkénti vizsgálatához.

„Nem fukarkodik a szerző — folytatja a továbbiakban az opponens — a dolgozó osztályok és elsősorban a proletariátus magas születési arányszámának magyarázatánál a következő indoklásokkal: alacsony kultúrshívnál, a gyermekek jövője iránt érzett csökkent felelősségérzet, a sok gyermeket ezek a rétegek azért engedélyezik, mert ez a gyermekmunka révén jövedelmet jelent számukra. Ezekkel a megállapításokkal és különösen ilyen megvilágításban nem lehet egyetérteni.

A függetlenségükért harcoló vagy a függetlenségüket már elnyert gazdaságilag elmaradott népek gyors demográfiai fejlődését a szerző pusztán orvosi és közegészségügyi intézkedésekkel magyarázza, tagadja, hogy a termelési viszonyokban, a gazdasági struktúrában, az életshívnálban bármiféle változás állott volna be. Ez véleményem szerint egyoldalú magyarázat, a termelőerők ezekben az országokban fejlődtek, jelentős mértékben előrehaladt a kapitalizálódás, ebben az időszakban egy sor országban megszűnt a gyarmati rendszer, másokban enyhült a nyomása.

Nem foglalkozik a szerző a két világ-háború súlyos demográfiai következményeivel, a kivándorlás okozta népességcsökkentés részletesebb értékelésével.

A szocialista demográfiai irodalmat még a csekély számú megjelent könyv arányában sem használja a szerző.

Az értekezés terjedelme túlságosan nagy, a 400 oldalt meghaladja. Talán rövidebben kellett volna foglalkozni az európai demográfiai fejlődéssel, a figyelmet jobban a fő tendenciákra összpontosítva és a magyar demográfiai fejlődés tárgyalásánál is ki lehetett volna hagyni egyes részeket.

Egyes esetekben nincs megjelölve az adatok forrása, s ezért az olvasó nem tudja, hogy a szerző által összegyűjtött adatokkal, általa összeállított statisztikai táblákkal állunk-e szembe, vagy pedig más munkából kölcsönvettél.

Az értekezés stílusa egyszerű, világos, könnyen érthető.

⁹ A dőlt betűvel szedett rész az opponensnek a kandidátusi értekezéséből vett idézete.

A tézisek tükrözik az értekezés tartalmát, főbb mondanivalóját.

Összefoglalva: Rédei Jenő igen széles területet dolgozott fel értekezésében, elemzését igen gazdag statisztikai anyagra építette, értekezése kielégíti a kandidátusi értekezéssel szemben támasztott követelményeket.

RÉDEI JENŐ ASPIRÁNS VÁLASZA

Az oppenensi bírálatokra Rédei Jenő aspiráns válaszolt. Bevezetőben utalt arra, hogy a vita aránylag szűk keretei között nehéz feladat számára az összes ellenvetésekre reflektálni, mivel ezek néha egy-két soros vagy szakaszos megállapítással olyan dolgokban marasztalják el a disszertációt, amelyek alaposabb vizsgálata után vagy nem állják meg a helyüket vagy jelentőségük korántsem akkora, mint amilyent annak a bírálók tulajdonítanak. Ezt követően a bírálatok érdemi részére való rátérés előtt a következő általános megjegyzéseket tette.

„Disszertációmban a népesség fejlődéséről Európában és Magyarországon egy határozott koncepciót fejtek ki. Ez az általános koncepció sok tekintetben azonos azzal, amit a demográfiai fejlődésről számos szerző kifejtett, de tartalmaz új elemeket is, vagy legalábbis olyanokat, amelyek jelentőségét eddig még nem igen húzták alá. Ilyen új, vagy részben új elem, amit a népesség demográfiai fejlődéséről, mint a népességet alkotó társadalmi osztályok fejlődéséről, a születési és halálozási arányszámok osztályonkénti differenciálódásáról majd nivellálódásáról, s e nivellálódás korlátairól, a túlnépesedésről, illetve arról a helytelen elképzelésről, amely szerint a szocializmusban a születési arányszámnak állandóan nőni kell stb., mondok. Új továbbá dolgozatomban az, hogy a demográfiai fejlődés magyar sajátosságaira, osztályok szerinti alakulására vonatkozó részben részlegesen már ismert, részben még nem ismert adatokat összefoglalva bemutatom, s így azt hiszem számos olyan kérdést világítok meg az adatok segítségével, amely az eddigi — összefoglaló művekben szegény — magyar demográfiai irodalomban csak rész kutatások tárgya volt. Ilyen kérdések — többek között:

Magyarország helye a demográfiai fejlődésben az európai országok között, a magyarországi demográfiai fejlődés periodizálása, a magyar termékenység és halandóság mintegy százados alakulásának szemléltetése foglalkozási csoportok, társadalmi osztályok szerint, Magyarország különböző megyéi eltérő születési és halálozási arányszámainak és a különbségek okainak szemléltetése és magyarázata, a magyar csecsemőhalandóság áttekintése, a magyar halandóság története a legfontosabb halálokok szerint stb. Dolgozatomban fő mondanivalóját, célját is tekintve, terjedelmét is tekintve ezek a kérdések alkotják.

Ezekután a jelölt megállapította, hogy számára csalódást keltett, hogy Theiss professzor bírálatában nem azzal foglalkozott, ami a dolgozat lényegét alkotja, ami benne új, hanem az opponens mindenekelőtt a disszertációnak az általános európai demográfiai fejlődéssel foglalkozó, a műben nem új koncepcióként jelentkező részéhez és egyes módszertani problémákhoz szólt hozzá feltehetőleg azért, mivel az opponens ezeket a kérdéseket a nemzetközi demográfiai irodalomból a legjobban ismeri. A jelölt véleménye szerint azonban a disszertáció bírálatánál a bírálendő műből kellene kiindulni és nem abból, hogy az opponens történetesen melyik területen otthonos. Az önkényes témaválasztás mellett kifogásolható, hogy a bírálat nem ellenérveken, hanem idézeteken és hivatkozásokon alapszik „...”, amelyek nem is mindig fedik egymást, többször nem is egy, hanem három vagy négyféle különböző álláspontot képviselnek és amelyek nem igen voltak alkalmasak arra, hogy belőlük világosan megtudjam, hogy Theiss professzornak e vitatott kérdésekben van-e egyéni álláspontja.“ A hivatkozásoknál az „...opponens nem egy esetben egyes demográfusok azon nézeteit, amelyek állítólag az én felfogásommal szemben állnának, hiányosan, pontatlanul, önkényesen idézi és ily módon az eredetivel ellentétes értelmet ad nekik.

Hangsúlyozni kívánom természetesen azt is, hogy mindkét bírálat számomra tanulságos is volt, több pontatlanságot igazított helyre, egyes esetekben ténylegesen fennálló hiányokra, s néhányszor jelentős kérdések mellőzésére mutatott

rá. Így találó Theiss professzor bíráló megjegyzése a címről, igaza van néhány esetben olyan megállapításban is, hogy ezt vagy azt a fogalmat, problémát, mint például a nők foglalkoztatási problémája vagy a születéskorlátozás kérdése, meg kellett volna említenem, vagy részletesebben szólnom róluk. Különösen fontos és találó a vándorlás problematikájáról tett bíráló megállapítás. "A vándormozgalmak ugyanis — több példával illusztrálhatóan — valóban lényegesen befolyásolták az európai demográfiai mozgalmat.

Helyesnek találta a jelölt Béres István egyes észrevételeit is, többek között a polgári elméletek nem kielégítő bírálatáról és különösen a neomalthusianizmus hiányos tárgyalásáról, továbbá a demográfiai periodizálás hibáiról.

A következőkben Rédei — a kisebb észrevételekre való reflektálás mellőzésével — rátért Theiss opponensi véleményének alábbi főbb pontjaira.

Ezek:

1. A modern termékenységmérés kérdése.
2. A halandóság esésének szerepe a termékenység esésében.
3. A demográfiai és gazdasági jelenségek közötti kapcsolatmérés problémája.
4. A malthusianizmus, a túlnépesedés és az optimális népesség kérdései.

Ezenkívül a jelölt még két fontosabb kérdést említett (születési arányszám nagysága és a társadalmi helyzet közötti összefüggés és a gazdaságilag elmaradott országok népesedése), amelyek a bírálatokban jelentős helyet foglalnak el, de jelezte, hogy válaszában a korlátozott idő miatt ezekre csak igen röviden térhet ki. A jelölt megjegyezte, hogy bár ezek sem disszertációjának, sem a magyar demográfiai fejlődésnek nem fő kérdései, ugyanakkor önmagukban kétségtelenül fontosak, és ezért a velük való foglalkozás mindenképpen érdekes és hasznos.

1. A modern termékenységmérés problematikája

Theiss professzor ezzel a kérdéssel bírálatának elején¹⁰ foglalkozik. „Igazat kell adnom abban Theiss professzornak — mondotta Rédei Jenő válaszában —, hogy a modern termékenységmérés prob-

lematikáját disszertációmban meg kellett volna említenem. Rögtön hozzáteszem azonban, hogy a megemlítésen kívül sokkal többet nem is tehettem volna, mert a nemzetközi statisztikában nem állnak rendelkezésre olyan táblázatok, illetőleg olyan alapadatok, amelyeknek segítségével a termékenység alakulása a Theiss professzor által kifejtett igények szerint kimutatható vagy kiszámítható lett volna. Mielőtt tehát a bruttó és nettó reprodukciós arányszámoknak azzal a szigorú bírálatával foglalkoznék, amelyet Theiss professzor opponensi véleménye tartalmaz, a félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy ezeket a bírált klasszikus arányszámokat minden hiányosságuk ellenére a nemzetközi demográfiai irodalomban ma is minden reprodukciós mutató közül a legsűrűbben alkalmazzák. Ennek pedig legfőbb oka az, hogy ez a mutató majdnem valamennyi európai országra vonatkozóan hosszú időszakra visszamenőlegesen rendelkezésre áll, míg a Theiss professzor által igényelt reális női kohorsokra vonatkozó mutatókat, legjobb tudomásom szerint, eddig csak két országra, az Észak-Amerikai Egyesült Államokra kb. az 1900-as évekig visszamenően és Svédországra a XIX. századtól kezdődően számították ki.“ Rédei ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy kizárólag a bruttó és nettó reprodukciós arányszámokat alkalmazzák az ENSZ legújabb demográfiai évkönyvei is, ugyancsak a fenti indokok alapján. Ezért „...a legjobb szándékkal sem tudnám messzemenően kiegészíteni, — folytatta válaszában a jelölt —, illetve helyesbíteni a klasszikus mutatók révén kimutatott következtetéseket — mint ahogy ezt Theiss professzor kívánja —, mert arra az időtartamra és azokra az országokra vonatkozóan, amelyekkel a disszertáció foglalkozik — ilyen adatok nem állnak rendelkezésre.“ De ellentétben Theiss professzor állításával magyar vonatkozásban sem állnak rendelkezésre olyan adatok, amelyeknek segítségével a reális női kohorsok termékenységi aránya kiszámítható volna. A magyar népmozgalmi, illetve népszámlálási adatokból a reális női kohorsok megszerkesztéséhez szükséges adatok csak a legutóbbi évektől kezdve állnak rendelkezésre, s ezért — legalábbis egyelőre — Theiss profesz-

¹⁰ Lásd 853. old.

szor által hiányolt mutatók gyakorlatilag nem számíthatók ki.

Theiss professzornak a gyakorlati lehetőségeket figyelmen kívül hagyó véleménye azonban elméletileg sem helytálló „... illetve egyes különben helyes, de nem lényeges módszertani észrevételeinek fontosságát irreálisan eltúlozza.

Mindenekelőtt leszögezem, hogy a születések csökkenésének társadalmi hátterére vonatkozó megállapításaimat nem a Theiss professzor által hibásnak vagy megtévesztőnek ítélt nettó reprodukciós, illetve bruttó reprodukciós arányszámok alapján tettem. A dolgozatomban használt bruttó reprodukciós mutató főként arra szolgált, hogy más mutatókkal összehasonlítva kimutassa, hogy a születések csökkenésének nem az ún. demográfiai környezet volt az oka. A nettó reprodukciós arányt, mint a születések és halálozások mérlegét hosszú távon szemléltető szintetikus mutatót használtam, ellentétben Theiss professzor állításával: egyáltalán nem kritikátlanul. A disszertációmban több helyen félre nem érthetően leszögeztem, hogy a nettó reprodukciós mutató, s még inkább a bruttó fiktív mérőszám, amelynek értelmezése tele van tűzdelve egy sereg feltétellel, amelyek nem, vagy igen ritkán teljesülnek. A sok kritikai megjegyzés közül hadd idézzem az alábbi: Természetesen a nettó reprodukciós arányszám bármilyen szellemes módon is van megszerkesztve igen hipotetikus értékű mutatószám, mivel egy generációra előre kivetíti a jelenlegi születési és halálozási viszonyokat és ezek az arányszámok nemhogy egy generáció, de még néhány esztendő kritikáját sem állják ki“.¹¹

Rédei Jenő a továbbiakban megjegyezte, hogy Theiss professzornak a kritikai fenntartások ellenére a bruttó és nettó reprodukciós arányszámokkal kapcsolatos teljesen negatív értékelése nem helytálló. Erre vonatkozóan Theiss professzor csupán egyes szerzőket idéz, bár a szerzőkre való hivatkozás a jelölt véleménye szerint a kérdés eldöntésének nem a legmeggyőzőbb módja. De megállapítható, hogy maguk a hivatkozott szerzők is használják és megfelelőnek tartják —

természetesen bizonyos kritikai fenntartásokkal — a kifogásolt mutatószámokat. Majd a jelölt így folytatja: „*Bourgeois-Pichat* a *Population* 1951. évi 4. számában a francia népesség fejlődéséről írt cikkében maga is azt mondja: „Minket a hosszú tartamú, széles terjedelmű változások érdekelnek, s ezért nem szükséges a finomabb mérési módszereket igénybe venni.“ Ennek megfelelően használja a bruttó reprodukciós arányszámot, amint azt teszem én is egy hosszabb időszak, egy széles terjedelmű változás szemléltetésére. Maga *Whelpton*, aki az Amerikai Egyesült Államokra részletesen kidolgozta a kohorsok termékenységi mutatóit, nem vonta kétségbe a bruttó és nettó reprodukciós arányszám jelentőségét. Könyvének 7. oldalán ezeket írja: „...a bruttó és nettó reprodukciós együttható igen hasznos összegezése egyetlen számban az alapidőszak termékenységi, illetve termékenységi és halandósági viszonyainak. „Az 1954. évi római népesedési világtérképezlet sem vetette el a klasszikus mutatók használatát. Annál kevésbé teheték ezt, mivel tisztában voltak azzal, hogy a történelmi folyamat szemléltetésére más mutatók alig számíthatók ki.“

Theiss professzornak a reprodukciós együtthatók szerkesztésére vonatkozó megjegyzéseihez¹² (az egyik, hogy a mutatószámok mindkét nemre vonatkozóan kiszámíthatók, a férfiaknál, illetve nőknél különböző eredményt adhatnak, ezért megtévesztő csak a női reprodukciós mutató kiszámítása, a másik, hogy a nettó reprodukciós arányszám nem veszi figyelembe a házassági mozgalmat) Rédei válaszában hozzáfűzte, hogy „... mindezen kifogások ellenére a nemzetközi irodalom csak a női népességre számított nettó reprodukciós arányszámot használja, a férfiakra számított reprodukciós arányszámot nem és feltehetőleg nem azért, mivel azt tételezi fel — mint ezt Theiss professzor mondja —, hogy az emberi társadalomban az állati népességhez hasonlóan szekszuális promiszkuitás uralkodik, hanem elsődlegesen ezek állnak rendelkezésre, s részben azért is, mert fiziológiai szempontból is logikusabbnak tűnnek. Különben ha Theiss professzor kritikáját elfogadnám, akkor a különböző nyers és

¹¹ A jelölt idézete a disszertációból.

¹² Lásd 854—855. old.

tisztított születési arányszámokat sem szabadna csak a női népességre kiszámítani. Theiss professzor itt egy önmagában igaz, de kis jelentőségű doktrinér kifogást — amint ezt egyéb helyen is megteszi — a súlyos gyakorlati jellegű észrevétel vas-páncéljába öltöztet. Ami pedig a reprodukciós arányszámoknak a házassági mozgalommal való korrigálását illeti, az így számított arányszámok magának Whelptonnak vizsgálatai szerint is csak minimális különbséget mutatnak a hagyományos arányszámhoz képest. Whelpton megjegyzi, hogy ez igen szerencsés tény, mivel a korrigáláshoz szükséges adatok a legtöbb országra vonatkozóan nem állanak rendelkezésre.“

Theiss professzor kifogásolja, hogy jelölt mellőz a nettó reprodukciós arány javára egy „...logikailag helyesebb és a reális viszonyokhoz jobban alkalmazkodó eljárást“¹³, amelyet Burgdörfer, illetve Barsy dolgozott ki. Barsy Gyulának Theiss professzor által hivatkozott cikkét¹⁴ a disszertáció felhasználta, számításait azonban nem vette át „...abból a megondolásból kiindulva, hogy olyan magyar adatokat használjon, amelyek nemzetközileg összemérhetők. Mivel a nemzetközi irodalomban a Burgdörfer-féle módszerrel számított termékenységi határszámot és arányszámot alig használják, ezzel szemben a nettó reprodukciós arányszám — mint erre többször utaltam — általános elterjedtségű, természetesen ez utóbbit választottam.

Azonban itt sem állja meg, véleményem szerint, Theiss professzor azon állítása helyét, hogy a Burgdörfer-féle módszerrel számított születési határszám mentes volna azoktól a hibáktól, amelyekért az opponens a nettó reprodukciós arányszámot elmarasztalja. Ez a mutató is, miként a nettó reprodukciós együtt-ható, a női termékenységből indul ki. Eppen ezért csak annyira ad egyértelmű kritériumot arra nézve, hogy a népesség reprodukciója biztosítva van-e — szemben Theiss professzor állításával —, amennyiben a nettó arányszám. Egyébként „Barsy Gyula a Burgdörfer-féle módszer ellenőrzésére egy másik számítást is

használ, amely lényegében nem más, mint a nettó reprodukciós arányszám megközelítése abszolút adatok segítségével. Ezeket az adatokat összehasonlítva a Burgdörfer-féle módszerrel számítottakkal, Barsy is megállapítja, hogy a különbség igen csekély, s mindkét számítás önmagában véve lényegében egyformán helyes“. Ennek alapján a jelölt előtt nem világos, hogy mi célja volt Theiss professzor e Burgdörfer mutatóval kapcsolatos „nagyigényű megjegyzésének“?

Theiss professzornak a házassági mozgalomnak a demográfiai fejlődésben való figyelmen kívül hagyását kifogásoló észrevételeivel¹⁵ („a legújabb demográfiai kutatások fényénél elfogadhatatlan az az álláspont, amely a házassági mozgalom figyelembevételétől általában eltekint“)¹⁶ kapcsolatban Rédei megjegyzi, hogy a disszertációban „...szó sincs a házassági mozgalomnak valami felületességből származó általános mellőzéséről, hanem tudatos szándékról, hogy azt mint a születések változására ható potenciális tényezőt általában figyelembe vegyem, de részleteiben ne elemézzem, és pedig azon megfontolások alapján — amit számos szerző is oszt —, hogy a termékenység esésének szekuláris trendjét a házasságok gyakoriságának változása, illetve a házasságkötési kor módosulása — egy-két ország kivételével nem — okozhatta. Ezzel a kérdéssel disszertációmiban több-helyütt részletesen foglalkozom és nemcsak deklarálom, hanem bizonyítom is, hogy a termékenység karakterisztikus esését a vizsgált időszakban nem okozhatta a házasságkötések gyakoriságának változása.“ A jelölt hangsúlyozza, hogy ez volt az a tétel, amelyet disszertációjában bizonyítani kívánt és nem tartozott feladatkörébe a házassági mozgalom — önmagában érdekes — de fő mondani-valója számára mellékes vizsgálata. Különben ugyanezt az álláspontot nemcsak *Kuczynszky*, hanem számos, Theiss professzor által is hivatkozott szerző, mint *Landry*, *Thompson*, legújabb művében *Sauvy*, valamint az ENSZ Népesedési osztálya által 1953-ban kiadott, s eddig legjobbnak ítélt, összefoglaló jellegű mű is képviseli.

¹³ A jelöltnek Theiss Ede opponensi véleményéből vett idézete.

¹⁴ Lásd a 857. old.

¹⁵ Lásd 858. old.

¹⁶ Idézet Theiss Ede opponensi bírálatából.

E problémakört lezárva Rédei megemlíti, hogy „...ami a dolgozat magyar termékenységi adatait, illetve az ezekre épülő társadalmi-gazdasági következtetéseket illeti, azokat egyáltalán nem a bruttó vagy nettó reprodukciós arányszám, hanem egyéb, ezeknél realisabb mutatókra építettem, így a nők halálával megszűnt házasságok átlagos termékenységi mutatójára (ez a reális kohorsokra vonatkozó sajátos mutatónak tekinthető), az úgynevezett házasság termékenységi mutatóra, valamint a népszámlálások és a folyamatos népmozgalmi statisztikák egybevetésével készült nyers születési arányszámokra.“ Ezeket a mutatókat a jelölt társadalmi rétegenként vizsgálja és megjegyzi, hogy ilyenfajta társadalmi rétegenkénti vizsgálat a női kohorsokra vonatkozóan külföldön nem is készült. Ezek a mutatók jó képet adnak a termékenység változásáról, mivel megmutatják azt, ami a nyers és tisztított születési arányszámokból és a reprodukciós együttműködésből nem derül ki, hogy a folyamatoknál mindenekelőtt az átlagos családnagyság csökkenéséről van szó. A jelölt végül hangsúlyozza, hogy Theiss professzornak, ha kifogásai voltak módszertani vagy tartalmi tekintetben a termékenység általa végzett elemzése ellen, akkor azt kellett volna kimutatnia, hogy az értekezésben használt termékenységi mutatók miért és miben tévesek. Ezt nem tette meg, ehelyett általánosságban mozgó, gyakorlati szempontból erősen másodrendű kijelentéseket tett a modern termékenység problémájáról.

2. A halálozások és születések esésének összefüggése

„Theiss professzor sokat foglalkozik azzal a megállapítással, amit dolgozatomban a halandóság és a születés csökkenéséről teszek.¹⁷ A halandóság és a születések közti összefüggés taglalása dolgozatomban valóban fontos helyet foglal el. Ezzel kapcsolatban diszsertációmban a következőket mondom: „A halálozási arányszám, elsősorban a csecsemőhalandóság csökkenése önmagában is csökkentőleg hat a születési arányszámra, amennyiben az emberiség

többé-kevésbé tudatosan tekintetbe veszi, hogy kevesebb születéssel is biztosítani lehet a társadalmi-gazdasági helyzet által megkívánt gyermekszámot. De a családnagyságot, az átlagos gyermekszámot a halandósági viszonyok változása — bár kétségtelen a rá gyakorolt hatása — csak viszonylag széles határok között szabályozza, e határokon belüli ingadozást, differenciálódást nem magyarázza meg. A születések arányának változását e határokon belül már az indokolja, hogyan változik az egész társadalom szociális, gazdasági állapota, a társadalmon belül pedig egy adott történelmi szakaszban, az egyes társadalmi csoportok között fennálló különbségeket pedig az egyes osztályok sajátos gazdasági, kulturális helyzete.“¹⁸ Ezt a megállapítást azért tartom szükségesnek idézni, mert azt hiszem belőle világossá válik, hogy a halandóságnak a születések csökkenésére gyakorolt hatását én első helyre nem nagyságrendi jelentősége alapján, hanem logikai megfontolásból teszem, azaz abból kiindulva, hogy mielőtt a születések esésére kiható közvetlen társadalmi-gazdasági okokkal foglalkoznánk, számba kell venni azt a közvetett, de szintén társadalmi hatást, amit a halandóság esése a születések csökkenésére gyakorolt.“

A jelölt ezután megemlíti, hogy Theiss professzor öt szerzőt nevez meg, akik ezt az összefüggést tagadják, vagy annak csekély jelentőséget tulajdonítanak. A maga részéről éppen ugyanezen öt szerzővel kívánja a fenti állítás helytálló voltát bizonyítani. Közülük Theiss professzor által elsőnek említett Knibbs vizsgálatai¹⁹ csak néhány országra és minden esetben rövid időtartamra vonatkoztak, ezért „...a halandóságnak a termékenységre gyakorolt hosszabb időszakra érvényesülő hatásának, a százados trendek megítélésénél Knibbs vizsgálatai egyáltalán nem mérvadók. A jelölt megjegyzi, hogy mivel Knibbs kutatásait csak néhány országra végezte el a rövidtartamú vizsgálatok érvénye is kétségbevonható. Éppen Knibbs tanulmányával kapcsolatban a nemzetközileg legjobbnak elismert összefoglaló demográfiai mű (The determinants and consequences of population trends)

¹⁷ Lásd 857—858. old.

¹⁸ Idézet a disszertációból.

¹⁹ Lásd 858. old.

azt a konklúziót vonja le: „Bármilyen legyen is a kutatások érvénye, a rövidlejárható változásokra vonatkozóan a kiválasztott időszakban és országban, ezeknek az eredményeknek nincs semmi jelentőségük a hosszú időszakra érvényes változások okainak kimutatásánál.“²⁰ Mivel a jelölt disszertációja kizárólag a hosszabb időszakra érvényes változásokkal foglalkozik, nem világos előtte, hogy az opponens Knibbs cikkét mi célból idézte. De nem adja vissza helyesen Theiss professzor *Mortara* hosszabb időszakú vizsgálattal foglalkozó cikkének tartalmát sem.²¹ Theiss professzor interpretálásával ellentétben *Mortara* cikkében Svédország, Franciaország, Anglia és Poroszország adatai alapján, a disszertációban foglaltakkal egyezően a következőket állapítja meg: „Anélkül, hogy a post hoc propter hoc hibájába esnénk, megengedett feltételezni a két jelenség kronologikus egymásra következése alapján, hogy a halandóság esése hozzájárult ahhoz, hogy a termékenység rákövetkező csökkenését meghatározza. A századokon át kialakult egy csak lassan változó egyensúlyi állapot a születés és halálozás között, a halandóság gyors esése ezt megzavarta és ennek folytán a születés ezt követő esését úgy lehet tekinteni, mint egyenes reakciót az egyensúly helyreállítására.“²² Theiss professzor egyébként is összekeveri *Mortara* azokat az általa is másodrendűnek ítélt megállapításait, amelyek a termékenység változásának a halandóságra gyakorolt hatásával foglalkoznak (amivel a disszertáció nem foglalkozik), azokkal a tételekkel, amelyek a halandóság módosulásának a születésekre való befolyását tárgyalják. Továbbá, míg *Mortara* ebben a vonatkozásban a modern demográfiai fejlődés két periódusáról beszél, Theiss professzor a szerzőségeit *Mortara* tulajdonítva, három szakaszból szól. A jelölt szerint *Mortara* cikkének és következtetéseinek ez az összekeverése és ezzel az eredeti *Mortara* mű mondanivalójával ellentétes konklúzió levonása, feltehetően annak a következménye, hogy az opponens *Mortara* következtetéseit nem az eredeti mű, hanem egy ezt nem megfelelően reprodu-

káló kompendium alapján vette át. A jelölt megjegyzi, hogy bár az opponensnek jogában állt nem az eredeti művet tanulmányozni, arra azonban már ügyelnie kellett volna, hogy ezek „elemeit“ gondosabb kritika után vegye át.

Nem indokolt Theiss professzornak *Thompsonra* való hivatkozása²³ sem. *Thompson* a *Population Problems*-ben erről a kérdéstről a következőket írja: „Csak természetes volt az, hogy amint az ember halandósága feletti ellenőrzés új módjait megszerezte, megkezdte születési arányszámának befolyásolását is. Mivel mi egy korlátozott anyagi forrásokkal bíró világban élünk, vagy arra kell felkészülnünk, hogy hamarosan visszatérjünk a magas halandósági arány időszakához, vagy születési arányszámunkat nagyon közel kell hozni a halálozási arányszám színvonalához. Mi úgy tekintjük a születési arány csökkenését, mint az embernek egy újabb kísérletét, hogy az új helyzethez idomuljon.“²⁴ A jelölt megjegyzi, hogy *Thompson* nézeteivel nem mindenben ért egyet. Az idézettel csupán arra kíván rámutatni, hogy *Thompson* szerint is — ellentétben *Theiss* professzor állításával — a halandóság csökkenésének igen jelentős szerepe volt a termékenység változásában.

A hivatkozott további szerzők közül *Sauvy* (*Theiss* professzor szerint *Sauvy* hangsúlyozza, hogy a két mozzanat közti kapcsolat sohasem volt szoros) könyvében éppen a *Theiss* professzor által idézett oldalon majdnem az ellenkezőjét állítja annak, amit *Theiss* professzor neki tulajdonít. Ezt mondja: „Mindezek ellenére el kell ismernünk egy többé-kevésbé szoros kapcsolatot, mind a jövőre, mind a múltra vonatkozóan: egy népesség, amely megőrizné a maximális természetes termékenységet, miközben a higiénia és az orvostudomány minden áldását élvezné, 16 év vagy még rövidebb idő alatt megduplázódna, ami a gazdasági fejlődésnek különösen kedvező és szükségszerűen átmeneti viszonyait feltételezi, mivel a mértani haladványú növekedés felülmúlja a legrugalmasabb határokat. Tehát elérkezik egy pillanat, amikor a születési és halálozási aránynak szükségszerűen

²⁰ Jelöltnek a hivatkozott műből vett idézete.

²¹ Lásd 858. old.

²² A jelölt idézete a hivatkozott szerzőtől.

²³ Lásd 858. old.

²⁴ Jelöltnek a hivatkozott szerzőtől vett idézete.

²⁵ Jelöltnek a hivatkozott szerzőtől vett idézete.

közeledni kell egymáshoz.²⁵ Tehát *Sauvy* is elismeri a két mozzanat közötti szoros kapcsolatot.

Theiss professzor végül idézi *Landryt*,²⁶ aki szerinte azt mondja, hogy Franciaországban a halandóság csökkenése egyáltalán nem lehetett a családnagyság korlátozásának az oka, mert mind a kettő egyidőben indult meg. Az aspiráns szerint ez Landry nézeteinek pontatlan reprodukálása, mivel Landry csak azt mondja, hogy a születésszám kezdeti csökkenésének nem lehetett Franciaországban a halandóság esése az oka. Általában a két mozzanat összefüggéséről Landry a következőket mondja: „A gyermekek fenntartása túlságosan költséges volt; ez magyarázza a születésszám esését. Ha összehasonlítjuk a két évszázaddal ezelőtti helyzetet a mostanival, kétségtelen, hogy mivel a fiatalkori halandóság igen jelentékenyen csökkent, egy olyan színvonalú termékenységből mint a hajdani, sokkal népesebb, nagyobb családok származtak volna, mint valaha léteztek.”²⁷

„Ezekután kénytelen vagyok megállapítani — folytatta válaszáat Rédei Jenő —, hogy mindazok a szerzők, akikre Theiss professzor hivatkozik, vagy a nekik imputálttal ellenkező véleményt vallanak, vagy nem pontosan ugyanezt vallják. Ám az idézetek és hivatkozások nem helyettesítik a bizonyítást. Theiss professzor szerint én ezt a hipotézist magától értetődőnek tartom azon az alapon, hogy a születési arányszám csökkenése általában követi a halálozás csökkenését, viszont szerinte itt jórészt egy post hoc, de nem propter hoc összefüggésről van szó.

Térjünk ki erre a „post hoc propter hoc“ elvre. Valóban nem minden post hoc propter hoc, de mikor az effajta összefüggés tömeges és amikor például a legtöbb országban is mutatja azt a szabályszerűséget, hogy a halandóság esését a termékenység esése bizonyos késedellel, de szabályszerűen követi — enyhén szólva a képzeleterő teljes hiányára vall, ha a két jelenség összefüggésének kérdését fel sem vetik. Theiss professzor

azt mondja, itt nem kauzális kapcsolatról van szó és a két mozzanat e paralel mozgása azt jelenti, hogy mindkettő ugyanazon társadalmi hatóerőre reagál. Hogyan képzelhető azonban az el, hogy a társadalmi hatóerőre különösen érzékeny születési mozgalom a kezdetben társadalmi hatásra bekövetkező, de fokozatosan maga részéről is társadalmi hatóerővé átalakuló halandóság javulására éppen ne reagáljon, avagy másképpen fogalmazva: hogy a születések csökkenésére ható társadalmi okok: a kapitalista átalakulás és kísérő jelenségei — mint megváltozott élet- és munkakörülmények, hol emelkedő, hol süllyedő életszínvonal, városi lakáshelyzet stb. — közül éppen az egyik legjelentősebbet, a halandóság csökkenését hagyjuk ki.“

A történelmi és logikai sorrend figyelembevételére alapján „a halandóságtól független termékenység csökkenésére irányuló igényeknek is elkerülhetetlenül figyelembe kell venni az új társadalmi körülmények által megkövetelt csökkenés mértékénél azt, hogy a természetes szaporodás a halandóság esése folytán különben is megemelkedett. Vagyis a termékenység csökkenése akkor is, ha azt kezdetben kizárólag a halálozástól független okok váltják ki, éppen a halandóság időközben bekövetkezett csökkenése folytán szükségszerűen nagyobb, mintha ez a csökkenés nem következett volna be. Ez nagyobb részt pedig éppen a halandóság csökkenésének tulajdonítható.“

3. A születési mozgalomnak a gazdasági helyzettel való összefüggése a korrelációs számítás módszere alapján

Theiss professzornak a korrelációs számításra támaszkodó vizsgálatok mellőzését kifogásoló észrevételeivel²⁸ kapcsolatban a jelölt megjegyezte, hogy ez a dolgozat témakörén bizonyosképpen kívül esik. A disszertáció előszava ugyanis a dolgozat tárgyát a következőkben határozza meg: „Bár tanulmányunk a népesedési folyamatok magyarázatát elsősorban társadalmi, gazdasági okokban keresi, mégis mindenekelőtt demográfiai folyamatokat elemez és nem gazdasági, politikai, kulturális vagy szociális kérdé-

²⁵ Lásd 858. old.

²⁷ A jelöltnek a hivatkozott szerzőtől vett idézete.

²⁸ Lásd 856. old.

seket. Ezért utóbbiakat csak annyiban vonja be kutatásaiba, amennyiben azokat jelöli meg, mint a népesedési folyamatok változásának legfőbb okát.²⁹

Egyébként a dolgozathoz hasonlóan a százados demográfiai fejlődésről számotadó művek (Landry, Sauvy, Carr-Saunders, Mortara) a társadalmi okok vizsgálatánál szintén mellőzik a modern kapcsolatmérés igénybevételét, és a Theiss professzor által leíró és kezdetleges elemzésnek bélyegzett módszert alkalmazták. Ennek oka részben a megfelelő adatok hiánya, részben a társadalmi-gazdasági okok sokrétűsége, aminek következtében összefüggés általában csak rövidebb periódusra állapítható meg. A jelölt hangsúlyozza, hogy mind a halandóság, mind a születések számának százados változására kiható bonyolult társadalmi, gazdasági, egészségügyi és kulturális okok csak egy része számszerűsíthető (mint pl. a bérek, az árak, a foglalkoztatottság stb. változása) és ezek csak többé-kevésbé önkényesen ragadhatók ki és állíthatók párhuzamba a demográfiai jelenségekkel. Ennek megfelelően a Theiss professzor által idézett szerzők általában csak rövid időszakokra (egy-két évtized) és csak néhány országra állapítanak meg korlátolt érvényű összefüggéseket. A százados trendek szempontjából azonban a korrelációs vizsgálatok érvénye erősen relatív, konklúziói gyakran elfogadhatatlanok. Így éppen Yulenak Theiss professzor által hivatkozott és úttörőnek nyilvánított tanulmánya is — Anglia 1850—1950. közötti halálozási és születési mozgalmát vizsgálva — „megállapítja, hogy a házassági mozgalom szezonális ingadozása erős korrelációt mutat bizonyos gazdasági jelenségek (külkereskedelem, bankbetétek, foglalkoztatás, reálbérek) megfelelően időzített szezonális ingadozásaival; a szekuláris trendeknél már csak egyetlen gazdasági jelenség, az árindex változása mutatott bizonyos korrelációt, a házassági mozgalom változásával. Maga Yule is azt mondja, hogy ennek a kapcsolatnak a valóságtartalma őt magát is kissé meglepőttette, mivel olyan gazdasági jelenségnek mint az árak változása, elsősorban a kereskedelmi forgalom, vagy a

foglalkoztatás színvonala révén kellett volna a házassági mozgalomra hatást gyakorolnia. E két utóbbi jelenség és a házassági mozgalom között azonban nem mutatkozott kapcsolat. Yule megvizsgálja a születési arányszámok és a gazdasági jelenségek közti kapcsolatot és úgy találja, hogy itt is az árindex mozgása mutat korrelációt a házassági mozgalommal arányosan mozgó születési arányszámmal. Ennek a matematikai bizonyításnak alapján Yule kénytelen arra a következtetésre jutni, hogy közvetve vagy közvetlenül a utolsó félévszázadban „...az árak mozgása volt az a legnagyobb jelentőségű tényező, amely a faj reprodukciós ütemére hatást gyakorolt”.³⁰ Ez meglehetősen bizarr, leegyszerűsített következtetés, amelyet nemcsak a marxista, de — úgy vélem — a polgári demográfusok sem osztanak és hogy Yule erre a következtetésre jutott, az nem elegáns és hibátlan matematikai módszerének, de a kiinduló elvnek tulajdonítható, annak ti., hogy a születések hosszabb időtartamú csökkenésének bonyolult és nem mindig mérhető okaiból néhányat szükségszerű önkénnyel választ ki, és a sok közül a szükséges matematikai feltételeknek véletlenül megfelelő egyet emel ki, mint legfőbb okot.”

A jelölt szerint hiányolható egyébként, hogy Theiss professzor idézi és úttörőnek nyilvánítja Yule tanulmányát, azonban nem nyilatkozik arról, hogy a hivatkozott tanulmány következtetéseivel egyetért-e. A jelölt úgy véli, hogy Theiss professzor nem volt következetes, amikor csak hiányolta a demográfiai és gazdasági jelenségek közti kapcsolatmérés alkalmazását, de arról nem nyilatkozott, hogy egyetért-e azokkal a nem éppen marxista konklúziókkal, amelyekre e módszer alkalmazása egyáltalán nem véletlenül vezet. Végül a jelölt leszögezi, hogy míg rövidebb időtartamú vizsgálatoknál, konjunkturális változások elemzésénél e módszernek van jogosultsága, a disszertációjában szereplő százados trendeknél e módszer alkalmazása egyenesen félrevezető lehet.

A jelölt ezután röviden érinti a gyermeklétszám, a társadalmi vagyoni hely-

²⁹ Jelöltnek a disszertációból vett idézete.

³⁰ Jelöltnek a hivatkozott szerzőtől való idézete.

zet közti korrelációnak a dolgozatban kifejtett álláspontjával szemben Theiss professzor által tett észrevételeket. Hangsúlyozza, hogy az az állítás, s ennek statisztikai bizonyítása, miszerint néhány társadalmi osztálynál, rétegnél a vagyoni helyzettel a családnagyság egyenesen arányos, egyáltalán nem olyan kivétel — amint ezt Theiss professzor mondja —, amely finomabb matematikai vizsgálat nyomán megdőlné vagy kétséssé válik, hanem számos a korábbi és legújabb demográfiai vizsgálat által megerősített tény. Ennek bizonyítására számos kutatást és ezel foglalkozó megállapítást idéz és kifejti, hogy ez az állítás szorosan összefügg a disszertáció egyik alaptételével, amely szerint a családnagyságot nem egyszerűen a vagyoni, hanem az osztályhelyzet magyarázza meg. Ezt a nézetet különben Theiss professzor nem is cáfolja meg.

4. A malthusianizmus és a biológizmus kérdése

Theiss professzor kifogásolja, hogy a dolgozat nem határolja el magát a malthusi elmélettől, és érezhető rajta a biológiai szemlélet hatása.³¹ „Ahhoz, hogy e szemrehányás helytálló voltáról meggyőződhesünk — mondja Rédei válaszában —, a fogalmak némi tisztázása szükséges. A népesedési elméleteknek két fő csoportja van: az egyik az, amelyik az emberiség növekedésének törvényszerűségeit természeti (biológiai) törvényként tárgyalja (pl. Malthus és Spencer). A biológiai elméletek fő sajátossága, hogy eltekintenek a tényleges és változó társadalmi feltételektől, a népesség növekedését szabályozó törvényeket nem a társadalmi feltételekből vezetik le, az embert nem társadalmi, hanem csak biológiai lénynek tekintik. Az elméletek másik csoportja a népesedési törvényeket mint társadalmi törvényeket taglalja, ide tartozik a marxi népesedési elmélet is. A fogalmak e rövid tisztázására azért van szükség, hogy világossá váljék, hogy még nem biológizmus — ellentétben Theiss professzor állításával —, ha a születések és halálozások között kapcsolatot tételezünk fel, vagy ha ezt a kapcsolatot akár első helyre tesszük, hanem az,

ha a társadalmi tényeket, hatásokat mellőzzük. Ennek alapján kell megvizsgálni, hogy a Theiss professzor által felemlített biológizmus valóban érvényesül-e disszertációmiban? Theiss professzor bírálata alátámasztására mindenekelőtt azt mondja, hogy az általam vallott, a halandóság és termékenység mozzanata között önmagában is fennálló összefüggés posztulátuma a biológiai jellegű népesedési elméletek alapelve. Az előzőkben részletesen foglalkoztam a halandóság esésének a születések esésére gyakorolt hatásával, és azt hiszem, elég világosan kifejtettem, hogy nézetem szerint a halandóság csökkenése, amely nem biológiai, hanem társadalmi tény, mint ilyen és nem mint biológiai automatikus hasonulás hat ki a termékenységre.

Végül Theiss professzor szerint a biológiai szemlélet hatását tükrözi a disszertációnak az az álláspontja, amely egyes országokra egy-egy történelmi időszakra vonatkozóan elismeri, hogy ellentmondás lehet — és nemcsak a felszínen — a gyorsan növekvő népességszám s a lassan növekvő élelmiszermennyiség között. A túlnépesedés — mondja a disszertáció — ebben az esetben is relatív; „...amennyiben egy-egy országra és a fejlődés egy történelmileg aránylag rövid periódusára érvényes.” Theiss professzor a jelöltnek ezt a nézetét, amely elsősorban a gazdaságilag elmaradott országok példáját idézi, összekapcsolja az optimális népesség, a malthusi elmélettel rokon nézetével. „Állításom elég önkényes konklúziójának tartom, amikor azt Theiss professzor összeköti az optimális népesség elméletével, amelynek ugyan sok változata van, de lényege — más helytelen premisszák mellett — hogy minden esetben a túlnépesedést abszolútnak tekinti és szerinte — ez kiviláglik például Keynes idevágó állásfoglalásából — a munkanélküliség egy országban már a túlnépesedés biztos jele. Ez a koncepció valóban a malthusi nézetekből táplálkozik, mert nem vizsgálja meg, hogy a túlnépesedés a foglalkoztatottsághoz vagy a fogyasztás eszközeihez képest következett be. Másképpen megfogalmazva: eltekint attól, hogy a szociális és gazdasági struktúra vagy a politika lehetséges és a dolgozók érdekeinek megfelelő megváltoztatása a felszí-

³¹ Lásd 858--859. old.

nen jelentkező túlnépesedést (munkanélküliséget) mennyiben képes megszüntetni. Disszertációmban azonban — úgy vélem — elég világosan a túlnépesedésnek egy másik koncepciója van kifejtve, amennyiben azt mondom: „A gazdaságilag elmaradott országokban — a halandósági viszonyok gyors javulása eredményeként — az önmagát viharos ütemben reprodukáló népesség fogyasztási igényeinek kielégítése elé nemcsak a tőkés módon szervezett gazdaság korlátozott lehetősége emel akadályt, hanem a termelőerők fejlődésének az adott országra jellemző általános elmaradottsága.³²” Tehát olyan tényezőkről beszélek, ezek: a halatlanul gyors szaporodás, a gazdaságilag elmaradott országok fejletlensége, amelyek a tőkés gazdaság korlátjaitól eltekintve váltják ki a túlnépesedést. Ehhez hozzá lehet rögtön tenni, hogy ezekben az országokban éppen a gazdasági és politikai emancipáció egyik feltétele a népszaporodás ütemének csökkenése, mivel a túl gyorsan növekvő népesség nemcsak a gazdasági felemelkedést, de bizonyos tekintetben még a lakosság egy részének, például a nőknek, politikai emancipációját is gátolja.

A fentiekben kifejtettek alapján nem tartom helyes módszernek egy nézetet, történetesen azt, amit a túlnépesedésről mondok, úgy diszkreditálni, hogy azt egy laza logikai öltéssel az optimális túlnépesedés elméletéhez varrják. A helyesebb módszer az lett volna, ha Theiss professzor bebizonyította volna, hogy az abszolút túlnépesedés egy adott országban nem lehetséges még egy átmeneti időszakra sem. A bizonyítás e módon azonban, úgy gondolom, nehezen menne, hiszen most már közismertek azok a megállapítások (utalok arra, hogy disszertációm megírásának idejében ez nem volt így!), amelyeket például a kínai közgazdászok és népességi kérdésekkel foglalkozó szakértők tettek az abszolút túlnépesedés kérdéséről. A sok erre vonatkozó kínai állásfoglalásból hadd ismertessem az egyik legutolsót, amely a *Zsenminzsi-pao*-ban jelent meg *Ma-Jin-csu* kínai közgazdász tollából. *Ma-Jin-csu* cikke bevezetőjében azt mondja, hogy *Mao Ce Tung* elnök híres beszédében felsorolt ellent-

mondásokon kívül van még egy ellentmondás Kínában, ilyen a nagy lélekszám és a kevés tőke közötti ellentmondás. Elmondja, hogy Kína lakossága gyors ütemben szaporodik, évente 12—13 millióval, ugyanakkor a tőkefelhalmozódás nem elég gyors, ami veszélyezteti azt, hogy megfelelő összegeket lehessen felhalmozni a szocializmus további építése, az életszínvonal tartós megalapozása és emelése érdekében. *Ma-Jin-csu* a kínai valóság konkrét elemzéséből indul ki és elhatárolja magát Malthus abszolút igényvel fellépő túlnépesedési elméletétől. Szerinte a népesség korlátozásának a problémáját nem valami doktrinér álláspontból kell megítélni, hanem a kínai valóság alapján. Ezt mondja: „Vannak akik engem Malthus követőjének tartanak — én pedig őket dogmatikusoknak, antileninistáknak tartom.”

És végül e kérdést lezárva, hadd idézzem *Engelst*, akit talán nem lehet rossz marxistának, vagy éppen Malthus hívének tartani. Egyik, *Kautskyhoz* írt levelében azt írja: „Természetesen fennáll annak az elvont lehetősége, hogy a népesség száma olyan magas lesz, hogy korlátozni kell további növekedését.” Ennek megfelelően beszél arról, hogy sor kerülhet a népesség növekedésének szabályozására és ennek megvalósítása a kommunista társadalom embere számára nem lesz különösen nehéz feladat.

Engels tehát a szocializmus időszakára világméreteken is elismeri a túlnépesedés lehetőségét. Ezzel elméleti bátorságról tett tanúságot. Ahhoz, hogy napjainkban egyes gazdaságilag elmaradott országokra, vagy például a népi Kínára elismerjük az átmeneti túlnépesedést, közel sincs szükség hasonló elméleti bátorságra, csupán arra, hogy ne húnyjunk szemet dogmatikusan, doktrinér módon a valóság mindennapos tényei előtt.

Béres István opponensi véleménye is kifogásolja, hogy a jelölt egyes Malthussal kapcsolatos megjegyzései nem elég világosan ítélik el e nézeteket. Helyteleníti például a következő fogalmazást: „A malthusi elmélet a népesség száma és a rendelkezésre álló létfenntartási eszközök közötti egyensúly bomlásáról igaz annyiban (de csak annyiban), hogy a népesség száma és a foglalkoztatás eszközei között a kapitalista társadalomban meg-

³² Jelöltnek a disszertációból vett idézete.

bomlott az egyensúly.“ (Idézet a disszertációból). Béres elvtárs úgy gondolja, hogy még e mondat kizáró fogalmazása is némiképpen igazolja Malthust. A jelölt szerint a fenti fogalmazás azonban megállja a helyét, s nem Malthusnak tett engedmény. „Hadd idézzem Engelst, Malthus egyik legkérlelhetlenebb kritikusát, aki a következőket írta róla: „Malthusnak a maga módján igaza volt, amikor azt állította, hogy mindig több az ember, mint amennyit a rendelkezésre álló fogyasztási eszközökkel táplálni lehet.“ (Engels: A munkásosztály helyzete Angliában.) Ehhez hozzátehetjük, ha Malthus nem látott volna meg *legalább a felületen valóságos jelenségeket* — azokat természetesen félremagyarázva —, akkor alig lenne érthető az a kétségtelen óriási hatás, amelyet műve gyakorolt. Ezt a hatást nem lehet egyedül annak a pártos szolgálatnak betudni, amit elméletével a burzsoá rendnek tett, hanem látni kell — és az a benyomásom, hogy Béres elvtárs ezt nem látja —, hogy Malthus teóriája egy a kapitalista társadalomban fennálló súlyos problémának bár torz és hamisított formában, de mégis visszatükröződése.“

*

Befejezve a főbb kérdéscsoportok tárgyalását, Rédei Jenő még néhány kisebb kérdést említett meg, közülük elsősorban a gazdaságilag elmaradott országok népesedését.

„Béres elvtárs elmarasztal azért, hogy a függetlenségükért harcoló, vagy a függetlenségüket már elnyert gazdaságilag elmaradott népek gyors demográfiai fejlődését pusztán orvosi és egészségügyi intézkedésekkel magyarázom és tagadom, hogy itt a gazdasági struktúrában, életszínvonalban bármiféle változás állott volna be. Véleménye szerint ez egyoldalú magyarázat, mivel a halandóság csökkenésében ezekben az országokban nagy szerepet játszott a kapitalizálódás, a gyarmati rendszer megszűnése, illetve nyomásának enyhülése.

Meg kívánom jegyezni, hogy Béres elvtársnak bizonyos tekintetben igaza van: disszertációmban néhány helyen e kérdéssel kapcsolatban pontatlanul fogalmaztam. Egyrészt hangsúlyoznom kellett volna, hogy maguk az orvosi, egészségügyi

ségügyi intézkedések szélesebb értelemben az életszínvonal kategóriájához tartoznak, másrészt meg kellett volna jegyezni, hogy magának a gazdasági struktúra módosulásának vagy az anyagi helyzet javulásának a halandóság csökkenésében is volt vagy lehetett némi hatása. A dolog lényege azonban mégis az — és azt hiszem ebben a kérdésben Béres elvtárs nem lát teljesen helyesen —, hogy a legtöbb gazdaságilag elmaradott országban a halandóság rohamos esését, mindenekelőtt az orvosi-egészségügyi intézkedések és nem, vagy csak egészen kismértékben a gazdasági struktúra megváltoztatása, vagy a széles néptömegek anyagi helyzetének javulása idézte elő. A gazdaságilag elmaradott országokban a halandóság esése másképpen játszódott le, mint annak idején az európai országokban. Európában az orvostudomány, a közegészségügy fejlődése lépést tartott a természettudományok általános fejlődésével, a termelőerők, a gazdasági élet fejlődésével és a gazdasági struktúra módosulásával. Szó sem lehetett ezért arról, hogy az orvostudomány, a közegészségügy vívmányaiban az egész lakosság az egész gazdasági struktúra fokozatos átalakulása előtt részesülhetett volna, nem is szólva arról, hogy az orvosi technika eredményei kezdetben mind a társadalom, mind az egyén számára igen drágák voltak.

Más a helyzet napjainkban. A gazdaságilag elmaradott országok népeinek az orvosi technika fejlődésében — és ez minden bizonnyal így lesz a technika általános fejlődését tekintve is — nem kell végigjárniok a hosszadalmas európai utat, hanem a legmodernebb vívmányokat mindjárt készen kaphatják. Hogy miért először az orvosit és nem a gazdaságit? A válasz erre azt hiszem nyilvánvaló. Ez utóbbi kifejlesztése sokkal bonyolultabb, költségesebb; gazdasági, politikai téren több harcot, áldozatot tesz szükségessé.

Mindezzel összefügg az is, hogy a halandóság javulása a gazdaságilag elmaradott országokban — legalábbis egyelőre — nem mutat egyenes összefüggést az ezekben az országokban elért gazdasági fejlődés mértékével, vagy a nemzeti felszabadító mozgalom fejlettségének fokával, eredményeinek nagyságával.

Mindez persze nem cáfolja meg azt a tényt, hogy a politikai és gazdasági tekintetben emancipálódó országok a demográfiai fejlődés kedvezőbb feltételeivel rendelkeznek, csupán arra figyelmeztet, hogy nem szabad leegyszerűsített összefüggéseket keresni az időszerű politikai fejlődés tényei és a demográfiai fejlődés egyes jelenségei között.

Ezután megállapítja a jelölt, hogy nem helytálló *Béres István* opponensi nézete, mely szerint a születés és halálozás arányai csak a természetes szaporodás tendenciájának alárendelt részei és ezért önálló részletes vizsgálatuk nem indokolt. Azonos természetes szaporodás ugyanis előfordul teljesen különböző nagyságrendű születési és halálozási arányok mellett, különböző társadalmi-gazdasági viszonyok között.

„*Béres* elvtársnak a munkásosztály magas születési arányszámával kapcsolatban a disszertációra tett kritikai megjegyzései („nem helyes az olyan magyarázat: hogy a munkásság kultúr színvonalára alacsony és csökkent mértékű a felelősségérzete a gyermek jövője iránt stb.“) azt mutatják, hogy ehhez a problémához meglehetősen szentimentálisan közeledik. Marx nem fukarkodott a komor színekkel, amikor az angol proletariátusnak a kanitalista rend által kiváltott degradációját írta le.“

A jelölt ezután *Theiss* professzornak azon megjegyzéseivel foglalkozik, amelyeket a disszertáció marxista jellegéről tett. Következetelen szerinte *Theiss* professzor álláspontja, amellyel egyfelől elismeri és értékeli a polgári demográfia eredményeinek a dolgozatban történő felhasználását, másfelől viszont kifogásolja, hogy a jelölt a különböző statisztikai eljárásokat és módszereket elsősorban a nyugati és magyar polgári statisztikai irodalomból kölcsönzi, és az újabbkori szocialista demográfiai irodalommal *Bojarszkij* művén kívül nem foglalkozik. Ezzel kapcsolatban a jelölt megjegyzi, hogy „ez utóbbi szemrehányás kissé meglepő, mert az újabbkori szocialista demográfiai irodalom — feltehetően az adatok titkossága miatt — igen szegény, *Bojarszkij* módszertani könyvének kívül említésreméltó munkája nincs is.“ Ami pedig a polgári statisztikai művek felhasználását illeti — a jelölt szerint — ez az

elmarasztaló megjegyzés azért különös, mert a statisztikai eljárásokat csak az egyedül rendelkezésre álló magyar és külföldi forrásokból lehet meríteni, „amelyeknek szerzői ugyan polgári társadalomban éltek, sőt lehet, hogy ők maguk is polgárok voltak, de emellett módszereik talán a marxisták számára is szalonképesek“. A jelölt szerint egy állítás, módszer helyességének nem egyedüli kritériuma, hogy az aki az állításokat teszi, marxistának deklarálja magát. *Theiss* professzor megjegyzései a mű marxista jellegéről azért sem meggyőzők, mert az opponens a marxizmus érvényesülését mintegy a hivatkozások száma alapján bírálja el. E „tekintélyi“ elven alapuló megítélés helyett a jelölt szerint az opponensnek úgy kellett volna elismerni vagy cáfolni a disszertáció marxista jellegét, hogy annak alapvető — a bevezetőben idézett — állításait vette volna bonckés alá. Ezeket azonban az opponens nagyrészt figyelmen kívül hagyta. Bár egy-két kérdéssel kapcsolatban (a halandóságnak a születésekre gyakorolt hatása, a túlnépesedés kérdése) e nem marxista jelleggel kapcsolatos elmarasztalást a biológizmus vádjában konkretizálta. A biológizmus vádjával kapcsolatban megjegyezte a jelölt, hogy „...e kérdésnek két oldala van. Hibás az emberiség szaporodását az állatvilágéval egy síkon tárgyalni és nem venni figyelembe a népesség növekedésének szükségszerűen társadalmi vonatkozásait. Azt hiszem disszertációmban erre ügyeltem is. Az ember azonban nemcsak társadalmi, hanem biológiai lény is, sőt az emberiség szaporodása is nemcsak társadalmi, hanem biológiai folyamat is. Erről és ennek következményeiről elfeledkezni nagy hiba és olyan logikátlan állásponthoz vezet, amely például tagadja a halálozások és születések közötti kapcsolatot“. A jelölt szerint „a marxista álláspontot a demográfiában, mint a többi társadalomtudományban egy olyan ésszerűség és mértékretartás jellemzi, amely egyrészt elutasítja a biológiai szempontok túlzott figyelembevételét, másrészt nem huny szemet az előtt sem, hogy a társadalmi mozzanatok csak a biológiai adottságok keretei között érvényesülhetnek. A marxizmus ellen nemcsak az vét, aki a biológiai momentumok jelentőségét túlhangsúlyozza.

hanem az is, aki egyoldalúan csak bizonyos gazdasági mozzanatokra mutat rá. Ilyen nem marxista és ezért nem is észszerű álláspont például az a szűklátókörű empirizmus, amit a Theiss professzor által idézett és nagyra értékelt Yule tanulmánya képviselt, aki szerint 1850 és 1900 között Angliában a faj reprodukcióját az árak mozgása határozta meg.³³

A jelölt ezután Theiss professzornak még néhány kisebb jelentőségű megjegyzésére válaszol. Majd megjegyzi, hogy mivel Theiss professzor disszertációját lényegében elfogadta, megtehetette volna, hogy nem élezi ki az opponens önkényes, nem a disszertáció lényegét bíráló módszerét vagy pontatlan hivatkozásait. „De úgy gondolom, hogy a vita komolysága és a bírálóbizottság iránti tisztelet kötelességemmé tette, hogy a bírálatra ne formálisan, hanem érdemben válaszoljak.“

Ezzel kapcsolatban Rédei Jenő megjegyezte, hogy Theiss professzor kritikai véleménye megítélése szerint nem mindig volt eléggé objektív. „Ennek jele volt benyomásom szerint például az a tény, hogy Theiss professzor nem a disszertáció lényegével, hanem másod-, harmadrendű kérdésekkel foglalkozott — úgy tüntetve fel, hogy ezek az észrevételek a disszertáció lényegét érintik; ilyen érzést keltett az a módszer, amely nem lényeges módszertani észrevételek, aprócska, doktrinér jellegű, gyakorlati szempontból jelentéktelen kifogások fontosságát irreálisan eltúlozta, és végül az a sorozatos pontatlanság, amelyet az opponens a hivatkozásoknál tanúsított.“

Mindezek az önkényeskedések, következtelenségek — meggyőződésem szerint — nem tartozékaik egy méltányos bírálatnak. Az opponens bírálatában nem fukarkodik a súlyos elmarasztaló megjegyzésekkel, mint például, hogy ennek vagy annak a dolognak meg nem említése súlyos hiányosság, nagy hiba, vagy hogy a mű erősen eklektikus jellegű. Bár a kritika iránt fogékonynak érzem magam, mégis miután Theiss professzor opponensi véleményének érdemi részét gondosan áttanulmányoztam — és igyekeztem e tanulmányozás konklúzióit e vita során a bírálóbizottság számára is levonni —, úgy érzem, hogy a kritikai megállapítások nem mindig következnek szervesen a

felsorakoztatott kifogások, ellenérvek súlyosságából. És azt is meg kell mondanom, hogy miután az opponens véleménye, hivatkozásai nem mindenben tanúszkodnak a szigorú tudományos precizitásról, a lelkiismeretes igényességről, kissé indokolatlannak tűnnek azok a szavak, amelyekkel az opponens akkor él, amikor a disszertációt azért javasolja elfogadásra, mert „egy tudományos munkában kezdő szerző készítette, aki a statisztikai módszereknek elméleti problémák megoldására irányuló alkalmazásában nyilvánvalóan nem rendelkezik kellő tapasztalattal.“³³

Őszintén megmondom, hogy a demográfia páratlanul gazdag, lebilincselően szép tudományában tényleg még kezdőnek érzem magam, s kellő tudományos tisztelettel adózom e tudományág kiváló úttörőinek s élő mestereinek, de nem érzem azt, hogy a disszertációm, amely hosszú évtizedek után az első magyar nyelvű összefoglaló jellegű demográfiai munka, azért igényelne méltányos elbírálást, mert „egy kezdő szerző“ készítette. Hogy Theiss professzornak van-e a kérdésben igaza vagy nekem, azt persze nem az elmarasztaló vagy dicsérő jelzők száma dönti el, hanem tudományos érvek és bizonyítások. Igyekeztem a vita során bizonyítani hogy Theiss professzor érvei, bizonyításai jórészt vagy nem állják meg helyüket, vagy koránt sincs akkora jelentőségük, mint amelyet az opponens ezeknek tulajdonítani óhajtott.

Befejezésül csak megismételhetem, amit bevezetőben mondtam: annak ellenére, hogy a bírálatok számos állítását elfogadni nem tudom, és az egyik bírálat egynémely kitétele és módszere formájában is számomra nem egy tekintetben elfogadhatatlan, mindkét bírálatból tanultam, és a disszertáció több pontatlan, nem kellően megalapozott állítására mutattak rá. Mindezekért opponensemnek őszintén hálás vagyok.“

*

Rédei Jenőnek az opponensek bírálatára adott fenti válasza után dr. Theiss Ede opponens szólalt fel. Felszólalásában kifejtette, hogy a jelölt válaszával nem ért egyet és opponensi véleményében ki-

³³ Jelöltnek Theiss Ede opponensi bírálatából vett idézete.

hanem az is, aki egyoldalúan csak bizonyos gazdasági mozzanatokra mutat rá. Ilyen nem marxista és ezért nem is észszerű álláspont például az a szűklátókörű empirizmus, amit a Theiss professzor által idézett és nagyra értékelt Yule tanulmánya képviselt, aki szerint 1850 és 1900 között Angliában a faj reprodukcióját az árak mozgása határozta meg.³³

A jelölt ezután Theiss professzornak még néhány kisebb jelentőségű megjegyzésére válaszol. Majd megjegyzi, hogy mivel Theiss professzor disszertációját lényegében elfogadta, megtehetette volna, hogy nem élezi ki az opponens önkényes, nem a disszertáció lényegét bíráló módszerét vagy pontatlan hivatkozásait. „De úgy gondolom, hogy a vita komolysága és a bírálóbizottság iránti tisztelet kötelességemmé tette, hogy a bírálatra ne formálisan, hanem érdemben válaszoljak.“

Ezzel kapcsolatban Rédei Jenő megjegyezte, hogy Theiss professzor kritikai véleménye megítélése szerint nem mindig volt eléggé objektív. „Ennek jele volt benyomásom szerint például az a tény, hogy Theiss professzor nem a disszertáció lényegével, hanem másod-, harmadrendű kérdésekkel foglalkozott — úgy tüntetve fel, hogy ezek az észrevételek a disszertáció lényegét érintik; ilyen érzést keltett az a módszer, amely nem lényeges módszertani észrevételek, aprócska, doktrinér jellegű, gyakorlati szempontból jelentéktelen kifogások fontosságát irreálisan eltúlozta, és végül az a sorozatos pontatlanság, amelyet az opponens a hivatkozásoknál tanúsított.“

Mindezek az önkényeskedések, következtelenségek — meggyőződésem szerint — nem tartozékaik egy méltányos bírálatnak. Az opponens bírálatában nem fukarkodik a súlyos elmarasztaló megjegyzésekkel, mint például, hogy ennek vagy annak a dolognak meg nem említése súlyos hiányosság, nagy hiba, vagy hogy a mű erősen eklektikus jellegű. Bár a kritika iránt fogékonynak érzem magam, mégis miután Theiss professzor opponensi véleményének érdemi részét gondosan áttanulmányoztam — és igyekeztem e tanulmányozás konklúzióit e vita során a bírálóbizottság számára is levonni —, úgy érzem, hogy a kritikai megállapítások nem mindig következnek szervesen a

felsorakoztatott kifogások, ellenérvek súlyosságából. És azt is meg kell mondanom, hogy miután az opponens véleménye, hivatkozásai nem mindenben tanúszkodnak a szigorú tudományos precizitásról, a lelkiismeretes igényességről, kissé indokolatlannak tűnnek azok a szavak, amelyekkel az opponens akkor él, amikor a disszertációt azért javasolja elfogadásra, mert „egy tudományos munkában kezdő szerző készítette, aki a statisztikai módszereknek elméleti problémák megoldására irányuló alkalmazásában nyilvánvalóan nem rendelkezik kellő tapasztalattal.“³³

Őszintén megmondom, hogy a demográfia páratlanul gazdag, lebilincselően szép tudományában tényleg még kezdőnek érzem magam, s kellő tudományos tisztelettel adózom e tudományág kiváló úttörőinek s élő mestereinek, de nem érzem azt, hogy a disszertációm, amely hosszú évtizedek után az első magyar nyelvű összefoglaló jellegű demográfiai munka, azért igényelne méltányos elbírálást, mert „egy kezdő szerző“ készítette. Hogy Theiss professzornak van-e a kérdésben igaza vagy nekem, azt persze nem az elmarasztaló vagy dicsérő jelzők száma dönti el, hanem tudományos érvek és bizonyítások. Igyekeztem a vita során bizonyítani hogy Theiss professzor érvei, bizonyításai jórészt vagy nem állják meg helyüket, vagy koránt sincs akkora jelentőségük, mint amelyet az opponens ezeknek tulajdonítani óhajtott.

Befejezésül csak megismételhetem, amit bevezetőben mondtam: annak ellenére, hogy a bírálatok számos állítását elfogadni nem tudom, és az egyik bírálat egynémely kitétele és módszere formájában is számomra nem egy tekintetben elfogadhatatlan, mindkét bírálatból tanultam, és a disszertáció több pontatlan, nem kellően megalapozott állítására mutattak rá. Mindezekért opponensemnek őszintén hálás vagyok.“

*

Rédei Jenőnek az opponensek bírálatára adott fenti válasza után dr. Theiss Ede opponens szólalt fel. Felszólalásában kifejtette, hogy a jelölt válaszával nem ért egyet és opponensi véleményében ki-

³³ Jelöltnek Theiss Ede opponensi bírálatából vett idézete.

fejtett állításainak, nézeteinek helyességét fenntartja. Sajnos, az opponens e viszontválaszát nem sikerült kielégítő módon a Statisztikai Szemle olvasói számára rekonstruálni, minthogy az opponens szerint a parlamenti gyorsírók által rögzített szöveg ebben az esetben nem tükrözi szakszerűen és hűen az általa elmondottakat. (*Szerkesztőségi megjegyzés.* Dr. Theiss Ede opponens a vitán elhangzottakkal kapcsolatos véleményét a Statisztikai Szemle hasábjain természetesen bármikor kifejtetheti.)

*

Az értekezés és a vita alapján a kiküldött bíráló bizottság határozatot hozott, melyben „...megállapította, hogy a je-

lölt igen jelentős és a hazai statisztikai tudományban ilyen kiterjedésben eddig fel nem dolgozott témát választott, és nagy statisztikai anyag felhasználásával a népesedés alakulásának számos társadalmi hatóokát helyesen tárta fel.

Indokoltan kifogásolta azonban a bírálat a statisztikai módszertani kérdések bizonyosfokú lebecsülését és a népesedés alakulására ható tényezők egyes összefüggéseinek vitatható beállítását. Ez azonban nem érinti azt az értékelést, hogy a jelölt mind értekezésében, mind az opponensi bírálatra adott válaszában bebizonyította, hogy a kandidátusi fokozat elnyeréséhez megkívánt követelményeknek megfelel.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet Stockholmban tartott XXX. ülészsaka

A Nemzetközi Statisztikai Intézet általában kétévenként tart ülészsakot. A XXX. ülészsak ez év augusztus 8. és 15. között Stockholmban került megtartásra, a megelőzőt 1955-ben Rio de Janeiróban tartották, a következő rendkívüli ülészsak pedig a belga kormány meghívására a világkiállítás alkalmából 1958-ban Brüsszelben lesz.

A Nemzetközi Statisztikai Intézetnek ez idő szerint 57 országból összesen 382 tagja van; ezek közül 71-en hivatalból, 18-an pedig nemzetközi szervek képviselőiben tagjai az Intézetnek. A XXX. ülészsakon 48 országból — Európából, Amerikából, Ázsiából és Afrikából — gyűltek össze az Intézet tagjai és a meghívottak. Magyarországról tagként *Péter György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, és meghívottként *Rényi Alfréd*, a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai Kutató Intézetének vezetője, valamint *Mód Aladárné*, a Központi Statisztikai Hivatal Közgazdasági főosztályának vezetője vett részt. A résztvevők száma közel 600 főt tett ki, köztük számosan jelentős nemzetközi szervektől, mint például az ENSZ, UNESCO stb. Az ülészsak színhelye következtében érthetően igen nagy számban voltak képviselve az északi államok statisztikusai (Svédországból 159-en, Norvé-

giából 23-an, Finnországból 31-en, Dániából 31-en voltak jelen), ezenkívül nagy számban vettek részt a vezető nyugati államok statisztikusai is (az Egyesült Államokból például 64-en, Angliából 48-an és Nyugat-Németországból 35-en voltak jelen). Résztvettek az ülészsakon szovjet statisztikusok is, a többi szocialista országok közül pedig Magyarországon kívül Bulgáriából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából, Lengyelországból és Romániából voltak résztvevők.

A kétévenkénti ülészsakok alkalmával tartják meg az Intézet közgyűlését (ezen természetesen csak a tagok vesznek részt), emellett a tagok és meghívottak együttes részvételével tudományos programot bonyolítanak le, amelynek során különböző statisztikai kérdések kerülnek megtárgyalásra, megvitatásra. Az egyes kérdések megtárgyalását, megvitatását egy-egy kijelölt, a kérdéssel foglalkozó tekintélyesebb tag („rapporteur“) készíti elő, aki a két ülészsak között a kérdéshez való hozzászólásra, tanulmányok, értekezések írására felkéri az Intézet tagjai vagy esetleg azon kívüli szakértők közül a szerinte illetékeseket. Ilyen felkérés nélkül is el lehet juttatni az Intézethez megfelelő színvonalon álló munkákat, azonban a felkérésre beküldött tanulmányok bizo-

nyos előnyt élveznek a felkérés nélkül beküldöttekkel szemben. Így például az utolsó ülészakon az egyes kérdések megtárgyalásánál — ami egy-egy vitaülés keretében történt meg — általában három felkért hozzászóló előadására, értekezésének megtartására került sor, míg a felkérés nélkül benyújtott előadások száma ennél általában kevesebb lehetett. Emellett a felkérésre készített hozzászólások, tanulmányok terjedelme nem esett korlátozás alá, míg a felkérés nélküli hozzászólásoké korlátozva volt. A felkérés nélkül beküldött tanulmányok természetesen olyan témákra is vonatkozhattak,

amelyek nincsenek kapcsolatban az ülészakra programbavett kijelölt kérdésekkel; ezek megvitatása egy külön, vegyes témájú vitaülés keretében történt meg.

A XXX. ülészak programján szereplő kérdéscsoportok a legkülönbözőbb területekre vonatkoztak, a statisztikai elmélet és gyakorlat számos kérdését ölelték fel, így lehetőséget nyújtottak arra, hogy a legkülönbözőbb érdeklődésű résztvevők is érdeklődési körükhöz közeleső témákat találjanak. Az ülészakon megtárgyalt témák és az egyes vitaülések előkészítői, vezetői a következők voltak:

Témák megjelölése

Az 1960. évi mezőgazdasági világ-összeírás

Elméleti statisztika (1)

A felvétel technikája a demográfiai kutatásnál

A statisztika szerepe a városi közigazgatásban

A reprezentatív módszer

Országon belüli körzetek statisztikája

A statisztika szerepe a kísérleteknél.

Városstatisztikai vizsgálatok

Statisztikai módszerek alkalmazása az iparban

A nemzetgazdasági tervek és programok statisztikai ellenőrzése

Statisztikai genetika

Szállítási statisztika, a közúti közlekedés biztonságának és a forgalom tömörülésének statisztikája

A termékenység mérése

Elméleti statisztika (2)

A statisztika alkalmazása kis üzemekben

A vitavezető elnök és a rapporteur megnevezése az ország megjelölésével

Elnök: R. C. Geary (Írország)

Rapporteur: L. Juréen (Svédország)

Elnök: H. Cramér (Svédország)

Elnök: H. Marshall (Kanada)

Rapporteur: P. M. Hauser (Egyesült Államok)

Elnök: B. Mewes (Nyugat-Németország)

Rapporteur: E. Blanco Loizelier (Spanyol-

Elnök: H. Kellerer (Nyugat-Németország)

Elnök: K. E. F. Wagner (Nyugat-Németország)

Rapporteur: G. R. Chevry (Franciaország)

Elnök: Miss Gertrude Cox (Egyesült Államok)

Rapporteur: B. Matérn (Svédország)

Elnök: P. de Wolff (Hollandia)

Rapporteur: U. Zwingli (Svájc)

Elnök: L. H. C. Tippet (Anglia)

Rapporteur: E. Blanco Loizeilier (Spanyolország)

Elnök: H. Wold (Svédország)

Rapporteur: P. J. Bjerve (Norvégia)

Elnök: L. Cavalli-Sforza (Olaszország)

Elnök: P. Depoid (Franciaország)

Rapporteur: P. J. Delaporte (Franciaország)

Elnök: F. Lorimer (Egyesült Államok)

Rapporteur: R. Bachi (Izrael)

Elnök: E. S. Pearson (Anglia)

Elnök: H. C. Hamaker (Hollandia)

Rapporteur: E. Blanco Loizelier (Spanyolország)

Az elektronikus gépek alkalmazása a népszámlálásoknál és egyéb területeken

Elnök: H. Champion (Anglia)
Rapporteur: M. Hansen (Egyesült Államok)

A lineáris programozás elmélete és gyakorlata, különös tekintettel a stochasztikus folyamatokra

Elnök: R. Frisch (Norvégia)
Rapporteur: L. Törnqvist (Finnország)

A statisztika szerepe az orvosi kutatásban

Elnök: L. Martin (Belgium)
Rapporteur: J. O. Irwin (Anglia)

Demográfia

Elnök: M. Boldrini (Olaszország)

A kijelölt témakörökhöz nem kapcsolódó, felkérés nélkül beérkezett egyes kérdésekre vonatkozó tanulmányok a következők voltak:

Értekezés tárgya, szerzője

E. von Hofsten (Svédország): A háztartásstatisztikai adatok megbízhatósága.

V. Sz. Nyemcsinov (Szovjetunió): A mérlegrendszer a gazdasági statisztikában.

B. Ramamurti: A munkanélküliség és a nem teljes foglalkoztatottság mérésének néhány kérdése a gazdaságilag elmaradott területeken.

Ch. F. Roos (Egyesült Államok): Kereskedelmi és pénzügyi becslési módszerek.

R. Wagenführ (Az Európai Szén- és Acélközösség képviselője): A szénbányászok, a kohászok és a vasércbányászok reáljövedelmének összehasonlítása az Európai Szén- és Acélközösség országaiban.

Ch. Lorentz (Nyugat-Németország): A társadalmi mutatószámok struktúrája és alkalmazási területe az empirikus társadalomkutatásban.

T. V. Rjabuskin (Szovjetunió): Az indexmódszer elmélete és gyakorlati alkalmazása a Szovjetunióban.

E kérdések megtárgyalásánál a vita-vezető elnök *D. Vogelnik* (Jugoszlávia) volt.

A magyar küldöttek egy kérdéshez felkérés alapján szóltak hozzá; *Mód Aladárné* „A nemzetgazdasági tervek és programok statisztikai ellenőrzése” kérdéséhez való hozzászólásra kapott felkérést. Ez annál örvedetesebb volt, mert a szóbanforgó probléma helyes megoldása általában élénken foglalkoztatja a magyar statisztikusokat és nagy jelentőséggel bír a gyakorlati munkában is. Ennek

a témának a vitájáról, addig is amíg az értekezések szövegét és azok vitáját tartalmazó jegyzőkönyv elkészül és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában az érdeklődők rendelkezésére fog állni, az alábbi vázlatos ismertetés adható.

A vitában a következő előadások hangzottak el:

P. J. Bjerve (Norvégia): A norvég nemzeti költségvetés és a nemzeti jövedelemszámlák közötti eltérés értelmezése.

J. W. Lehman (Egyesült Államok): A nemzetgazdasági előirányzat statisztikai ellenőrzése az Egyesült Államokban.

S. Tsuru (Japán): A gazdasági programok és tervek tapasztalati ellenőrzése Japánban.

K. Zarev (Bulgária): A Bolgár Népköztársaság népgazdasági terveinek statisztikai elemzése.

Mód Aladárné (Magyarország): A tervteljesítés statisztikai mérésének néhány problémája Magyarországon.

A vitanyitó értekezést *P. J. Bjerve*, a Norvég Statisztikai Hivatal elnöke tartotta. Értekezésében röviden ismertette a Norvégiában tíz év óta rendszeresített összesített nemzetgazdasági előirányzat, az ún. „nemzeti költségvetés” rendeltetését, hatókörét és összeállítási módját. Ezután csoportosította azokat a belső és külső okokat, amelyek az előirányzattól való eltéréseket okozzák, majd ismertette az okok különböző jellegét, végül tíz év adatai alapján bemutatta az összefoglaló tételek előirányzata és az azoknak megfelelő ténytényezők viszonyisményeinek alapján az eltérések mérvét, alakulását.

Tanulmányában azt javasolja, hogy miután az előirányzat legfontosabb összefoglaló számai, mint egyfelől a „gross

*national product*¹ és import, másfelől az összes fogyasztás, beruházás és export bizonyos függvényszerű kapcsolatban állnak egymással, ugyanakkor az előirányzat a Norvégiában alkalmazott gyakorlati módszerek következtében ezeket a kapcsolatokat nem intézményesen, hanem csupán intuitív módon veszi tekintetbe, az eltérések jobb elemezhetősége érdekében vessék össze ezeket olyan előirányzati és teljesítési adatok közt mutatkozó eltérésekkel, amelyekben intézményesen tekintetbe vannak véve a függvényszerű kapcsolatok. A javaslat azt jelenti, hogy a tényleges eltérések értékelésének céljára egy a valóságban nem használt „hipotetikus előirányzat“-tal sőt „hipotetikus tévyszámok“-kal kell dolgozni, amennyiben az utóbbi teljesítési adatoknak csak az a része valóban tévyszám, amely a hipotetikus előirányzatban szereplő eleve meghatározott tételekre vonatkozik, míg azok a tételek, amelyek a hipotetikus előirányzatban valamely ezekhez képest mutatkozó arány alapján nyertek megállapítást, a teljesítésben is a felvett arányok alapján számított adatok.

Az értekezés egyrészt ismertette azokat a korlátokat, amelyeket a javasolt módszer tartalmaz, amennyiben a tényleges és hipotetikus előirányzati és teljesítési adatok közti eltérések a szerző szerint sem hozhatók közvetlen összefüggésbe egymással, másrészt azokat a következtetéseket, amelyeket a javasolt összevetés alapján a szerző az eltérések okainak feltárására vonatkozólag levonhatónak tart. A szerző szerint, ha a hipotetikus és tényleges eltérés között kicsi a különbség, akkor ez többek között arra enged következtetni, hogy a hipotetikus előirányzat kiszámításakor alkalmazott módszer a tervezésnek legalább olyan jó eszköze lenne, mint a ténylegesen alkalmazott módszer.

Ezután J. W. Lehman hozzászólása hangzott el. A hozzászóló bevezetőben ismertette az amerikai tervet: az Egyesült Államok elnöke a Kongresszus számára évente programot ad, s e program számű gazdasági előirányzatát foglalja

össze nemzetgazdasági előirányzatként a Kongresszus Egyesült Gazdasági Bizottsága. Az előadó szerint ez az előirányzat nem egyszerű jóslás a szó szokásos értelmében, mert már maga az előirányzat pusztán ténye is bizonyos mértékig a fejlődés befolyásolásának irányába hat, a várható fejlődés összefüggő felvázolása bizonyos közületi és magán programok megváltoztatását eredményezi. Az előirányzatnak egyébként, egy meghatározott cél szolgáltatásban állván, természetes velejáróját képezik bizonyos intézkedések, amelyek közvetlenül vagy közvetve az előirányzat megvalósulását vannak hivatva szolgálni.

Az előirányzat kapcsán az Egyesült Gazdasági Bizottság háromféle statisztikai feladatot lát el: vizsgálja a nemzetgazdasági előirányzat adatainak helyességét; különböző részösszefüggésekre vonatkozó változatokat számít ki, hogy a körülmények alakulásával helyesen lehessen előirányozni az azoknak leginkább megfelelő változatot, és végül vizsgálja, hogy milyen mértékig bizonyult helyesnek az előirányzat. A hozzászóló ezután ismertette az első feladat kapcsán végrehajtott kutatásokat, vizsgálatokat, majd beszámolt arról, hogy az előirányzat keresleti oldala a fogyasztás és felhasználás várható alakulásából (trendjéből), kínálati oldala pedig a „lehetséges termelés“ a munkaerő, a foglalkoztatottság, a teljesített órák és az egy főre eső termelés feltételezett, illetve kívánatosnak tartott alakulásából indul ki. Miután az előirányzat célja többek között az, hogy biztosítékot nyújtson az események véletlenszerű alakulása ellen, igen jelentős annak ellenőrzése, hogy az előirányzat mennyire helyesen látta előre az események tényleges alakulását. Ennek megfelelően az ismertetés viszonylag részletesen foglalkozott azaz, hogy az 1956. évi előirányzathoz képest mit mutatnak a tényleges fejlődést tükröző adatok. Beszámolt arról, hogy a „gross national product“ előirányzatát 100,9 százalékra teljesítették, az előirányzat egyes összetevőinél az eltérés azonban ennél nagyobb; a foglalkoztatottság, valamint a teljesített órák száma a tervezettnél magasabb, az egy főre eső termelés pedig alacsonyabb volt. Az ismertetés végül számot adott arról, hogy menetközben hogyan kísérik figyelemmel

¹ A „gross national product“ olyan nettó össztermék, amely nincs csökkentve az amortizációval. A mi nemzeti jövedelem fogalmunktól ezenkívül abban is eltér, hogy tartalmazza a szolgáltatások értékét is.

és hogyan jelzik a gazdasági élet fontosabb változásait, mint például az árak emelkedését stb.

Az utána következő hozzászóló *S. Tsuru* előadása az amerikaiétól elég lényeges vonásokban eltérő képet adott a Japánban folyó tervezési, illetve termelési munkákról. Szemben az amerikai ismeretessel, amely azt emelte ki, hogy az előirányzat nem maradhat meg a pusztán jóslások körében, a japán hozzászóló főleg azt húzta alá, hogy az előirányzatot készítő kormányzat maximálisan respektálni kívánja a magánkezdeményezést, és minimális mértékben tartja ezt az előirányzatot eszköznek bármilyen fajta központi irányítás céljára. Emellett megemlítette, hogy természetesen ez az előirányzat is bizonyos mértékig a gazdasági élet befolyásolását eredményezi, amennyiben indítékot képez olyan intézkedések kialakítására, amelyek az előirányzatban foglalt fejlődés körülményeinek megteremtéséhez szükségesek. Az 1955 decemberében nyilvánosságra hozott ötéves terv, melynek összefoglaló célkitűzései közt szerepel a teljes foglalkoztatottság és a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlya, az össznépeség és a munkaképes korú népeség adataiból kiindulva (öt év múlva egy százalékos munkanélküliséget tételezve fel), az egy főre eső termelés évi 2,5 százalékos emelkedése alapján irányozta elő a „*gross national product*” alakulását. Az előadó ismertette, hogy az öt évből eddig eltelt két év tényszámait elég jelentős mértékben eltértek az előirányzattól, és elemezte az előirányzat kiinduló pontjait felvett egyes tételeknél mutatkozó eltérések okát, forrását. Ezután részletesen foglalkozott egyfelől az import és export, másfelől a fogyasztás és beruházás előirányzott és tényleges adataival. Mialatt a terv a nemzetközi fizetések egyensúlyát irányozta elő, 1956-ban az import növekedése több mint kétszeresét tette ki az export növekedésének, a felhasználás fogyasztási jellegű tételei pedig messze elmaradtak a terv mögött, s ugyanakkor a felhalmozás jellegű tételek messze meghaladták a tervezettet. (A beruházások aránya 1956-ban 32 százalék volt, a hozzászóló szerint „egyike a legmagasabb vagy éppenséggel a legmagasabb arány a modern Japán

gazdaságának történetében“.) Mialatt a gazdaság magánszektorában a beruházások öt évre előirányzott növekedését már az első két évben 43,6 százalékkal túlteljesítették, addig a személyes fogyasztás növekedésének ötéves előirányzatából ugyanezen idő alatt csak 17,5 százalékot, tehát az időarányosnak csak kb. nyolcvan százalékát teljesítették.

Az eltérések adatai alapján a hozzászóló azt a következtetést vonta le, hogy a tervezés módszertanának, főleg a belső összefüggések figyelembevételi fokát illetően, még jelentős gyengeségei vannak, amennyiben az előirányzat egyes lépései többé-kevésbé egymástól függetlenül vannak felvéve. Emellett aláhúzta, hogy egyes, a terv szempontjából alapvetőnek tekintendő tételek előirányzatának gondossága is sok kívánnivalót hagy hátra.

K. Zarev hozzászólásának bevezetőjében foglalkozott a kapitalista és szocialista országokban folyó tervezés különbözőségével; míg a kapitalizmusban, ahol a gazdasági folyamatok általában spontánul mennek végbe, a gazdasági prognózisok csupán az addigi fejlődés előrevetítései, addig szocialista viszonyok között a hozzászóló szerint a gazdasági törvények működése az e törvények alapján kidolgozott tervek eredménye. A termelési eszközök társadalmi tulajdona mellett a társadalom a mutatószámok óriási rendszerével rendelkezik; a tervek gazdasági és technikai mutatókat tartalmaznak. A termelés körülményeinek meghatározása után még létre kell hozni a mutatók közötti belső összhangot, ami a mérlegmódszer segítségével történik. A mérlegek segítségével lemérhető, hogy a tervben előírt fejlődési ütem és arányok reálisak-e és biztosítják-e az optimális fejlődést. A gazdasági mutatók rendszerének szintetikus kifejezése a népgazdasági mérleg, amelynek segítségével a terv egészét értékelni lehet. Éppen ezért, ha a kiindulási adatok helyesek, akkor az ezek alapján kidolgozott mutatók kölcsönös összefüggései révén a fejlődés reálisan meghatározható. E tétel helyességét, a tervek megalapozottságát az előadó az 1949—1957 közötti időszak bolgár terv- és tényadatainak egybevetésével támasztotta alá. Szembeállította az ipari teljes termelés, ezenbelül a termelőeszközök és fo-

gyasztási javak termelése, a villamos-energia-, az élelmiszer-, a gépgyártás, a fakitermelés, a textilipar stb. évi átlagos emelkedésére vonatkozó terv- és tényszámokat, amiből kitűnt, hogy a tényszámok csak viszonylag kismértékben tértek el a tervszámoktól, megjegyezve, hogy ezek az eltérések sem spontán módra következtek be, hanem a távlati tervek bizonyos mérvű korrekciójára is szolgáló éves tervek hatására. A hozzászóló végül kiemelte, hogy a mezőgazdasági termelésben, ahol a természeti tényezőknek nagy szerepe van, a helyzet kevésbé kedvező.

Mód Aladárné hozzászólásában azt a gondolatot állította előtérbe, hogy a tervteljesítés érdemben való mérése azt követeli, hogy a tervek teljesítése során érvényesülő kölcsönhatások együttes eredményét, a népgazdaság különböző összefüggéseiben, a gazdaság és a népesség körülményei változásának kapcsolataiban mérjék, elemezzék. Miután a tervek tulajdonképpeni fő céljainak megközelítésére résztervek egész sora készül, e terveknek pedig sem a fontossági sorrendje, sem egymás közötti összefüggései és kölcsönhatásai egyedül számszerű eszközökkel nem fejezhető ki, a különféle tervek egyenkénti statisztikai mérése egymagában nem tekinthető kielégítő módszernek a tervteljesítés mérésére. Ezért a tervteljesítés mérése a hozzászóló véleménye szerint, a lényegét tekintve, nem pusztán statisztikai feladat, hanem sokkal inkább statisztikai eszközökkel végrehajtandó közgazdasági értékelő, elemző munka.

A hozzászóló ezután egy területről, az életkörülmények változásának területéről véve a példát, érzékeltette a tervteljesítés értékelésének Magyarországon alkalmazott módszerét. Ismertette, hogyan vizsgálják például a reálbér-számítások segítségével a bér- és árpolitikára vonatkozó különböző tervek együttes eredményét, a foglalkoztatottság változására vonatkozó tervek teljesítésének a családi jövedelmekre gyakorolt hatását, a szövetkezeti és egyéni gazdaságok parasztság jövedelmeinek összevetése alapján a termelőszövetkezetek fejlesztésével kapcsolatos előirányzatok teljesítésének hatását és a munkások és parasztok jövedelmeinek összehasonlítása alapján a

nemzeti jövedelem elosztására vonatkozó tervek teljesítését.

A hozzászóló ezután kitért arra, hogy a mindenkor időszerű vizsgálati módszerek mellett a fejlődés időnként más-más összefüggések vizsgálatát állíthatja előtérbe. Ennek illusztrálására példaképpen ismertette, hogyan vizsgálták a magyar statisztikai hivatalban az elmúlt évben a termelési és külkereskedelmi tervek és ezek teljesítése közötti összefüggéseket, továbbá a nemzeti jövedelem termelése, valamint fogyasztásra és felhalmozásra való felhasználása és a nemzetközi fizetési mérleg egyenlege közötti kapcsolatot. A hozzászóló véleménye szerint a tervteljesítés által létrehozott körülmények összefüggő vizsgálatának azért kell a tervteljesítés mérésének integráns részét képeznie, mert megtörténhet, hogy mialatt a számszerű részletterveket, köztük akár a legfontosabbakat is, egyenként teljesítik, a tervek által elérni szándékolt tulajdonképpeni főcélok egy részét nem érik el.

A tervteljesítés fentiek értelmében való mérése természetesen magasszínvonalú adatgyűjtési munkát is kíván. Ennek kapcsán a hozzászóló megjegyezte, hogy noha a törvénnyel biztosított állami statisztikai beszámolórendszer rendkívüli előnyöket nyújt a statisztikai munka számára, a statisztikai adatok minőségét és az adatgyűjtések rendszerét is tovább lehet és tovább kell fejleszteni.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet ülésén hosszú idő óta most először vettek újra részt magyar statisztikusok. Az értekezleten való részvétel kétségtelenül szükséges és hasznos volt, miután a találkozások módját nyújtják arra, hogy a különböző országok statisztikusai tapasztalataikat kicseréljék, a személyes kapcsolatokat ápolják, és közvetlen ismereteket szerezzenek arról, hogy a statisztikai tudományos életben világviszonylatban milyen fejlődés tapasztalható, milyen eredményeket érnek el.

A Kínai Népköztársaság népesedési kérdései

A Nemzetközi Statisztikai Intézet XXX. ülésén — melyet 1957. augusztus 8 és 15 között tartottak Stockholmban — Ta Csen, a Kínai Népköztársaság küldöttje „Az új Kína 1953. évi népszámlálása és annak kapcsolata a nemzeti újjáépítéssel és a demográfiai kutatással” címmel beszámolót tartott. A beszámoló a következő részekre tagozódik:

- A) Az 1953. évi kínai népszámlálás jelentősége;
- B) A népszámlálás módszerei;
- C) A népszámlálás fontosabb mutatói;
- D) A népszámlálás értékelése;
- E) A népszámlálás célja;
- F) A népszámlálás és a demográfiai kutatás.

A kínai népszámlálás jelentőségével és módszereinek ismertetésével a Statisztikai Szemle már foglalkozott (Sz. Krotovics: Az 1953. évi népszámlálás Kínában. *Statisztikai Szemle*. 1956. évi 3. sz. 271—283. old.), így a már ismertetett részletekre itt nem térünk ki.

*

Ta Csen beszámolójának a fontosabb mutatókról szóló fejezete a nemek arányáról, a népesség korösszetételéről és a nemzetiségekről tartalmaz számos adatot.

A nemek arányára Kínában 1949 előtt az volt a jellemző, hogy a férfiak száma volt a magasabb. A Kuomintang-rendszer idején különböző kiadványokban gyakran rendkívüli arányokat mutattak ki, ami főleg a népszámlálási adatok megbízhatatlanságával magyarázható. Ezt a megállapítást támasztják alá az 1930-as és 1940-es években tartott ún. próbanépszámlálások adatai is, amelyeket különböző bizottságok, egyetemek, intézetek stb.¹ időnként, meghatározott kisebb területeken, a modern módszereket felhasználva tartottak, és igen megbízható eredményeket szolgáltatottak. A szerző 10 próbanépszámlálás eredményét mutatja be. Ezek szerint a férfiak száma legmagasabb Shang Lu körzetében volt: 1000 nőre 1294 férfi jutott, 4 próbanépszámlálásnál volt még 1100 fölött az 1000 nőre jutó férfiak száma, 2 területen pedig kevesebb férfit írtak össze mint nőt, 1000 nőre csak 907, illetve 931 férfi jutott.

¹ Például a Committee on Experimental Census and Vital Registration for Kunming Lake Region, a Csing Hua egyetem népszámlálási kutató intézete stb.

Az 1953. évi népszámlálás szerint Kínában 1000 főre 1077 férfi jutott, vagyis jóval kisebb a férfiak túlsúlya, mint az előbb ismertetett népszámlálások legtöbbje szerint. Ennek oka részben az, hogy 1949 óta nagyrészt megszűnt a leánygyermekre nézve kedvezőtlen megkülönböztetés, és ez a leánygyermek túlságosan magas halálzásának csökkenését eredményezte, részben pedig az, hogy a gyermekeknek, főleg pedig a leánygyermeknek az összeírásból való kihagyását, ami az előző népszámlálásoknál mindnapos volt, az 1953. évi népszámlálásnál sikerült a lehető legalacsonyabbra lecsorítani.

A férfiak száma és a nők száma között fennálló (1953. évben megállapított) arány nemzetközi viszonylatban igen magas.

A nemek aránya Kínában és 16 országban

Ország	Időpont	1000 nőre jutó férfiak száma
Kína	1953. jún. 30	1077
India	1951. márc. 1.	1056
Kanada	1955. júl. 1.	1025
Ausztrália	1947. jún. 30.	1004
Brazília	1950. júl. 1.	993
Svédország	1953.	993
Hollandia	1953.	993
Egyesült Államok	1954. júl. 1.	987
Egyiptom	1947. márc. 26.	981
Japán	1954. okt. 1.	966
Jugoszlávia	1954. jún. 30.	946
Csehszlovákia	1947. máj. 22.	945
Magyarország*	1956. jan. 1.	935
Anglia és Wales	1954. jún. 30.	926
Franciaország	1954. máj. 10.	922
Német Szövetségi Köztársaság	1954.	888
Német Demokratikus Köztársaság	1946. okt. 29.	743

* Ta Csen előadásában Magyarország adatát nem említette.

Ta Csen Kína lakosságának korösszetételét is az előző népszámlálások adataihoz és a nemzetközi adatokhoz hasonlítva vizsgálja. Megállapítja, hogy Kína lakossága meglehetősen fiatal, és a Sundbärg-féle² osztályozás szerint a stacionér-progresszív típusúhoz tartozik.

² Gustav Sundbärg, a Svéd Királyi Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője osztályozását „Grunddragen af Befolkningsläran” (Stockholm, 1894.) c. művében dolgozta ki.

Kína lakosságának korösszetétele
(1953. június 30.)

Korcsoport	Százalék
0	3,3
1—4	12,3
5—14	20,3
15—24	17,3
25—34	14,6
35—44	12,0
45—54	9,3
55—64	6,5
65—74	3,4
75—	1,0
Összesen	100,0

Kínában a 65 évesek és idősebbek aránya 4,4 százalék (Indiában 3,6, Japánban 5,2, Magyarországon 8,2, Angliában 11,4, Franciaországban 12,1, Svédországban 10,6 százalék), ezzel szemben a 14 évnél fiatalabbak aránya 35,9 százalék (Indiában 37,5, Japánban 33,9, Magyarországon 25,7, Angliában 22,5, Franciaországban 23,3, Svédországban 23,7), ami igen figyelemre méltó, mert ezek a fiatalok hamarosan résztvesznek Kína szocialista újjáépítésében.

A népszámlálás adatai szerint a Kínában élő nemzetiségiek száma 35 320 360 fő, vagyis az egész népesség 6,06 százaléka (az általuk választott képviselők száma az összes képviselőnek kb. 14 százaléka). A 40 nemzetiség közül 10 nemzetiség lélekszáma haladja meg az egy milliót.

A népszámlálást értékelve Ta Csen beszámol az ellenőrző számlálásokról is. Az ellenőrző számlálások 52 953 400 főre, az összes népességnek mintegy 9 százaléka terjedtek ki, és azt mutatták, hogy a népszámlálás nagy pontossággal történt: 1000 főre mindössze 1,39 kettős számbavétel és 2,55 kimaradás esett.

*

A népszámlálás egyik célja az volt, hogy a népképviselők választásához szükséges adatokat biztosítsa, és a választásra jogosultakat számbavegyék. A választásra jogosultak száma 323 809 684 volt, vagyis a 18 éves és idősebb népességnek 97,18 százaléka. A választói jogtól megfosztottak (földbirtokosok, ellenforradalmárok, politikai jogaiktól valamilyen okból kifolyólag megfosztottak, elmebeteg) az egész népességnek 1,64 százalékát, a 18 éves és idősebb népességnek pedig mindössze 2,82 százalékát tették ki.

A szavazásra jogosultaknak 85,88 százaléka — 278 093 100 fő — élt szavazati

jogával, a választójoggal rendelkező nők közül pedig 84,01 százalék járult az urnákhoz. A megválasztottak száma 5 669 144, és ezeknek 17,31 százaléka nő.

A választásokra nemcsak a választók aktivitása, hanem a megválasztott népképviselők szociális megoszlása is igen jellemző. Jól megfigyelhető ez Peking városnál, ahol a városi népi kongresszusba hét kerületben összesen 1200 népképviselőt választottak.

A népképviselők szociális összetétele Pekingben
(7 kerület)

Megnevezés	Százalék
Munkás	32,8
Munkások és alkalmazottak családtagjai, magániparos stb	20,5
Közigazgatási és állami vállalati alkalmazott	15,7
Nevelő és orvos	15,2
Magániparban és kereskedelemben dolgozók	9,8
Szövetkezeti dolgozók	3,0
Egyházi alkalmazottak	1,6
Mérnökök és technikusok	1,4
Összesen	100,0

Ebből

nő	26,7
nemzetiségi	10,0

*

A választások előkészítése mellett nagy jelentősége volt a népszámlálásnak a nemzeti újjáépítési program sikeres végrehajtása szempontjából is. A célkitűzés a szocialista iparosítás, a munkások és alkalmazottak életszínvonalának emelése, és ehhez jelentős új beruházásokra, nagy számú munkaerőre van szükség. A népszámlálás megbízható adatokat szolgáltatott a munkaerőhelyzetről, a termelésről és a fogyasztásról.

Az új Kína a régi rendszertől jelentős munkanélküliséget kapott örökül, és a rendelkezésre álló munkaerőt nagymértékben növelték a felnövő és a termelő munkába bekapcsolható fiatalok is. A munkalehetőség a szocialista iparosítási program megvalósításával párhuzamosan fokozatosan, Kína történetében eddig nem látott ütemben növekedett. A munkások és alkalmazottak száma az 1949. év végétől 1956-ig 8 millióról több mint 24 millióra emelkedett. Az 1956. évi 24 millióban benne van 3 millió volt tőkés és magánvállalkozó, akik állami vagy vegyes (állami-magán) vállalatokban dolgoznak mint alkalmazottak. Ezt is figye-

lembe véve Kínában hét év alatt 13 millió (évenként átlagosan 1,8 millió) fő talált munkaalkalmat, és ennek eredményeként lényegileg megszűnt a munkanélküliség. Az ipar mellett természetesen a mezőgazdaság is — különösen a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése révén — számos új munkaalkalmat jelent.

A munkalehetőségek növekedése, a munkanélküliség csökkenése következtében a munkások és alkalmazottak életszínvonala négy év alatt 37 százalékkal emelkedett: 1952-ben évi átlagos keresetük 446, 1956-ban 610 yuan volt. Ennek megfelelően a munkások és alkalmazottak fogyasztása is emelkedett.

A munkások és alkalmazottak egy főre eső évi átlagos fogyasztásának alakulása Kínában (1952. évi árakon számítva)

Év	Yuan
1936.	130,0
1952.	167,7
1955.	179,9
1956.	199,8

1956. évi fogyasztás	
az 1936. évi százalékában	154,0
az 1952. évi százalékában	119,0

A kínai mezőgazdaságra 1949 előtt jellemző volt, hogy a mezőgazdasági népesség 90 százaléka a mezőgazdasági földterületnek csak mintegy 20—30 százalékkal rendelkezett, a népességnek nem egészen 10 százalékat kitevő földbirtokok pedig a földterület 70—80 százalékanak voltak a tulajdonosai. A föld ilyen igazságtalan elosztását szüntette meg a földbirtokreform, amely felszámolta a földbirtokos osztályt.

A falusi népesség osztályösszetételének változása

Osztály	A földreformok befejezésekor	Az 1954. év végi
	arány (százalék)	
Szegényparaszt és mezőgazdasági munkás	57,1	29,0
Középparaszt	35,8	62,2
Jómódú paraszt	3,6	2,1
Volt földbirtokos	2,6	2,5
Egyéb	0,9	—
Szövetkezeti tag	—	4,2
Összesen	100,0	100,0

Megjegyzés: A szövetkezeti tagok nem alkotnak külön osztályt.

A földbirtokosok osztálya, a földreform során megszűnt, de a szabályozás szerint legalább öt év szükséges ahhoz, hogy a volt földbirtokosok elveszítsék osztályjellegüket.

1955-ben Kínában erősen fellendült a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom, és 1956-ban érte el csúcspontját. 1956 júniusában a mintegy 120 millió parasztcsaládból 110 millió (91,7 százalék) szövetkezeti tag volt.

Az utóbbi években a mezőgazdasági népesség életszínvonala, így fogyasztása is emelkedett, bár valamivel kisebb mértékben mint a munkásoké és alkalmazottaké. 1952-ben a parasztság egy főre eső évi átlagos fogyasztása 72,8, 1956-ban 84,2 yuan volt. Az emelkedés 15,7 százalék.

A földreformmal és a mezőgazdaság szocializálásával párhuzamosan a mezőgazdaság termelése is emelkedett: az 1952—1956. években összesen 8290 millió métermázsa kenyérgabonát termeltek az igen kedvező 1932—1936. évek 6500 milliós termelésével szemben. 1956-ban, az eddigi legsúlyosabb természeti csapások ellenére is 1825 millió métermázsa kenyérgabonát, 77 millióval többet takarítottak be mint 1955-ben.

1949-től 1956-ig Kínában a kenyérgabonatermés 71 százalékkal — a lakosság 15,8 százalékkal — növekedett. Az egy főre eső kenyérgabona-fogyasztás elérte 1956-ban a 294 kilogrammot, szemben az 1952. évi 270 kilogrammal, azonban még így is elég alacsony.

A közoktatás és a közegészségügy terén is hatalmas és igen gyors fejlődés tapasztalható.

1949 és 1956 között mintegy 32 millió írástudatlan kínai paraszt és munkás vett részt az iskolán kívüli oktatásban. Ennek hatása az analfabéták számának jelentős csökkenésében mutatkozik. Ez az eredmény különösen azért említésre méltó, mert 1949 előtt Kínában a népességnek 90 százaléka nem tudott írni.

A 10 000 főre eső tanulók számának alakulása

Év	Elemi	Közép	Egyetemi hallgatók
	iskolai tanulók		
	száma		
1946	500	40	3*
1952	894	55	3,4
1956	.	73	4,8

* 1947-ben.

Az egészségügyi ellátás javulását az orvosok és a kórházi ágyak számának növekedése, valamint a népbetegségek csökkenése mutatja leginkább. 1955-ben már 1400 főre jutott egy orvos és 2900 főre egy kórházi ágy.

A népbetegségek közül a schistosoma (egyiptomi mótelybetegség), amely a 12 rizstermelő tartományban volt gyakori, előre láthatólag 7 éven belül meg fog szűnni (1956-ban közel félmillió beteget gyógyítottak meg); a malária gyógyítására és főleg megelőzésére 38 egészségügyi állomást szerveztek; a trópusi kalaazar (leishmaniosis interna — dum-dum betegség) pusztításának valószínűleg már 1960-ra sikerül végetvetni (1949-től 1956-ig 600 000 beteget gyógyítottak meg); a tuberkulózis megelőzésére a nagyvárosokban kórházakat és szanatóriumokat állítottak fel (Pekingben meghétszereződött a tbc-s kórházakban levő ágyak száma), és ennek hatása mutatkozik abban, hogy a tbc halálozás 1956-ban az 1949. évinek 28 százaléka volt.

*

„A népszámlálás és a demográfiai kutatás“ c. következő fejezetben bevezetőül Ta Csen az 1951-től 1954-ig Kína különböző részein végrehajtott reprezentatív vizsgálatok (összesen 16 volt) eredményeit elemzi. E vizsgálatok szerint — a különböző területek mutatóinak súlyozott számtani átlagát számítva — a születési arányszám 41,6, a halálozási arányszám 21,0, a természetes szaporodás pedig megfelelően 20,6 ezrelék. Ezek az adatok, ha az előző időszakokra vonatkozó adatokkal hasonlítjuk össze, jól szemléltetik a Kínában végbemenő „népesedési forradalmat“, amelynek Kína jelenleg az első szakaszában van.

A népmozgalmi mutatók alakulása Kínában

Arányszám	Az 1930 körüli években	A felszabadulás előtti években	Az 1951—1954. évi reprezentatív vizsgálatok szerint
	becslések	szerint	
ezrelékben			
Születési	38	36	41,6
Halálozási	33	29	21,0
Természetes szaporodási	5	7	20,6

Kínában a család és a házasság intézménye jelentős változásokon ment keresztül az utóbbi években, és ez, valamint az igen gyors népszaporodás szükségessé tette a születéskorlátozás bevezetését „a gyermekek és az anyák védelme, a jövő nemzedék felnevelése és oktatása és a nemzet egészsége és boldogulása érdekében“ (Csou En-laj).

A népesség gyors ütemű növekedésének hatásos csökkentése céljából a születési arányszámot a jelenleginek 50 százalékára kívánják csökkenteni. Ennek elérése — valószínűleg — hosszabb időt, legalább tíz évet vesz igénybe, mert számításhoz kell venni a tradíciókat, a rendelkezésre álló orvosi és kórházi felszereléseket, a parasztság és a távoli vidékek népességének konzervativizmusát stb.

A születési arányszám 50 százalékos csökkentésére tervbevevett tíz éves időszak jóval rövidebb, mint amennyi idő alatt más országokban a születésszabályozás sikeres bevezetése megtörtént. Ennek magyarázata egyebek között az, hogy a legtöbb országban az emberek spontán módon alkalmazták a születéskorlátozást, ezzel szemben Kínában a népi kormány kezdeményezte, szervezi és irányítja azt, és egyúttal biztosítja a szükséges feltételeket is.

Egy másik, szorosan a születési arányszámhoz kapcsolódó kérdés a házasságot kötő felek életkora. A megfelelő házasságkötési korról most szenvedélyes vita folyik. A fiatalok korai házasságkötéseinek csökkentése céljából igyekeznek lehetővé tenni, hogy minél többen, és minél tovább tanulhassanak. Különösen a fiatal nőknek ajánlják, hogy addig járjanak iskolába, míg családjuk megengedheti. Továbbá a fiatal férfiakat, főleg pedig a fiatal nőket arra biztatják, hogy válasszanak valamilyen hivatást, foglalkozást, és ezzel biztosítsanak maguknak gazdasági önállóságot.

A végső cél — és ez a születéskorlátozás megoldását jelenti —, hogy mondjanak le a korai házasságkötésről. Ha ezt megvalósítják, csökkenni fog a házasságok termékenysége, és ezzel természetesen csökken a születések száma is.

Kínában a jelenlegi átalakulás idején a munkások és alkalmazottak számának mind nagyobb része dolgozik állami vállalatoknál.

A munkások és alkalmazottak számának megoszlása (százalék)

Vállalat	1949.	1952.	1955.
	évben		
Állami	40,3	56,6	67,3
Szövetkezeti	1,7	9,2	11,0
Vegyess (állami-magán) ...	2,0	2,4	6,1
Magán	56,0	31,8	15,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az állami vállalatok munkásainak és alkalmazottainak száma 1949-ben 2,1, 1955-ben 9,3 millió, a magánvállalatoké pedig 2,9, illetve 2,1 millió fő volt.

Kína fejlődésére az állami és szövetkezeti vállalatok súlyának megnövekedése mellett, jellemző az ipar gyors megerősödése is.

A munkások és alkalmazottak számának megoszlása népgazdasági ágak között (százalék)

Népgazdasági ág	1952.	1955.
	évben	
Ipar	28,7	31,6
Mező- és erdőgazdaság, öntözés és csatornázás	2,4	3,1
Építőipar	10,3	12,6
Hírközlés, szállítás, posta- és telefonszolgálat	6,7	6,7
Kereskedelem	11,4	15,7
Pénzügy	3,1	2,5
Közoktatás és közegészségügy	21,6	16,8
Közigazgatás	15,3	10,2
Egyéb	0,5	0,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A városiasodás folyamata is megfigyelhető Kínában: az első ötéves terv időszakában mintegy 8 millió személy költözött a falvakból a városi központokba. Minthogy Kínában a természetes szaporodás a városokban gyorsabb, mint a falvakban, az elmúlt években a városi népesség lélekszáma jelentősen gyorsabban nőtt mint a falusi, így a városi népesség-

nek az összes népességhez viszonyított aránya is emelkedett.

A városi és a falusi népesség arányának alakulása Kínában

Év	Városi	Falusi	Összes
	népesség (százalék)		
1949	10,35	89,65	100,0
1950	10,86	89,14	100,0
1951	11,46	88,54	100,0
1952	12,12	87,88	100,0
1953	12,84	87,16	100,0
1954	13,38	86,62	100,0
1955	13,52	86,48	100,0
1956	13,84	86,16	100,0

Mint ismeretes, az ipar növekedésének üteme igen gyors Kínában, de az iparosítás foka még elég alacsony. Így az ipar még nem képes bármennyi munkaerőt foglalkoztatni. Ez magyarázza, hogy 1953-ban a rendelkezésre álló munkaerőnek több mint 70 százaléka vidéken és nem városokban dolgozott. Ez az arány az utóbbi években sem változott meg lényegesen.

A belső vándorlás az adatok szerint nem volt nagyarányú: 1949 és 1955 között valamivel több mint 520 000 fő hagyta el eredeti lakhelyét. Ezeknek háromötöd része a tartomány területén maradt, kétötöd része pedig más tartományban telepedett le. A belső vándorlásban résztvevők nagyobb része — 330 000 fő — öntözésnél és építkezésnél dolgozott, 149 000 fő éhínség által sújtott és gyenge talajú területről vándorolt el, 47 000 városi dolgozó pedig Pekingből, Tiencsinből, Szenjanból ment falura termelő munkát végezni.

*

Az 1953. évi népszámlálás adatai lehetővé teszik, hogy a régi Kína utolsó ötven évére vonatkozó statisztikai adatokat — össznépeesség, annak területi megoszlása, a népesség növekedésének üteme — kritikailag felülvizsgálják, és újabb, az eddigiéknél pontosabb becsléseket végezzenek. Ez a tudományos kutatások további kiszélesítését fogja lehetővé tenni.

A Központi Statisztikai Hivatal Kollégiumának határozatai*

Az építőipari volumen és árindex számítása

A Központi Statisztikai Hivatal Kollégiuma tárgyalta az Ipari és Beruházási főosztály előterjesztését, és az építőipari árindex kiszámításáról a következő határozatokat hozta:

1. Az építőiparban a költségvetések összeállításánál alkalmazott „1952. január 1-i” árak a tényleges ár- és bérszínvonalától ma már teljesen elszakadtak. Az „1952. január 1-i árszint” változásának valóságos mértéke nem állapítható meg, a különböző időközben végrehajtott változtatások a mérés alapjául szolgáló árszint szilárdságát oly mértékben lazították meg, hogy az már nem lehet alkalmas alap az építőipari vállalatok működésének jellemzésére. Az építési-szerelési munkák úgynevezett 1952. január 1-i áron való számbavétele az építőipari termelés tényleges terjedelmének kifejezésére ezért nem megfelelő.

2. Az építési árak változásának kellő időben történő jelzése érdekében építőipari árindexet kell rendszeresen számítani. Az árindexet általában évenként egyszer kell kiszámítani külön az állami építőiparra építménycsoportonként, illetőleg jelentősebb munkafajtánként (például: tatarozás, szerelési munkák), külön az építőipari szövetkezetekre, a házilagosan végzett építkezésekre és a magánépítkezésekre. Az összesített építőipari árindex a felsorolt csoportok részindexeinek megfelelő súlyozásával számítandó ki.

Az állami építőiparban első lépésként az építménycsoportonkénti költség- (ár-) indexet kell kiszámítani. Ennek során a fő súlyokat normatívák alapján kell megállapítani, és a normatívákból kiindulva állapítandó meg az anyagár, a szállítás-, a bér-, a rezszi- stb. költségek indexe. Az így képzett index ugyan nem követheti pontosan az építőiparban végmenő árváltozásokat, az áralakulás tendenciáját azonban jellemzi.

E módszer ellenőrzésére egyes kijelölt épületek és építmények meghatározott műszaki tervei alapján időszakonként ki kell számítani az érvényben levő folyóárakon a kijelölt épületek költségeit, és e költségek változásából is kell árindexet számítani.

Az építőipari szövetkezeteknél és a házilagosan végzett építkezéseknél egy-két kijelölt jellemző „termék” áralakulásának megfigyelése alapján készíthető az árindex, azzal a feltételezéssel, hogy a megfigyelt épületek árváltozása az összes szövetkezeti, illetőleg „házilagos” építkezésekre jellemző.

A számítások ellenőrzésére — az állami építőiparban alkalmazott eljáráshoz hasonlóan — meghatározott műszaki tervek alapján időszakonként folyóárakon elkészített költségvetések összehasonlítása révén kell ugyancsak árindexet készíteni.

A magánépítkezések árindexét egy 2 szobás családi ház meghatározott műszaki tervei alapján időszakonként elkészített költségvetés összegének változásából kell számítani.

3. A jelenlegi körülmények között az új építőipari árrendszer bevezetését a Kollégium 1959. január 1-ével javasolja, mivel az 1958-ban végrehajtandó ipari árrendezés előtt az új építőipari árrendszer kidolgozása helyesen nem oldható meg, és nem lenne célszerű az új árszámítás év közben történő bevezetése sem.

A Központi Statisztikai Hivatal Kollégiuma szükségesnek tartja, hogy a jövőben az Országos Tervhivatal, az Árhivatal, az illetékes minisztériumok (Építésügyi Minisztérium, Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium) és a Központi Statisztikai Hivatal — a kiszámított árindexek alapján — minden évben együttesen vizsgálják meg azt, hogy szükség van-e a költségvetések készítésénél használt árszint megváltoztatására. A költségvetések készítésénél alkalmazott árak és a tényleges árak nagyobb mérvű eltérése esetén a felsorolt szervek képviselőiből álló közös bizottságnak kellene előterjesztést

* A Központi Statisztikai Hivatal Kollégiumának 1957. szeptember 16-án és október 9-én kelt határozatai.

tennie az építőipari árszint megváltoztatására és az új árak bevezetésére.

4. Az építési-szerelési munkák terjedelmének változását a jövőben nem szabad egyféle módszer — a változatlan árak alkalmazásának módszere — alapján

vizsgálni, hanem csak többoldalú számítások, azaz más, a volumen alakulásának változását jellemző mutatószámok kiszámításával együttesen kell számot adni az építési-szerelési munkák terjedelmének változásáról.

Az ipar új ágazati rendszere

1. A Központi Statisztikai Hivatal Kollégiuma elfogadta az ipar új ágazati rendszerét. Az új rendszerben az iparcsoportok száma 18, az iparágak száma 78, és legmélyebb részletezésben 145 alágazat van. Az építőipar 3 ágazatra és ezen belül 11 alágazatra oszlik. Az évközi adagyűjtéseknél és adatközléseknél az új ágazati rendszert 1958. január 1-i hatállyal be kell vezetni. Az 1957. évi éves adatokat az új ágazati rendszer szerinti

csoportosításban kell feldolgozni, és az adatközlések számára szükséges visszatekintő adatokat az új csoportosításban össze kell állítani.

2. Az iparstatisztikában 1957. évtől kezdődően a földrajzi és nagyságrendi feldolgozásokat évenként egyszer ipartelepek alapján kell elvégezni úgy, hogy az egyes telepek iparági besorolása általában az illető vállalat besorolásának feleljen meg.

Személyi hírek

Rochlitz Gyula, a Statisztikai Szemle munkatársa 1957. október 5-én 61 éves korában elhunyt.

Rochlitz Gyula 1922-től 1953-ig mint francia fordító dolgozott a Központi Statisztikai Hivatalban, egészen haláláig munkatársa volt a Statisztikai Szemle-nek is. Munkáját mindig példamutató szorgalommal, lelkiismeretességgel, nagy tudással végezte. A Francia Tudományos Akadémia a francia—magyar kultúrkap-

csolatok elmélyítése terén szerzett érdemeinek elismeréséül két ízben is kitüntette.

*

Dr. Kovacsics Józsefet, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatóját a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara statisztikai tanszékére a művelődésügyi miniszter ideiglenes jelleggel tanszékvezető docenssé ki-nevezte.

Szervezeti hírek — Közlemények

Jugoszláv statisztikai delegáció a Központi Statisztikai Hivatalban. Október 8-án egyhetes tanulmányútra a magyar Központi Statisztikai Hivatal meghívására Jugoszláviából statisztikai delegáció érkezett Budapestre. A delegációt *Ante Novak*, a Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal igazgatója vezette, tagjai voltak *Ljubica Karabegović*, Bosznia és Hercegovina Népköztársaság Statisztikai Intézetének helyettes igazgatója és *Rajko Klauta*, a Szlovén Népköztársaság Statisztikai Intézetének igazgatója.

A jugoszláv statisztikusok magyarországi tartózkodásuk alatt a gazdaságstatisztika kérdéseit, a magyar statisztikai szervezet felépítését és a statisztikai oktatás néhány problémáját tanulmányozták.

Az Európai Statisztikusok Értekezletének a megtakarítások statisztikájával foglalkozó munkacsoportja (Working Group on Statistics of Savings) 1957. november 11—15 között tartja ülését Genfben. A vita alapjául az Európai Statisztikusok Értekezletének 1956 júniusában tartott negyedik plenáris ülésén megbízott holland rapporteur általános jelentése szolgál, amely számos ország időközben megküldött észrevételeinek figyelembevételével készült.

A csehszlovák népszámlás új időpontja. A *Statistický Obzor* 1957. évi 8. száma közli, hogy a népszámlálást és az azzal egyidejűleg végrehajtandó ház- és

lakásösszeírást a csehszlovák kormány 1957. július 26-i határozata értelmében az 1960. év elején kell megtartani.

Vita a születésszabályozás kérdéséről. A Természet- és Társadalomtudományi Ismeretterjesztő Társulat 1957. október 1-én „Születésszabályozás és neomalthusianizmus” címmel vitaestet rendezett orvosok, közgazdászok és statisztikusok részvételével. A vita alapjául *dr. Miltényi Károlynak* és *Rédei Jenőnek*, a *Statisztikai Szemle* 1957. évi 4—5. számában megjelent, a népesedéspolitikai időszerű kérdéseiről szóló cikkei szolgáltak.

Előadás a népesség öregedéséről a Magyar Tudományos Akadémián. A Magyar Tudományos Akadémia ez év október hó 3-án a Biológiai Csoport rendezésében felolvasó ülést tartott. Az ülésen *dr. Haranghy László* professzor, az MTA levelező tagja bemutatta *dr. Acsádi Györgynek*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető helyettesének „A népesség öregedése” című tanulmányát. Az előadás válaszolt az emberi életkor meghosszabbításának történeti folyamatát, majd felhívta a figyelmet az öregkorú népesség számának, arányának a jövőben is folytatódó növekedésére, az öregkorú népesség sajátos helyzetére, és rámutatott arra, hogy az öregedéssel kapcsolatos kérdések tudományosan megalapozott megoldása a társadalom- és a természettudo-

mányok együttműködése útján valósítható meg. Az elnöklő dr. Törő Imre akadémikus, az MTA Biológiai Csoport titkárának javaslatára a tanulmány az MTA Közleményében meg fog jelenni. A felolvasó ülésen az akadémia több tagján kívül orvosok, biológusok, antropológusok és statisztikusok vettek részt.

A Statisztikai Szemlében megjelent egyes cikkek ismertetése külföldi folyóiratokban. A *Population*, a Francia Demográfiai Intézet folyóirata legutóbbi (1957. évi 3.) számában „Magyar vélemények a születéskorlátozásról” címmel ismerteti dr. *Miltényi Károly* „Népesedéspolitikánk időszerű kérdései” és *Rédei Jenő* „Hozzászólás dr. Miltényi Károly: Népesedéspolitikánk időszerű kérdései c. cikkéhez” címmel a *Statisztikai Szemle* 1957. évi 4–5. számában megjelent tanulmányát.

A *Population* említett számában megjelent két tanulmány rövid ismertetése után a folyóirat szerkesztősege megjegyzi, hogy a két cikk figyelemre méltó hozzájárulás a kérdés marxista felfogásának fejlődéséhez.

Az *Economia Internazionale*, az Istituto di Economia Internazionale folyóirata, 1957. évi 2. számában ismerteti *Fáy József* „Az új termelői árrendszer kialakításának külkereskedelmi vonatkozásai” és dr. *Hajpál Gyula* „A nemzeti jövedelem fogalmi meghatározásának egyes gazdaságelméleti kérdései” címmel a *Statisztikai Szemle* 1956. évi 11–12. számában megjelent cikkét.

Népszerű demográfiai kiadványsorozat indult. A „Reflektorfényben” címmel megindított sorozat olyan időszerű társadalmi kérdések megvitatását tűzte napirendre, amelyek a mindennapi életben gyakran felmerülnek. A könyvsorozat ezeket a kérdéseket statisztikai tényanyagból kiindulva, különböző tudományágak szakembereinek véleménye alapján tárgyalja. A sorozat első kötete *Az öregedés*, amelyben statisztikusok, orvosok, közgazdászok és jogászok fejtik ki véleményüket erről a fontos kérdéstről. A következő kötet a válásokról szól.

A könyv hét tanulmányt tartalmaz:

Dr. Acsádi György: Az öregedés kérdései;

Dr. Acsádi György: A népesség öregedése és az öregkorú népesség;

Dr. Haranghy László: Az egyéni öregedés;

Dr. Nyirő Gyula: Az öregkorúak lélektana;

Dr. Varga István: Öregség, öregedés és a népgazdaság;

Dr. Kiss István: Az öregkorúak ellátása;

Dr. Thirring Lajos: Az öregedés néhány fontosabb egyéni és társadalmi vonatkozása.

(Az *öregedés*. Szerkesztette: dr. Acsádi György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1957. 172 old.)

„**A szovjet hatalom negyven évének eredményei a számok tükrében**” címmel új adatgyűjteményt jelentetett meg a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala.

A kiadvány adatokat tartalmaz a szovjet nép anyagi jólétének és kulturális színvonalának emelkedéséről, az ipar, a mezőgazdaság, a beruházások, a közlekedés fejlesztése terén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta elért eredményekről.

A közel 400 oldalas kiadvány a táblázatokon kívül számos grafikont is tartalmaz. Egyes táblázatokhoz a szerzők rövid magyarázó szöveget is fűztek, amely gyakran nemzetközi összehasonlításokat is tartalmaz.

Az adatgyűjteményt: *V. N. Sztarovszkij*, *V. F. Monahov*, *L. M. Volodarszkij*, *A. I. Jezsov*, *Sz. Ja. Genin*, *V. A. Szobolj*, *I. M. Sutov* és *M. R. Ejdelman* szerkesztették.

Az adatgyűjteményt a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó a Központi Statisztikai Hivatallal együttműködve magyar nyelven is megjelenteti.

Történeti statisztikai folyóirat indult. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (Levéltárak Országos Központja) „*Történeti Statisztikai Közlemények*” címmel negyedévi folyóiratot indított. A folyóirat felelős szerkesztője dr. *Kovacsics József*, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatója, szerkesztő bizottságának tagjai pedig: *Eorsa Iván*, *Ember Győző*, *Ila Bálint*, *Kovacsics József*, *Thirring Lajos*.

A folyóirat első száma *Házi Jenő*: Az első népszámlálás Vas megyében az 1687—1689. években,

Móricz Miklós: Lélekszám adatok a történeti Magyarországra vonatkozóan az 1772—1869. évekről, és

Fügedi Erik: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai című cikkét közli.

Az „Adattár” rovat az 1780. évi népszámlálás országos összesítő adatait és az 1791. évi adójegyzék értékelését tartalmazza. A folyóirat ezenkívül könyvismertetések is közöl. (A folyóirat a cikkekről idegennyelvű tartalmi ismertetést ad.)

Statisztikai irodalmi figyelő indul. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának szerkesztésében *Statisztikai Irodalmi Figyelő* címmel új negyedéves folyóirat indul. A folyóirat tartalmazni fogja a különféle nemzetközi szervezetek, valamint a Szovjetunió, a népi demokratikus és a tőkés országok válogatott statisztikai irodalmának tartalmi ismertetését. A Statisztikai Irodalmi Figyelő feldolgozza a fontosabb elméleti és módszertani könyveket és folyóiratcikkeket, valamint a nemzetközi, illetőleg országos statisztikai szervezetek által kiadott, friss száanyagot tartalmazó, vagy az egyes országok gazdasági és kulturális fejlődését bemutató kiadványokat.

Megjelent a román statisztikai évkönyv. A Román Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Igazgatóság szerkesztésében megjelent az „*Anuarul Statistic al R. P. R. 1957.*” (a Román Népköztársaság Statisztikai Évkönyve. 1957.). A második világháború óta ez az első statisztikai évkönyv, amelyet a kutatók, a széles nyilvánosság részére kiadtak. Az Évkönyv 15 fejezetben, 274 oldal terjedelemben részletes adatokat közöl a román népgazdaság fejlődéséről, valamint a szociális, kulturális élet alakulásáról az 1948—1956. évek között. Összehasonlításként az 1938. évi adatokat is közli. Az Évkönyvhöz háromnyelvű (orosz-, román-, francianyelvű) szótármelléklet is készült.

Újabb szovjet adatgyűjtemény jelent meg. A szovjet ágazati statisztikai adatgyűjtemények (évkönyvek) sorozata új kiadvánnyal gyarapodott. A „*Közlekedés és távközlés a Szovjetunióban*” c. most megjelent kiadvány adatokat közöl a vasúti, vízi, gépkocsi, légi közlekedésről, a közlekedési eszközökről és a távközlés valamennyi ágáról. Az adatgyűjteményt a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal Közlekedési és távközlési osztálya állította össze. A szerkesztést Sz. V. Szazonov, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese végezte.

Nemzetközi statisztikai adatok

Kínai Népköztársaság. A Kínai Népköztársaság Állami Statisztikai Hivatala ez év augusztusában közzétette az 1956. évi népgazdasági terv teljesítéséről szóló jelentését. A jelentés szerint az elmúlt évben a kínai nép újabb sikereket ért el az ország szocialista átalakításában. Az ipar termelési tervét 109 százalékra teljesítette. A teljes termelés értéke 1955-höz viszonyítva 31 százalékkal, ezenbelül a termelési eszközök termelésének értéke 41, a fogyasztási cikkeké pedig 22 százalékkal emelkedett. A 891. oldalon levő táblán a fontosabb termékek termelését mutatjuk be.

A kínai ipar technikai színvonala gyorsan növekedett. 1956-ban már sokkal többféle iparcikket gyártottak, mint az előző évben. Az új gyártmányok sorában

— többek között — léglökéses repülőgépek, tehergépkocsik, egy 15 000 kilowattos vízierőmű-generátor, egyéb nehézipari termékek, valamint többféle új gyógyszer (aureomicin) és elektromosipari termék található. A termelés fejlődése mellett az ipar műszaki-gazdasági mutatói is javuló tendenciát mutatnak. Így például az erőművek szénfogyasztási aránya 1956-ban az előző évhez képest 4,2 százalékkal csökkent, a kohóköbméterre eső nyersvaskihozatal ugyanazon időszakban 12 százalékkal, a fajlagos acélkihozatal pedig 9,9 százalékkal növekedett. Az iparban a termelési költségek átlagosan 8,4 százalékkal csökkentek. Az ipari termelés gyors ütemű emelkedése ellenére mind a termelőeszközök, mind pedig a fogyasztási cikkek területén a kereslet gyakran meghaladja a kínálatot.

Megnevezés	Mennyiségi egység	Termelés 1956-ban	Az 1956. évi termelés az 1955. évi százalékában
Villamosenergia	mill. kWó	16 590	124
Szén	ezer tonna	105 922	113
Kőolaj	" "	1 163	120
Nyersvas	" "	4 777	126
Acél	" "	4 465	157
Hengerelt acél.	" "	3 921	157
Cement	" "	6 393	142
Gőzturbina	ezer kW	120	335
Hidraulikus turbina ..	" "	103	308
Szerszámgép	ezer darab	26	189
Mozdony	darab	184	188
Tehergépkocsi.	" "	1 654	—
Épületfa	ezer m ³	10 751	86
Gyapjúfonal ..	ezer bála	5 246	132
Gyapjúáru ..	mill. méter	4 600	132
Papír	ezer tonna	746	127
Cukor	" "	518	126
Cigaretta	ezer láda*	3 907	110
Étőlaj	ezer tonna	862	96
Só	" "	3 832	65

* Egy láda = 50 000 db cigaretta.

A mezőgazdaság helyzete a sok elemi csapás következtében nem volt olyan kedvező mint az iparé. Több termény termelési tervét nem teljesítették. A kenyérgabonatermés 182,5 millió tonnát tett ki, 4,4 százalékkal volt magasabb mint 1955-ben. Ezt az eredményt a technika fejlesztésével és az öntözési rendszer kiszélesítésével sikerült elérni. 1956-ban a mezőgazdaságilag megművelt terület 1955-höz képest 1,5 százalékkal, ezen belül a gabona vetésterülete 5,4 százalékkal növekedett.

A termelt gyapot mennyisége 1 445 000 tonna, a tervezett mennyiség 81 százaléka volt. A szójabab-termés 10 250 000 tonna, a tervezett mennyiség 102 százaléka.

A kedvezőtlen időjárás, az elemi csapások és az ennek következtében előállott takarmányhiány miatt az állatállomány nem növekedett a kívánt mértékben. A szarvasmarha-, a ló- és a kecskeállomány kismértékben növekedett, a szarvak, öszvérek és sertések száma pedig csökkent az előző évhez viszonyítva.

A gépesített állami gazdaságok száma az év végén 166 volt, 448 000 hektár területtel. A növekedés az előző évhez képest 66 százalék. Az állami gazdaságok tulajdonában levő traktorok száma 4422, az arató-cséplő gépeké pedig 950. A trak-

torállomások száma 326 volt, 9862 traktorral. A gépi művelés alá vont terület közel hatszorosa az 1955. évinek. Az állam a mezőgazdaságot nagy mennyiségű műtrágyával és kölcsönökkel is segítette, az év folyamán a mezőgazdaság fejlesztésére nyújtott kölcsönök értéke 3300 millió yuant tett ki.

A halászat eredményei is kedvezően alakultak, a kifogott halak mennyisége 2 640 000 tonna, 5 százalékkal több mint 1955-ben.

Az erdősített terület 1956-ban meghaladta a 3,3 millió hektárt.

A különféle elemi csapások következtében több ipari növény termelése nem érte el a tervezett szintet. Ez hatással lesz a könnyűipar termelésére és a lakosság egyes árucikkkel való ellátására.

A beruházások értéke 1956-ban 13 990 millió yuan volt, 62 százalékkal több, mint az előző évben. Az iparba beruházott összeg 54 százalékkal növekedett, 625 nagy ipari létesítmény építését kezdték meg vagy folytatták 1956-ban. Ezek közül 89 létesítményt befejeztek vagy átadtak rendeltetésének.

A közlekedési és hírközlési beruházások értéke 50 százalékkal több volt, mint 1955-ben. 3108 kilométer hosszú vágányhálózatot építettek, ebből 1747 kilométer új fővonal. Az épített vágányhálózatból 210 kilométer kettősvágány volt. 1956-ban 17 499 kilométer gépkocsiutat építettek. A hajópark mintegy 100 000 tonnával növekedett.

A mező- és erdőgazdasági beruházások összege mintegy kétszerese volt az 1955. évinek, a szociális és kulturális beruházások értéke 58, a közszolgáltatási beruházásoké pedig 55 százalékkal volt nagyobb az 1955. évinél. Az állami lakásépítési program keretében 25 millió négyzetméternyi lakóterületet építettek. Az építkezési költségek a gazdasági vezetés és az adminisztráció megjavítása következtében a tervezett költségekhez képest 4,6 százalékkal csökkentek.

Közlekedés, hírközlés. A szállított áruk mennyisége és a megtett kilométerek száma a közlekedés egyes ágaiban a következőképpen alakult.

Megnevezés	1956. évben	1956. év az 1955. év százalékában
Szállított áruk súlya (ezer tonna)		
<i>Összesen</i>	371 450	134
Ebből: vasút	246 050	127
partmenti hajó- zás	10 850	122
belvízi hajózás ..	35 420	136
országút (tehergépkocsin) .	79 130	159
Teljesített tonnakilométerek száma (millió tonnakilométer)		
<i>Összesen</i>	145 400	123
Ebből: vasút	120 400	123
partmenti hajó- zás	8 600	118
belvízi hajózás ..	12 900	127
országút (te- hergépkocsin) ...	3 500	139

A belkereskedelem forgalma 1956-ban 38 500 millió yuant tett ki, mintegy 19 százalékkal többet, mint az előző évben. Néhány fontosabb fogyasztási cikk kiskereskedelmi eladási forgalma a következőképpen alakult:

Megnevezés	Kiskereskedelmi eladási forgalom az 1955. évi forgalom százalékában
Növényi étolaj	116
Sertéshús	97
Cukor	119
Cigaretta	103
Gyapjúáru	134
Gumicipő	152
Töltőtoll	140
Kerékpár	143
Rádióvevőkészülék	159
Lámpaolaj	118
Szén	126

Több cikk esetében (például a lámpaolajnál) a kereslet nagymértékben meghaladta a kínálatot.

Az ipari növények nagykereskedelmi forgalma az 1955. évinél alacsonyabb volt, mert a termelés — a már említett okok következtében — az 1955. évi alatt maradt. A parasztságtól begyűjtött gabona mennyisége — ugyanezen okból kifolyólag — 16 százalékkal volt kevesebb, mint 1955-ben. Az állami felvásárlási árak átlagosan 3 százalékkal növekedtek.

A munkások és alkalmazottak száma 1956. év végére 24 millióra emelkedett, évi átlagban pedig 22,4 milliót tett ki, szemben az 1955. évi 21,2 millió átlaggal.

Az ipari munkások munkatermelékenysége országos átlagban 18 százalékkal, az

építőipari munkásoké 6 százalékkal, a vasúti munkásoké pedig 20 százalékkal haladta meg az 1955. évi termelékenységi színvonalat. Az átlagbérek ugyanakkor (a munkásokra és alkalmazottakra számítva) 14 százalékkal növekedtek.

A társadalombiztosításban részt vevők száma 30 százalékkal növekedett.

A közoktatás területén is jelentős fejlődés tapasztalható. A tanulók száma az egyes iskolatípusokban a következőképpen alakult.

Megnevezés	Tanulók száma	
	1956-ban (ezer fő)	1956-ban 1955. év százalékában
Főiskolák	408	140
Szakosított közép-iskolák	812	151
Általános közép-iskolák	5 165	132
Elemi iskolák	63 464	120

1956-ban mintegy 66 000 főiskolai hallgató fejezte be tanulmányait, és kapcsolódott be a gazdasági és társadalmi életbe. A szakközépiskolák végzett hallgatóinak száma ugyanakkor 170 000 volt. Az analfabétizmus elleni harc során 8 millió korábbi analfabéta tanult meg írni és olvasni.

1956-ban 176 új filmet gyártottak, a mozilátogatók száma 41 százalékkal volt nagyobb, mint az előző évben.

A kórházi és szanatóriumi ágyak száma az év folyamán 18 százalékkal növekedett, és az 1956. év végén 328 000 volt.

Az 1956. évi állami népgazdasági terv teljesítése biztosította az első öt éves terv sikeres teljesítésének a lehetőségeit is. A kínai nép a nehézségeket legyőzve, tovább folytatja harcát az első öt éves terv teljesítéséért és túlteljesítéséért.

(People's China. 1957. évi 17. sz. Melléklet.)

Egyesült Államok. A fogyasztói árak az elmúlt évek folyamán lassan növekedtek, 1956-ban az általános index az 1947—1949. évek átlagához viszonyítva 116,2 százalék volt. A legnagyobb mértékben a lakbérek, a közlekedés és az orvosi ellátás költségei növekedtek. A részletes adatok:

Év, hónap	A fogyasztói árak általános	Az élelmiszerek árainak	A lakással kapcsolatos költségek általános*	Ebből: lakbér	Iparcikk árainak
indexe (1947—1949. évek átlaga = 100)					
1939 ...	59,4	47,1	76,1	86,6	52,5
1948 ...	102,8	104,1	101,7	100,7	103,5
1949 ...	101,8	100,0	103,3	105,0	99,4
1950 ...	102,8	101,2	106,1	108,8	98,1
1951 ...	111,0	112,6	112,4	113,1	106,9
1952 ...	113,5	114,6	114,6	117,9	105,8
1953 ...	114,4	112,8	117,7	124,1	104,8
1954 ...	114,8	112,6	119,1	128,5	104,3
1955 ...	114,5	110,9	120,0	130,3	103,7
1956 ...	116,2	111,7	121,7	132,7	105,5
1957. márc.	118,9	113,2	124,9	134,4	106,8

* Lakbér, lakberendezés és egyéb, a lakással kapcsolatos költség.

Év, hónap	A közlekedési költségek	Az orvosi ellátás költségeinek	A személyi szolgáltatások költségeinek	Üdülés, szórakozás költségeinek	Egyéb költségek
indexe (1947—1949. évek átlaga = 100)					
1939 ...	70,2	72,6	59,6	63,0	70,6
1948 ...	100,9	100,9	101,3	100,4	100,5
1949 ...	108,5	104,1	101,1	104,1	103,4
1950 ...	111,3	106,0	101,1	103,4	105,2
1951 ...	118,4	111,1	110,5	106,5	109,7
1952 ...	126,2	117,2	111,8	107,0	115,4
1953 ...	129,7	121,3	112,8	108,0	118,2
1954 ...	128,0	125,2	113,4	107,0	120,1
1955 ...	126,4	128,0	115,3	106,6	120,2
1956 ...	128,7	132,6	120,0	108,1	122,0
1957. márc.	135,1	136,4	122,9	110,5	124,2

A nagykereskedelmi árak indexe is emelkedett, különösen az iparcikké. A nagykereskedelmi árak általános indexe 1956-ban (az 1947—1949. évek átlagához viszonyítva) 114,3 százalék volt.

Az alábbi tábla a nagykereskedelmi árak alakulását mutatja.

Év, hónap	A nagykereskedelmi árak általános	A mezőgazdasági termények árainak	A feldolgozott élelmiszerek árainak	Az iparcikk árainak
indexe (1947—1949. év = 100)				
1939	50,1	36,5	43,3	58,1
1948	104,4	107,3	106,1	103,4
1949	99,2	92,8	95,7	101,3
1950	103,1	97,5	99,8	105,0
1951	114,8	113,4	111,4	115,9
1952	111,6	107,0	108,8	113,2
1953	110,1	97,0	104,6	114,0
1954	110,3	95,6	105,3	114,5
1955	110,7	89,6	101,7	117,0
1956	114,3	88,4	101,7	122,2
1957. március ..	116,9	88,8	103,7	125,4

(Economic Indicators. 1957. május.)

Finnország. A létfenntartási költség-index alakulása az elmúlt évek folyamán a következő volt.

Év és hónap súlyozás	Az általános index	Az élelmiszerek árak	A lakbérre fordított kiadások	A fűtés és világítás árának	A ruházati cikkek árának	Egyéb kiadások
indexe						
1951. október hó = 100						
Súlyozás : (1951. X.)	100,0	43,2	5,6	5,8	19,6	25,8
1952	101	107	105	97	88	102
1953	103	109	137	89	85	103
1954	103	106	169	82	83	102
1955	100	102	183	83	73	101
1956	111	117	218	95	76	108
1957. július	124	134	257	97	80	118

(Tilastokatsauksia. 1957. évi 8. sz.)

*

A gazdaságilag aktív népesség megoszlása országok és nemek szerint. 1955-ben a világ népességének mintegy 41 százaléka volt gazdaságilag aktív. (Ezt 119 ország, illetve terület adatai alapján számították ki.) Ez az arány természetesen nemenként változik, a férfi népességnek 58, a női népességnek pedig 23 százaléka volt gazdaságilag aktív ebben az évben. A régebbi népszámlálásokkal összehasonlítva ez az arány — különösen a női népesség esetében — megváltozott. 1930-ban a férfiak 60 százaléka, az 1940—1952 között tartott népszámlálások alapján pedig 59 százaléka tartozott a gazdaságilag aktív népességhez, míg a nőknél a megfelelő arányok 30 és 23 százalék. Az arányokat az egyes országok nagy társadalmi és gazdasági különbségei mellett a női népesség eltérő kormegoszlásával is magyarázhatjuk.

Az alábbiakban a gazdaságilag aktív férfi és női népességnek a megfelelő nemű össznépességhez viszonyított arányát mutatjuk be néhány országban. (Az országokat a gazdaságilag aktív női népesség arányának nagysága szerint soroljuk fel.)

Ország	Minimális kor*	A népesség lálása éve	A gazdaságilag aktív személyek száma	
			férfi	női
			népességnél a megfelelő nemű össznépesség százalékában	
Pakisztán	12	1951	54,6	3,8
Mexikó	12	1950	56,8	8,7
Egyiptom	5	1947	66,7	9,1
Brazília	10	1950	56,4	9,6
Spanyolország	—	1950	67,4	11,8
Görögország	—	1951	62,6	13,1
Argentína	14	1947	63,4	16,6
Portugália	12	1950	62,8	16,8
Ausztrália	—	1947	65,3	19,0
Belgium	—	1947	63,3	19,0
Hollandia	14	1947	60,4	19,5
Norvégia	15	1950	65,2	19,9
Olaszország	10	1951	63,0	20,3
Egyesült Államok	14	1950	58,2	21,7
Svédország	—	1950	65,2	23,2
Izrael	—	1948	64,1	23,6
India	—	1951	54,3	23,7
Magyarország	—	1949	66,7	25,2
Svájc	—	1950	66,7	26,2
Anglia	15	1951	66,6	27,4
Franciaország	—	1954	62,6	29,9
Jugoszlávia	—	1953	63,0	30,7
Német Szövetségi Köztársaság	—	1950	63,2	31,4
Dánia	—	1950	64,5	32,2
Japán	14	1950	54,8	33,0
Német Demokratikus Köztársaság	—	1950	62,3	33,1
Ausztria	—	1951	63,9	35,1
Bulgária	—	1946	66,3	52,7

* Néhány országban meghatározták a gazdaságilag aktív népességhez való sorolás szempontjából figyelembe vett alsó korhatárt.

(Monthly Bulletin of Statistics, United Nations, 1957. évi 8. sz.)

Csehszlovákia. 1950 és 1955 között a népesség nemzetiségek szerinti összetételében kismértékű változás következett be. Az alábbi táblák a népesség nemzetiségek szerinti megoszlásának alakulását mutatják abszolút adatokban és ezrelékben.

Csehszlovákia népességének nemzetiség szerinti megoszlása 1950–1955.

Nemzetiség	A népesség száma		Növekedés vagy csökkenés (—)
	1950. I. 1-én	1955. XII. 31-én	
	fő		
Cseh	8 383 923	8 774 982	391 059
Szlovák	3 240 549	3 632 094	391 545
Orosz és ukrán	67 615	73 940	6 325
Lengyel	72 624	77 373	4 749
Magyar	367 733	398 137	30 404
Német	165 117	165 167	50
Egyéb és ismeretlen	40 889	39 849	— 1 040
Összesen	12 338 450	13 161 542	823 093

Nemzetiség	A népesség megoszlása nemzetiségek szerint (ezrelék)		Növekedés vagy csökkenés (—) (százalék)
	1950. I. 1-én	1955. XII. 31-én	
Cseh	679,5	666,7	4,66
Szlovák	262,6	276,0	12,08
Orosz és ukrán	5,5	5,6	9,35
Lengyel	5,9	5,9	6,54
Magyar	29,8	30,3	8,27
Német	13,4	12,5	0,00
Egyéb és ismeretlen	3,3	3,0	— 2,54
Összesen	1 000,0	1 000,0	6,67

(Statistický Obzor, 1957. évi 8. sz.)

*

Anglia. A szigetország iparán belül egyre jobban növekszik a gépipar súlya és fontossága. Húsz évvel ezelőtt a gépipar termelése az angol ipar termelésének mintegy negyedrészt tette ki, ma pedig már az összes ipari termelés harmadrészt alkotja. 1955-ben, amely a gépipar termelése szempontjából rendkívül kedvező esztendő volt, ez az arány 37 százalékra növekedett. (Meg kell jegyezni, hogy Angliában ebben az évben nem a gépipar, hanem a vegyipar volt a leggyorsabban fejlődő iparág, de termelésének értéke csak mintegy ötöde a gépiparénak.)

A gépipar termelésének növekedésével párhuzamosan nőtt az export is. Amíg 1935-ben a fémipari termékek exportja az ország egész kivitelének negyedrészt alkotta, addig 1956-ban már a felét. A gépipar exportja tehát sokkal nagyobb mértékben növekedett, mint a termelés.

A gépiparon belül, a hazai és külföldi szükségletnek megfelelően a motorgyártás és az elektromosipar fejlődött a legnagyobb mértékben.

Az alábbi táblák a fejlődés legjellemzőbb adatait mutatják be.

Megnevezés	Termelés az		
	1935.	1948.	1955.
évben (millió font)			
Gépipar és hajóépítés			
Összesen	196,4	851,2	1603,3
Ebből:			
Szerszámgépek	7,1	44,1	94,9
Textilipari gépek	7,7	35,6	53,9
Elektromosipari gépek	33,5	131,6	279,3
Közlekedési eszközök	112,7	371,3	812,2
Ebből:			
gépkocsi	62,8	181,9	418,1
repülőgép	8,7	67,8	230,2
mozdony	11,4	36,9	53,7
vasúti kocsi	14,1	40,2	54,9

A következő tábla a fontosabb termelőeszközök és fogyasztási cikkek termelését mutatja be.

Termelőeszközök	Termelés az	
	1955.	1956.
	évben százalékban (1948. év = 100)	
Mezőgazdasági gépek	195	166
Kazánok	140	152
Belső égésű motorok	188	189
Irodagépek	225	252
Bányagépek	175	176
Földkotrógépek	180	172
Nyomdaipari gépek	119	120
Hűtőházi berendezések	150	160
Légszűrők	163	169
Elektromos eróművek és generátorok	174	199
Kereskedelmi gépjárművek ..	162	150

Fogyasztási cikkek	Termelés az	
	1955.	1956.
	évben százalékban (1948. év = 100)	
Rádió és televízió	424	343
Elektromos háztartási ké- szülékek	182	151
Személygépkocsik	319	261
Motorkerékpár	148	104
Kerékpár	122	98
Kések, ollók stb.	178	175
Hűtőszekrény	251	208
Fém bútór	144	154

(The Economist. 1957. szeptember 7.)

Olaszország. A munkások száma az iparban 1954-től az alábbiak szerint alakult.

Iparág	A munkások száma az		
	1954.	1955.	1956.
	Fő		
Bányászat	57 295	54 655	53 004
Élelmiszeripar ..	98 076	106 305	108 236
Textilipar	477 683	448 910	435 174
Fém- és gépipar ..	654 318	680 133	718 187
Egyéb iparágak ..	434 163	447 191	454 774
Elektromosenergia termelés	36 653	37 338	37 930
Összesen	1 758 188	1 774 532	1 807 305
	Százalék (1948. év = 100)		
Bányászat	84,8	80,9	78,4
Élelmiszeripar ..	120,0	130,1	132,4
Textilipar	86,4	81,2	78,7
Fém- és gépipar ..	102,2	106,3	112,2
Egyéb iparágak ..	112,2	115,4	117,5
Elektromosenergia termelés	108,1	110,1	111,8
Összesen	90,7	100,6	102,6

(Rassegna di Statistiche del Lavoro 1957. évi március-április.)

*

Bulgária. A bolgár Központi Statisztikai Hivatal folyóirata, a *Sztatisztika* adatokat közöl a bolgár mezőgazdaság gépesítéséről és a termelőszövetkezetekről.

Bulgáriában a traktorok száma 1949-től 1956-ig több mint háromszorosára, a traktorek száma több, mint kétszerezére emelkedett. Igen elterjedté vált az arató-cséplő gép és a traktoros vetőgép is.

A fontosabb mezőgazdasági gépek száma a Bolgár Népköztársaságban

Év	Traktor*	Arató-cséplő gép	Cséplőgép	Traktoreke	Traktoros vetőgép
1948	5 231	—	5 094	4 839	958
1949	7 494	—	5 263	7 354	1 473
1950	8 657	13	5 718	7 683	2 221
1951	11 318	563	6 110	8 852	3 625
1952	12 295	1 363	5 855	10 128	4 517
1953	13 468	1 563	5 814	11 011	4 767
1954	16 280	2 155	5 242	11 262	5 202
1955	19 411	3 109	5 041	12 613	9 803
1956	24 283	4 118	4 943	15 260	10 927

* Az 1949—1956. évi adatok 15 lóerős traktorra átszámítva.

Bulgáriában a termelőszövetkezetek 80 százaléka 400 hektárnál (4000 dekárnál) nagyobb földterületen gazdálkodik.

A termelőszövetkezetek megoszlása a megművelt földterület nagysága szerint (1956)

Dekár*	Százalék
1000 alatt	2
1001—2000	5
2001—4000	13
4001—8000	26
8001—12000	19
12001—16000	13
16001—24000	13
24001—32000	5
32001—50000	3
50000 felett	1

Összesen .....

* 1 dekár = 0,1 hektár vagy 0,1738 kat. hold.

Közli a folyóirat a termelőszövetkezeteknek a bevétel nagysága szerinti megoszlását is.

A termelőszövetkezetek megoszlása az összes pénzbevétel nagysága szerint (1956)

Leva	Százalék
300 000 alatt	14
300 001—500 000	14
500 001—1 000 000	29
1 000 001—2 000 000	25
2 000 001—3 000 000	9
3 000 001—5 000 000	6
5 000 000 felett	3

Összesen .....

(Sztatisztika. 1957. évi 4. sz.)

Jugoszlávia. A paraszti munkaszövetkezetek termékmérlege néhány fontosabb termék esetében 1956-ban az alábbi volt.

Megnevezés	Búza	Kuko- rica	Tej (ezer liter)	Gyapjú (kilo- gramm)
	tonna			
Készlet 1955. XII. 31-én	12 605	56 590	—	5 050
Termelés 1956-ban	63 283	102 126	18 532	289 755
Rendelkezésre álló összes mennyiség ...	75 887	158 717	18 532	294 805
Felhasználás reprodukció* ..	7 599	49 167	3 087	966
eladás a szö- vetkezet tagjai részére	27 202	11 374	2 491	11 513
eladás a szö- vetkezeten kívül	35 157	39 428	12 953	274 641
Készlet 1956. XII. 31-én ..	5 929	58 748	—	7 685

* A búza és kukorica esetében vetőmag, a tejnél és a gyapjúnál a gazdaságban felhasznált mennyiség.

(Indeks. 1957. évi 9. sz.)

Német Szövetségi Köztársaság. A Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága gépesítésének üteme az elmúlt években csökkent. 1951-ben és 1952-ben a traktorállomány évenként átlagosan 33 százalékkal növekedett, az 1953—1955. években az évi növekedés 23 százalék volt, 1956-ban pedig a mező- és erdőgazdasági üzemek traktorainak száma mintegy 17 százalékkal, azaz kb. 80 000-rel emelkedett. (1955-ben 90 000 volt az évi növekedés.) 1957. első felében a nyugat-német ipar kb. 44 000 traktort adott el belföldön (1956 ugyanazon időszakában 53 000 darabot.)

A gépi erő alakulása a Köztársaság
mezőgazdaságában

(év végi állomány)

Év	Traktorok		
	száma (1000 db)	összes telje- sítőmánya (1000 lóerő)	ezer redukált lófogatra átszámítva*
1935—1938 ..	20	500	100
1950	139	3 267	653
1951	185	4 218	844
1952	245	5 390	1078
1953	300	6 300	1260
1954	371	7 531	1506
1955	461	8 990	1798
1956	540	10 500	2100

* 1 lóerő = 0,2 redukált lófogat.

A traktorállomány növekedését az igasállatok számának jelentős csökkenése kísérte, és az 1956. év végén a lóállomány először nem érte el az egy milliót.

Az igasállatok állományának alakulása
(év végi állomány)

Év	3 éven felül lovak	Igasókrók	Igazott tehének
Ezer darab			
1935—1938 ..	1256	315	1972
1950	1200	280	1820
1951	1180	255	1773
1952	1165	225	1718
1953	1132	191	1634
1954	1072	160	1564
1955	1011	132	1451
1956	944	108	1339
Ezer redukált lófogat*			
1935—1938 ..	1256	158	394
1950	1200	140	364
1951	1180	128	355
1952	1165	113	344
1953	1132	96	327
1954	1072	80	313
1955	1011	66	290
1956	944	54	268

* 1 ló = 1 redukált lófogat,

1 igasókrók = 0,5 redukált lófogat,

1 igazott tehén = 0,2 redukált lófogat.

Az igasállatok számának csökkenése ellenére a mezőgazdaság rendelkezésére álló vonóerő növekedett: 1956-ban közel kétszerannyi jutott 100 hektár mezőgazdasági területre, mint az 1935—1938. években.

A gépi- és az igaerő alakulása

Év	Összes	100 000 hektárra jutó	Állati	Gépi
	vonóerő (1000 redukált lófogat)		vonóerő (százalék)	
1935—1938	1 908	13,1	94,8	5,2
1950	2 357	16,7	72,3	27,7
1951	2 507	17,8	66,3	33,7
1952	2 700	19,0	60,1	39,9
1953	2 815	19,8	55,2	44,8
1954	2 971	20,8	49,3	50,7
1955	3 165	22,2	43,2	56,8
1956	3 366	23,9	37,6	62,4

A Szövetségi Köztársaság egyes tartományainak traktorállománya nagyon eltérő. Legtöbb traktor — 100 hektár mezőgazdasági területre számítva — Bajorországban és Baden-Württembergben van, legkevesebb pedig Schleswig-Holsteinban.

és Alsó-Szászországban, ahol igen elterjedt a lótarás (sok a természetes legelő).

A Német Szövetségi Köztársaság traktorállománya 1956. december 31-én

Tartomány	Összes	100 mező- gazda- sági üzemre eső	100 hektár mező- gazda- sági terü- letre eső
Schleswig-Holstein (Ham- burggal együtt)	26 463	47,1	2,1
Alsó-Szászország (Brémával együtt)	74 133	35,9	2,5
Hessen	38 723	31,4	3,7
Észak-Rajna-Westfália ...	79 099	48,5	3,9
Baden-Württemberg	94 803	37,2	4,8
Bajorország	187 329	47,8	4,8
Rajna-Pfalz	39 979	30,5	4,2
Összesen	540 529	40,7	3,8

(Agrarwirtschaft. 1957. évi 8. sz. Dr. W. Fischer cikkéből.)

*

A Kelet és Nyugat közötti kereskedelem. Az Európai Gazdasági Bizottság kiadásában megjelenő *Economic Bulletin for Europe* legutóbbi száma részletes elemzést közöl a Kelet és a Nyugat közötti kereskedelem alakulásáról. A cikk szerint a kereskedelmi forgalom Európa két része között az 1952—1957 közötti időszakban megkétszereződött, Kelet-Európa részesedése Nyugat-Európa kereskedelmében az 1952. évi 15 százalékról 1956-ra 19 százalékra növekedett, Kelet-Európa Nyugatra irányuló exportjának értéke pedig 1956-ban az előző évhez viszonyítva 20 százalékkal nőtt. Nyugat-Európában különösen a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Franciaország és Nagybritannia, Kelet-Európában pedig Csehszlovákia, Lengyelország és a Szovjetunió kereskedelmi forgalma növekedett.

1956-ban a Kelet-Európából Nyugat-Európába irányuló kivitel különösen az élelmiszerek, a tüzelőanyagok és az acél tekintetében növekedett, az exportált készgyártmányok mennyisége is megnőtt, de nem olyan mértékben, mint a tüzelő- és nyersanyagoké. Az élelmiszereken belül az exportált cereáliák mennyisége az 1955. évi 1,1 millió tonnáról 1956-ban 1,8

millió tonnára növekedett. Kelet-Európa fakivitele 1956-ban csökkent ugyan, de a már megkötött szállítási szerződések azt mutatják, hogy 1957-ben újabb növekedés várható.

A nyugat-európai tüzelőanyag helyzet — mint ismeretes — eléggé kedvezőtlen, így fokozott mértékben szorultak rá a kelet-európai szénexportra, annak ellenére, hogy ez szükségletüknek csak elenyésző részét fedezte. A szénexport különösen a Szovjetunió részéről nőtt meg. Lengyelország, annak ellenére, hogy összes szénexportja az 1955. évi 26,4 millió tonnáról 1956-ban 21,5 millió tonnára csökkent, növelte Nyugat-Európába irányuló szénkivitelét, és 1957-ben e téren további növekedés várható.

Az acélkivitel növekedése mellett kis mértékben növekedett 1956-ban a Nyugat-Európába exportált készgyártmányok volumene is. A gépkocsikivitel mintegy 25 000 gépkocsit tett ki.

1956-ban 1955-höz viszonyítva nagymértékben nőtt a Kelet-Európába irányuló nyugat-európai export is, különösen az alapanyagok és a félkészgyártmányok, valamint a hajóépítő berendezések tekintetében. A hengereltárak kivitele 400 000 tonnáról 1 000 000 tonna fölé, a rézárúké 50 000 tonnáról 90 000 tonnára emelkedett. A különbség döntő részét a Szovjetunióba, Csehszlovákiába és Lengyelországba szállították. A nyugat-európai hajóexport is megnőtt, és 1957-ben további növekedése várható. Különösen Lengyelország és a Szovjetunió rendelt sok hajót.

A nyugat-európai gépkivitel is növekedett, bár nem olyan mértékben mint a félkésztermékek kivitele. A jövőben — a cikk szerint — e téren további és az eddigénél nagyobb ütemű növekedés várható. Lengyelország például nagyértékű bányászati és elektromos berendezéseket rendelt nyugat-európai országoktól.

A cikk a kelet-nyugati kereskedelem perspektíváival is foglalkozik, és megállapítja, hogy Európa mindkét részében olyan jelenségek tapasztalhatók, amelyek alapján a kereskedelem további növekedése és kiterjesztése várható.

(*Economic Bulletin for Europe*. 1957. évi 2. sz.)

Lengyelország. A 26. poznani nemzetközi vásár alkalmával a Lengyel Népköztársaság számos országgal kötött árucereegyezményt. Az alábbi tábla a megkötött egyezmények forgalmi értékét mutatja be, országok szerint.

Ország	Forgalom	Behozatal	Kivitel
	értéke (ezer rubel)		
Összesen :	449 368	229 505	219 863
Ebből :			
<i>Európa</i>			
Német Demokratikus Köztársaság	130 217	85 155	45 062
Csehszlovákia	63 192	30 463	32 729
Német Szövetségi Köztársaság	58 701	19 446	39 255
Nagybritannia	30 283	20 198	10 085
Szovjetunió	19 763	8 460	11 303
Magyarország	13 723	12 241	1 482
Hollandia	12 212	9 499	2 713
Ausztria	10 424	9 131	1 293
Belgium és Luxembourg ..	10 062	4 367	5 695
Franciaország	9 383	6 276	3 107
Svédország	6 845	5 680	1 165
Svájc	5 754	1 561	4 193
Spanyolország	5 328	2 664	2 664
Olaszország	5 277	1 699	3 578
Dánia	4 694	3 607	1 087
Finnország	4 143	1 577	2 566
Jugoszlávia	3 273	2 137	1 136
Görögország	2 800	1 316	1 484
Románia	1 427	—	1 427
Izland	926	—	926
Norvégia	537	206	331
<i>Ázsia</i>			
Kínai Népköztársaság ...	32 360	30	32 330
Törökország	9 973	—	9 973
India	600	600	—
Maláj Államszövetség ...	426	—	426
Kuweit	70	—	70
<i>Afrika</i>			
Marokkó	597	422	175
Belga Kongó	457	—	457
Egyiptom	212	—	212

Ország	Forgalom	Behozatal	Kivitel
	értéke (ezer rubel)		
<i>Észak-Amerika</i>			
Egyesült Államok	2 756	1 600	1 156
Kanada	54	—	54
<i>Közép- és Délamerika</i>			
Brazília	1 775	1 170	605
Venezuela	285	—	235

A vásár alkalmával megkötött árucereegyezmények árucsoportok szerinti alakulása a következő volt.

Árucsoport	A megkötött szerződések 1957-ben	
	értéke (millió rubel)	százalékos megoszlás
<i>Behozatal</i>		
Összesen	229,5	100,0
Gépek, berendezések és közlekedési eszközök ..	81,2	35,4
Anyagok és nyersanyagok	54,0	23,5
Ebből :		
nehézipari	16,4	7,2
könnyűipari	37,6	16,3
Élelmiszerek	8,7	3,8
Ipari eredetű fogyasztási cikkek	85,6	37,3
<i>Kivitel</i>		
Összesen	219,9	100,0
Gépek, berendezések és közlekedési eszközök ...	101,7	46,2
Anyagok és nyersanyagok	54,0	26,4
Ebből :		
vas, horgany, színes-fém	23,2	10,5
vegyszer	12,6	5,7
Élelmiszerek	48,0	21,8
Ipari eredetű fogyasztási cikkek	16,2	7,4

(Biuletyn Statystyczny, 1957. évi 7. sz.)

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL KÖNYVTÁRÁBAN TALÁLHATÓ SZOVJET HIVATALOS STATISZTIKAI KIADVÁNYOK JEGYZÉKE

ÖSSZEFOGLALÓ KIADVÁNYOK (ÉVKÖNYVEK, HAVI KÖZLEMÉNYEK, STB.)

I. SZOVJETUNIÓ

1. Periodikák

Sztatiszticeszkij ezsegodnik 1918—1924 gg. Vüp. 1—2. Moszkva 1921—1926. 7 db.
([Szovjetunió.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Trudü. Tom 8. Vüp. 1—7.)
Statistikai évkönyv 1918—1924.
Orosz-francia kétnyelvű kiadás.

Bjulleten' Central'nogo Sztatiszticeszkogo Upravlenija. No. 71—122. Moszkva 1923—1926. 4 köt.
A Központi Statisztikai Hivatal bulletinje.

Vesztnik Sztatisztiki. Organ Central'nogo Sztatiszticeszkogo Upravlenija. Moszkva 1923—1929, 1950—1956, Goszsztatizdat. 7—7 köt.
Statisztikai Híradó.

Sztatiszticeszkoe Obozrenie. Ezsemeszjacsnik. Organ Central'nogo Sztatiszticeszkogo Upravlenija SzSzsZR. Moszkva 1927—1930, Izd. CSzU SzSzsZR. 4 köt.
Statisztikai Szemle. Havi folyóirat.

Szocialiszticeszkoe sztroitel'sztvo SzSzsZR. Sztatiszticeszkij ezsegodnik. Moszkva 1934—1935, CUNHU Goszplana — Szozuzorgucset. 2 db.
A Szovjetunió szocialista építése. Statisztikai évkönyv 1934—1935.

Narodnoe hozjajsztvo SzSzsZR v 1956 godu. Sztatiszticeszkij ezsegodnik. Red.: Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Moszkva 1957, Goszsztatizdat. 295 l.

A Szovjetunió népgazdasága az 1956. évben. Statisztikai évkönyv.

2. Összefoglaló gyűjteményes kézikönyvek.

Abrégé des données statistiques de l'Union des Républiques Socialistes Soviétiques. Réd. par l'Administration Centrale de Statistique de l'URSS. Moscou 1925, X, 240 l., 2 t.

Kivonat a Szovjetunióról szóló statisztikai adatokból.

Ten years of soviet power in figures. 1917—1927, Moskow 1927, Central. Stat. Board USSR. XIV, 516 l.

A Szovjet hatalom tíz éve számokban. 1917—1927.

Sztatiszticeszkij szpravocsnik SzSzsZR 1927. [Szoszt.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Moszkva 1927, 1929. 2 db.

A Szovjetunió statisztikai kézikönyve. 1927, 1929.

Narodnoe hozjajsztvo SzSzsZR. Sztatiszticeszkij szpravocsnik 1932. [Szoszt.] Central'noe Upravl. Narodnohozjajsztvennogo Ucseta SzSzsZR. Moszkva—Leningrad 1932, Szocékgiz. XLVIII, 669 l.

A Szovjetunió népgazdasága. Statisztikai kézikönyv. 1932.

Szocialiszticeszkoe sztroitel'sztvo Szozuja SzSzsZR (1933—1938 gg.) Sztatiszticeszkij szbornik. [Izd.] CUNHU Goszplana pri SzNK SzSzsZR. Moszkva—Leningrad 1939, Goszplanizdat. 206 l.

A Szovjetunió szocialista építése 1933—1938. Statisztikai gyűjtemény.

SzSzsZR v cifrah. [Szoszt.] Central'noe Upravlenie Narodnohozjajsztvennogo Ucseta Goszplana. Moszkva 1934, Szozuzorgucset. 223 l.

A Szovjetunió számokban.

Megjelent angol nyelven is.

Molodezs' SzSzsZR. Sztatiszticeszkij szbornik pod red. A. V. Koszareva i I. A. Kravalja. Moszkva 1936, CUNHU Goszplana SzSzsZR — CKBLKSzM. 383 l.

A Szovjetunió ifjúsága. Statisztikai gyűjtemény.

Narodnoe hozjajsztvo SzSzsZR. Sztatiszticeszkij szbornik. Moszkva 1956, Goszsztatizdat. 262 l.

A Szovjetunió népgazdasága. Statisztikai gyűjtemény.

II. A SZOVJETUNIÓ TERÜLETEI KÖZTÁRSASÁGAI, VÁROSOK

Sztatiszticeszkij ezsegodnik g. Moszkvü, Moszkovszkoj gubernii. Szoszt. Sztatiszticeszkim Otdelom Moszkovszkogo Szoveta. Vüp. 3. Szel'szkohozjajsztvennünj obzor Moszkovszkoj gubernii za 1924 i 1925 gg. Moszkva 1926, VI, 490, 45 l.

Moszkva város és a Moszkva kormányzóság statisztikai évkönyve. 1924 és 1925.

Orosz és francia nyelven.

Ezsemeszjacsnünj Sztatiszticeszkij Bjulleten' po gorodu Moskve i Moszkovszkoj gubernii. Szoszt. Sztatiszticeszkim Otdelom Moszkovszkogo Szoveta. Moszkva 1928—1929, 2 köt.

Moszkva és a Moszkva kormányzóság havi statisztikai bulletinje.

Orosz és francia nyelven.

Moszkva i Moszkovszkaja Gubernija. Sztatisztiko-ékonómiceszkij szpravocsnik. 1923/[19]24—1927/[19]28. Moszkva 1929, Izd. Moszkovszkogo Sztat. Otdela. XXIV, 567 l.

Moszkva és a Moszkva kormányzóság. Gazdasági és statisztikai kézikönyv. 1923—1924, 1927—1928.

Moszkovszkaja oblaszt'. Kratkij sztatisztiko-ékonómiceszkij szpravocsnik. 1925/[19]26—1927/[19]28. Moszkva 1929, Izd. Moszkovszkogo Sztat. Otdela. XVI, 304 l.

A moszkvai terület. Rövid gazdasági és statisztikai kézikönyv.

Moszkva i Moszkovszkaja oblaszt' 1926/[19]27—1928/[19]29. Sztatisztiko-ékonómiceszkij szpravocsnik po okrugam. Moszkva 1930, Izd. Moszkovszkogo Oblasztynogo Sztat. Otdela. VIII, 600 l.

Moszkva és a moszkvai terület 1926/1927—1928/1929. Gazdasági és statisztikai kézikönyv, kerületenkénti felosztásban.

Sztatiszticeszkij szpravocsnik g. Moszkvü i Moszkovszkoj gub. 1927 g. [Moszkva] 1928, Izd. Moszk. Sztat. Otdela. XI. 282, VIII l.
Moszkva város és Moszkva kormányzóság statisztikai kézikönyve. 1927.

Sztatiszticeszkij szpravocsnik Mosztatotdela. Pril. k razdelu „Szel'szkoe hozjajsztvo“. Moszkva 1928, Moszpolligraf. 48 l.
A Moszkvai Statisztikai Hivatal statisztikai kézikönyve.

Sztatiszticeszkij szpravocsnik po rajonam Moszkovszkoj oblaszti. [Izd.] Moszkovszkaja Oblasztnaja Planovaja Komisszija. Moszkva 1931, 417 l.
A moszkvai terület statisztikai kézikönyve, kerületenkénti felosztásban.

Sztatiszticeszkij szbornik 1930 g. [Szoszt.] Ekonomiko-Sztatiszticeszkij Szektor Leningradzskogo Obliplana. Leningrad 1930, 157 l., 2 térk.
Statisztikai gyűjtemény. 1930.

Sztatiszticeszkij szpravocsnik po Leningradu 1930. [Leningrad] 1930, Izd. Leningradzskogo Obliszpolkoma. XVI, 308 l.
Leningrád statisztikai kézikönyve 1930.

Narodnoe hozjajsztvo goroda Leningrada. Sztatiszticeszkij szbornik. [Izd.] Sztatiszticeszkoe Upravlenie goroda Leningrada. Moszkva 1957, Goszsztatizdat. 162 l.
Leningrád város gazdasági élete. Statisztikai gyűjtemény.

Sztatüsztücsnü stogodnik. 1923-1924. Minszk 1925, GSzU BSzSzR. XXIV, 423 l.
Statisztikai évkönyv. 1923-1924.
 Bjelorusz és orosz nyelven.

Sztatüsztücsnűj Bjuleten'. Vűd. Central'ne Sztatüsztücsne Upravlinnja USzRR. Harkiv 1924-1925. 2. köt.
Statisztikai Bulletin. [Ukrajna.]

Sztatüsztücsna Hronika Central'noho Sztatüsztücsnoho Upravlinnja. Harkiv 1926-1929. 4 köt.
A Központi Statisztikai Hivatal Statisztikai Krónikája. [Ukrajna.]

Visznük Sztatüsztücskü Ukrajinü. Period. orhan Central'noho Sztat. Upravlinnja USzRR. Harkiv 1928-1929. 2 köt.
Ukrajnai Statisztikai Híradó.

Narodnoe hozjajsztvo Ukrajnü v 1921/[19]22 godu. Har'kov 1923, Centr. Sztat. Upravl. ism. lapsz. [144] l.
Ukrajna népgazdasága 1921-1922.

Dinamika narodnogo hozjajsztva Ukrajnü 1921/[19]22 - 1924/[19]25 gg. Har'kov 1926, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. 145 l., 14 t.
Ukrajna népgazdaságának fejlődése 1921/1922 - 1924/1925.

Ukrajna. Sztatüsztücsnűj sesoricsnük na 1928-1929 r. Harkiv 1928-1929, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. 2 db.
Ukrajna. Statisztikai évkönyv. 1928-1929.

Ukrajna. Sztatüsztücsnűj szpravocsnük. Harkiv 1925, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. III, 516 l.
Ukrajna. Statisztikai kézikönyv.

Misz'ki szelüsesa USzRR. Zbirnük sztat. -ekonomicsnüh vidomosztej. Rik. I. Harkiv 1929, Centr. Sztat. Uprava USzRR. XIX, 184 l.
Ukrajna városi települései.
 Ukrán, orosz és francia nyelven.

Narodne hozspodarsztvo USzSzR. (Sztatüsztücsnűj dovidnük.) Za red. O. M. Aszatkina. Kűjiv 1935, Upravl. Narodnoe Hozspodarsztvo ta Obliku USzRR. 663 l.
Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság népgazdasága. Statisztikai áttekintés.

Narodnoe hozjajsztvo Zakavkaz'ja v cifrah sz prilozseniem dannüh po szozjuznomu i mirovomü hozjajsztvu. Tiflisz 1927, Centr. Sztat. Upravl. XV, 696 l.
A Kaukázuson túli terület népgazdasága számokban. Mell.: Össz-szövetségi és világgazdasági adatok.

NÉPSZÁMLÁLÁSOK ÉS NÉPÖSSZEÍRÁSOK, FOGLALKOZÁSI STATISZTIKA

Naszelenie v gorodah Ukrainü po dannüm vszeszojuznoj gorodszkoj perepiszi 15 marta 1923 g. Harkov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. XIV, 185 l.
 (Sztatisztika Ukrainü. Szer. 1. Demohrafiya. Tom 2. Vűp. 2.)

Az ukrainai városok népessége az 1923. márc. 15-i városi összeírás adatainak alapján. Orosz és francia nyelven.

Vszeszojuznaja perepis' naszelenija 1926 g. (Otd. 1.) Narodnoszt'. Rodnoj jazük. Vozraszt. Gramotnoszt'. Tom 1-17. [Szoszt.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie SzSzSzR. Moszkva 1928. 8 db.

Az 1926. évi ösz-szövetségi népszámlálás. 1. r. Nemzetiség. Anyanyelv. Kor. Irni-olvasni tudás.
 A kötetek kerületenként és köztársaságonként tagolódnak.
 Orosz és francia nyelven.

Vszeszojuznaja perepis' naszelenija 1926 g. (Otd. 2.) Zanjatija. Tom 18-34. [Szoszt.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie SzSzSzR. Moszkva 1929, Goszplan SzSzSzR. 17 db.

Az 1926. évi ösz-szövetségi népszámlálás. 2. r. Foglalkozások.
 A kötetek kerületenként és köztársaságonként tagolódnak.
 Orosz és francia nyelven.

Vszeszojuznaja perepis' naszelenija 1926 g. (Otd. 3.) Szemejnoe szosztोजanie. Mesztó rozsdenija i prodolsitel'noszt' prozsvanija. Uvecsnyü i pszihicseszki bol'nü. Tom 35-36. [Szoszt.] Goszplan SzSzSzR, Central'noe Sztat. Upravl. SzSzSzR. Moszkva 1930, Planhozgiz. 19 db.

Az 1926. évi ösz-szövetségi népszámlálás. 3. r. Családi állapot. Születési hely. Az egyhelybenlakás időtartama. Érzéki és értelmi fogyatékosok.
 A kötetek kerületenként és köztársaságonként tagolódnak.
 Orosz és francia nyelven.

Recensement de la population du 17 décembre 1926. Résumé abrégé. Population de l'URSS. Moscou 1927, Éd. de l'Administration Centrale de Stat. de l'URSS. XI, 63 l.

Az 1926. dec. 17-i népszámlálás. A Szovjetunió népessége. Rövidített kivonatok.

Demohrafiicsnűj zbirnük... Za red. M[ihall] V[aszil']evics] Ptuhaj [Ptuha]. U Kűjivi 1926, 1930. Akad. Nauk. 2 db.

(Akademija Nauk. Demohrafiicsnűj Insztütut. Praci. Tom 4, 7. Zbirnük Szocijal'no Ékonomicsnoho Viddilu No. 7, 22.)

Demográfiai gyűjtemény. [Ukrajna.]

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, HALÁLOZÁS, HALANDÓSÁGI TABLAK

Sztatüsztüka Ukrajinü. Szer. 1. Demohrafiya. T. 4. Vűp. 2. Prűrodnűj ruh naszelennja najvazslűvisűh miszt Ukrajinü v 1924 r. Harkiv 1926, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. XVII, 39 l., 1 t.
Ukrajna népmozgalma 1924-ben.

Vűp. 3-4, 7-10. Prűrodnűj ruh naszelennja Ukrajinü v 1924-1929 r. Harkiv 1927-1929. Centr. Sztat. Upravl. USzRR. 6 db.

Ukrajna legfontosabb városainak népmozgalma az 1924-1929. években.

Vűp. 6. Pomerli v misztah Ukrajinü u 1925 r. za prűcsnűnamü szmertü. Harkiv 1928, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. XXIV, 36 l.

Halálözások Ukrajna városaiban az 1925. évben, halálözokok szerint.

Ukrán, orosz és francia nyelven.

Esztesztvennoe dvizsenie naszelenija Szozjuza SzSzR v 1926 g. T. I. Vűp. 2. [Szoszt.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie SzSzSzR. Moszkva 1929. 179 l. Az 1926. évi népmozgalom a Szovjetunióban.

Orosz és francia nyelven.

Abortii v 1926 g. [Izd.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie SzSzSzR. Moszkva 1929. Sztatizdat. 146 l. Az 1926. évi abortuszok.

Materijalü seso-do szmertnosztü na Ukrainü. Pomerli v miszti Küjivi za prücsnünamü szmertü, sztattju ta vikom 1918—1927 rr. U Küjivi 1930, Akad. Nauk. 123 l.

([Ukrajna.] Akademia Nauk. Demograficsnűj Insztütut. Praci. Tom 8.)

Ukrajnai halálzási adatok. Halálzások Kiev városában, halálokok, nem és kor szerint.

Ukrán és francia nyelven.

KORCSAK-CSEPURKIVSZKIJ, Jurko: Szmertaiszt' v 4-h najbil'süh misztaü USzRR u 1923—1929 rr. Vűp. 1. Osznovnűj csűszlovnűj materijal. U Küjivi 1930, Akad. Nauk. 96 l.

([Ukrajna.] Vszeukrajinsz'ka Akademia Nauk. Trudü Prürodnűcsö-Tehnicznogo Viddilu no. 1.)

([Ukrajna.] Kabinet Szanitarnoji Sztatűszttükü. Praci Katedrii Hihjenü ta Szanitariji. Cs. 1.)

Halálzási arányszám Ukrajna négy legnagyobb városában 1923—1929. Fontosabb számszerű adatok.

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Balanz narodnogo hozjajsztva Szozjuza SzSzR 1923—1924 goda. Pod. red. P. I. Popova. Moszkva 1926, CSzU. VI, 349, 273 l.

([Szovjetunió.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Trudü. Tom 29.)

A Szovjetunió 1923—1924. évi népgazdasági mérlege.

Osznovnűe pokazateli narodno-hozjajsztvennogo plana na 1936 g. Moszkva 1936, Goszplan SzSzSzR. 64 l.

Az 1936. évi népgazdasági terv fő mutatószámai.

Ekonomiko-sztatiszticeszkij szpravocsnik po rajonam Moszkovszkaj oblaszti. Csaszt' 1. Vűp. 1—2. [Izd.] Moszkovszkaja Oblasztnaja Planovaja Komiszsziija i Moszkovszkoe Upravlenie Nar. — Hoz. Ucseta. Moszkva 1934, 2 db.

Gazdaságstatisztikai kézikönyv a moszkvai terület kerületeiről.

MEZŐGAZDASÁG

Pogubernszkie itogi vszeroszsijszkaj szel'szko-hozjajsztvennoj i pozemel'noj perepiszi 1917 goda po 52 gubernijam i oblasztjam. Moszkva 1921, CSzU. VIII, 87 l.

([Szovjetunió.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Trudü. Tom 5. Vűp. 1.)

Az 1917. évi összoroszoszországi mezőgazdasági és föld-összeírás eredményei 52 kormányzóságban és területen.

Orosz és francia nyelven.

Itogi veszenego obszledovanija szel'szkogo hozjajsztva Ukrainü v 1923 g. (Vűborocsnűj podvornűj oprosz.) Har'kov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. XXV, 167 l.

(Sztatisztika Ukrainü. Szer. 2. Szel'szko-hozjajsztvennaja sztatiztika. Tom 3. Vűp. 5.)

Ukrajna 1923. évi tavaszi mezőgazdasági összeírásának eredményei. (Portánkénti reprezentatív vizsgálat.)

1923-j god v szel'szko-hozjajsztvennom otnosenii (po szoobcsenijam rajonnűh sztatiztikov i korreszpondentov). Har'kov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. XXXIV, 138 l.

(Sztatisztika Ukrainü. Szer. 2. Szel'szko-hozjajsztvennaja sztatiztika. T. 4. Vűp. 2.)

Az 1923-as mezőgazdasági év (a kerületi statisztikusok és levelezők közlése alapján).

Orosz és francia nyelven.

Urozsai Ukrainü za vremena vojnu i revolucii (1915—1919 gg). Po dannüm zemszkaj tekusczej sztatizstiki i drugim mesztnüm isztocsnikam. Har'kov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. V, 17 l.

(Sztatisztika Ukrainü. Szer. 2. Szel'szko-hozjajsztvennaja sztatiztika. Tom 5. Vűp. 1.)

Az ukrajnai termés a háború és a forradalom idején (1915—1919). A folyamatos zemsztvo-statisztika és más helyi források alapján.

Orosz és francia nyelven.

Pidszumkü vesznjanoho obszliduvanja szil'sz'koho hozspodarsztva Ukrainü v 1924—1925, 1927. (Vűbirkovűj perepűsz szel'jansz'kűh hozspodarsztv.) Harkiv 1925—1926, 1928. Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. 3 db. (Sztatűszttűka Ukrainü. Szer. 2. Szil'sz'ko-hozspodarsz'ka sztatűszttűka. T. 3. Vűp. 7, 9, 13.)

Az 1924, 1925, 1927. évi tavaszi mezőgazdasági statisztikai vizsgálat eredményei. [Ukrajna.]

Materialü po isztorii agrarnoj revolucii v Roszszii. Pod. obscs. red. L. Kricmana. Tom 1. [Cs.] 1. Obscsűe vvedenie. [Cs.] 2. Central'no-zemledel'cseszkaja oblaszt'. (Tablicü.) Pod. red. A. Gajszttera, L. Kricmana, P. Ljascsenko. Red. tablicü: N. Visnevskij, Pav[el] Maszlov. A. Hrjascseva. Moszkva 1928, Izd. Kommunisticeszkaj Akademii. 129, 799 l., 2 t.

Adalékok az összoroszoszországi agrárforradalom történetéhez. I. köt. 1. Általános bevezetés. 2. Központi mezőgazdasági terület.

Összefoglalás franciául.

Aperçu statistique sur l'agriculture en URSS pour la période 1928—1931. [Ed. par'] Administration Centrale de l'URSS. Moscou — Leningrad 1932, Éd. de la Litt. Écon. 31 l.

Statisztikai áttekintés a Szovjetunió mezőgazdaságáról 1928—1931.

Itogi vszeszojuznoj perepiszi szkota na 1 janvarja 1935 g. Tom 2. Csiszlennoszt' i porodnűj szosztav szkota po adminisztrativüm rajonam SzSzSzR. Vűp. 1. Losadi. Vűp. 2. Krupnűj rogatűj szkot. Vűp. 3. Ovcű. Vűp. 4. Szvin'i. Tom 3. Csiszlennoszt' i porodnűj szosztav szkota po reszpublikam, krajam, oblasztjam. Vűp. 1. Losadi. Krupnűj rogatűj szkot. Moszkva 1936, CUNHU Goszplana SzSzSzR — Szozjuzorgucset. 5 db.

Az 1935. január 1-i össz-szűvetsűgi állatszámllás eredményei. 2. köt. Az állatok szám és fajta szerint, a Szovjetunió közigazgatási kerületeiben. 1. Ló. 2. Szarvasmarha 3. Juh. 4. Sertés. 3. köt. Az állatok száma és fajtája köztársaságoként, határterületenként, területenként. 1. Ló. 2. Szarvasmarha.

Poszevnűe ploscsadi SzSzSzR. Itogi ucseta poszevnűh ploscsadej letom 1935 goda. Moszkva 1936, CUNHU Goszplana SzSzSzR — Szozjuzorgucset. 116 l.

A Szovjetunió vetésterülete. Az 1935. évi nyári vetésterületi számbavétel eredményei.

Szocialiszticeszkoe szel'szko hozjajsztvo SzSzSzR Sztatiszticeszkij szbornik. [Izd.] CUNHU Goszplana SzSzSzR. Moszkva—Leningrad 1939, Goszplanizdat. 127 l.

A Szovjetunió szocialista mezőgazdasága. Statisztikai gyűjtemény.

Csiszlennoszt' szkota v SzSzSzR. Sztatiszticeszkij szbornik. [Izd.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Moszkva 1957, Goszstatizdat. 618 l. 1 t. 1 mell.

A Szovjetunió állatállománya.

Poszevnűe ploscsadi SzSzSzR. Tom 1. — Tom 2.: (Tehniccszkűe kul'turű, kartofel', ovoscűe-bahcsűvűe i kormovűe kul'turű.) Sztatiszticeszkij szbornik. [Izd.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Moszkva 1957, Goszstatizdat. 2. db.

A Szovjetunió vetésterülete. 1—2 köt. (Ipari növények, burgonya, zöldség- és dűnyefélék, szemestermények.)

IPAR

Vszeroszsijszkaja perepisz' proműslennűh zavedenija 1920 g. Itogi po gubernijam, gruppam i klaszszam proizvodsztv. 1. Szevernaja oblaszt'. 2. Priozernaja oblaszt'. 3. Moszkovszkaja proműslennaja oblaszt'. 4. Zapadnaja oblaszt'. 5. Central'naja zemledel'csesz-kaja oblaszt'. Moszkva 1922—1923, CSzU. 3 db.

([Szojvetunió.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Trudü. Tom 3. Vü. 2-4.)

Az 1920. évi ipari összeírás. Az eredmények kormányzóságoként, termelési csoportok és osztályok szerint. 1. Északi terület. 2. Priozernaja terület. 3. Moszkvai iparvidék. 4. Nyugati terület. 5. Központi mezőgazdasági terület.

Orosz és francia nyelven.

Fabricsno-zavodszkaja promüslennoszt' gor. Moszkvü i Moszkovszkoj gubernii 1917-1927 g. g. [Szoszt.] Moszkovszkij Sztatiszticeszkij Otdel. Moszkva 1928, 178 l.

Moszkva város és Moszkva kormányzóság gyárpara 1917-1927.

Orosz és francia nyelven.

Fabriki i zavodu moszkovszkoj oblaszti na 1928-[19]29 god. Moszkva 1929, Izd. Moszk. Obl. Sztat. Otd. 473 l., 1 mell.

A moszkvai terület gyarai és üzemei 1928-1929.

Promüslennoe sztroitel'sztvo moszkovszkoj oblaszti za godü revoljucii. (Szpiszok ob'ektov novogo sztroitel'sztva i rekonsztrukcii.) Moszkva 1930, Izd. Moszobliszpolkoma. 29 l.

A moszkvai terület ipari építkezései a forradalom éveitől. (Az új építkezések és felújítások jegyzéke.)

Promüslennoszt' SzSzSzR. Sztatiszticeszkij szbornik. [Izd.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie pri Szovete Minisztror SzSzSzR. Moszkva 1957, Goszsztatizdat. 446 l.

A Szovjetunió ipara. Statisztikai gyűjtemény.

BEL- ÉS KÜLKERESKEDELEM

Vnutrennij gruzooborot i vneshnjaja torgovlja Ukrainü v dovoennoe vremja. Har'kov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. 64 l.

(Sztatisztika Ukrainü. No. 43. Szer. 4. Sztatisztika transzporta i szvjazi. Tom 1. Vü. 1.)

Ukraina belső áruforgalma és külkereskedelme a háború előtt.

Orosz és ukrán nyelven.

Torhivlja v misztah Ukrainü za danümü vszeszojuznoho miszkoho perepüszu 15 bereznja 1923 roku. Harkiv 1925, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. VIII, 106 l.

(Sztatüsztüka Ukrainü. No. 62. Szer. 12. Sztatüsztüka torhivlj. Tom 2. Vü. 31.)

A kereskedelem Ukrajna városaiban, a városi lakosság 1923. március 15-i össz-szövetségi összeírásának adatai alapján.

Ukrán és francia nyelven.

Megjelent orosz-francia bil. kiadásban is.

Ruh ein na Ukrainü v 1922-1924 rr. Harkiv 1924-1925, Centr. Sztat. Upravl. 3 db.

(Sztatüsztüka Ukrainü. Szer. 12. Sztatüsztüka torhovlj. T. 1. Vü. 1-3.)

Az árváltozások Ukrajnában az 1922-1924. években.

Ukrán és francia nyelven.

Vneshnjaja Torgovlja Szozuza SzSzR. (Sztatiszticeszkij obzor.) Vü. 1/49/-6/65/. 1928-1930. [Izd.] Narodnünj Kommisszariat Vnesnej i Vnutrennej Torgovli. Moszkva 1928-1930, Izd. Narkomtorga SzSzSzR. 3 köt.

Az 1-9. szám címe: Vneshnjaja Torgovlja po Evropejszkoj Granice...

A Szovjetunió külkereskedelme. (Statisztikai szemle.)

Szovetszkaja torgovlja. Sztatiszticeszkij szbornik. Moszkva 1956, Goszsztatizdat. 351 l.

A szovjet kereskedelem. Statisztikai gyűjtemény.

POSTA, TÁVIRÓ ÉS TÁVBESZÉLŐ

Poosta i telegraf Ukrainü v 1922 g. Har'kov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. VII, 45 l.

(Sztatisztika Ukrainü. No. 53. Szer. 4. Sztatisztika transzporta i szvjazi. Tom 3. Vü. 1.)

Ukraina posta- és távirószolgálat 1922-ben.

Ukrán és francia nyelven.

Transzport i szvjaz' SzSzSzR. Sztatiszticeszkij szbornik. [Izd.] Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie Moszkva 1957, Goszsztatizdat. 259 l.

A Szovjetunió közlekedése és távközlése. Statisztikai gyűjtemény.

MUNKAÜGY

Sztatisztika truda v promüslennüh zavedenijah Ukrainü v 1922 g. Izmenenija szosztava, javki na rabotu, prosztoj, progulü i zarabotnaja plata. Har'kov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. IX, 57 l.

(Sztatisztika Ukrainü. Szer. 10. Sztatisztika truda. Tom 1. Vü. 3.)

Munkaügyi statisztika Ukrajna iparvállalatainál 1922-ben. Állományváltozás, munkában való megjelenés, állások, igazolatlan mulasztások és munkabér.

Trud v promüslennük zavedenijah Ukrainü v 1923 g. Har'kov 1925, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. XXVII, 177 l.

(Sztatisztika Ukrainü. Szer. 10. Sztatisztika truda. T. 1. Vü. 4.)

A munka Ukrajna iparvállalatainál 1923-ban.

Orosz és francia nyelven.

Pracja v promüszlovüh zakladah Ukrainü v 1926-1927 r. Harkiv 1928, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. 2 db.

(Sztatüsztüka Ukrainü. Szer. 10. Sztatüsztüka pracü. Tom 1. Vü. 8.)

A munka Ukrajna ipari üzemeiben 1926-1927-ben.

Ukrán, orosz és francia nyelven.

Trud v SzSzSzR. Ékonomiko-sztatiszticeszkij szpravocnik pod red. Z. L. Midlina - Sz. A. Hejnmána. [Izd.] Centr. Upravlenie Narodnohozjajsztvonnogo Ucseta SzSzSzR. Moszkva 1932, Ékonomgiz. 182 l.

A munka a Szovjetunióban. Gazdaságstatisztikai kézikönyv.

Trud v SzSzSzR (1934 god). Ezsegodnik. Moszkva 1935, CUNHU Goszplana SzSzSzR - Szozjuzorgucset. XL, 392 l.

A munka a Szovjetunióban 1934. Évkönyv.

FOGYASZTÁS, HÁZTARTÁS, ÉPÜLET- ÉS LAKÁSÜGY

Obszesztvennoe pitanie SzSzSzR v 1933 g. Itogi perepiszi. [Izd.] CUNHU Goszplana SzSzSzR. Moszkva 1934, Szozjuzorgucset. 263 l.

A közétkeztetés a Szovjetunióban 1933-ban. Az összeírás eredményei.

Nedvizsimüe imusosesztva i szilicsnüe uszlovija v gorodah Ukrainü (po dannümü vszeszojuznoj gorodszkoj perepiszi 15 marta 1923 g.) Har'kov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. XVII, 79 l.

(Sztatisztika Ukrainü. Szer. 14. Gorodszkaja sztatüsztüka. Tom 2. Vü. 2.)

Ingatlanok és lakásviszonyok Ukrajna városaiban. (Az 1923. március 15-i össz-szövetségi városi összeírás adatai alapján.)

Szeljansz'ki bjudzsetü Ukrainü. (Monograficsne obszliduvannja szeljansz'küü bjudzsetiv za 1924/1925-1925/1926 hoszpod. r. Harkiv 1927-1930, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. 2 db.)

(Sztatüsztüka Ukrainü. Szer. 2. Szil'sz'kohoszpodarsz'ka sztatüsztüka. T. 6. Vü. 3-4.)

A parasztek háztartási költségvetése Ukrajnában 1924/1925 és 1925/1926-ban.

Ukrán és francia nyelven.

Bjudzsetü rabitnüki i szluzboveiv v 1925-1926 r. Harkiv 1929, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. 2 db.

(Sztatüsztüka Ukrainü. Szer. 10. Sztatüsztüka pracü. T. 3. Vü. 1-2.)

A munkások és alkalmazottak háztartási költségvetése 1925-1926-ban. [Ukrajna.]

Ukrán, orosz és francia nyelven.

Bjudzsetü rabinükiv i szluzsbovoiv u 1928/29 r.
1. Bjudzsetü za lüsztopad 1928 r. Harkiv 1930, Centr.
Sztat. Upravl. USzRR. XIII, 75 l.

(Sztatüsztüka Ukrainü. Szer. 10. Sztatüsztüka prac.
T. 3. Vüp. 4.)

*Munkások és alkalmazottak háztartási költségvetései
1928–1929.* 1. Az 1928. novemberi költségvetések.
[Ukrajna.]

Ukrán és orosz nyelven.

KÖZOKTATÁS, KÖZMŰVELŐDÉS

Narodnoe obrazovanie Ukrainü na 1 janvarja 1922 g.
Ucsrezdenija szocial'nogo voszpitanija. Tablicü. Harkov
1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. VIII, 197 l.

(Sztatüsztüka Ukrainü. Szer. 7. Sztatüsztüka narodnogo
obrazovanija. Tom. 2. Vüp. 3.)

A népművelés Ukrainában 1922. jan. 1-én. Közneve-
lési intézmények.

Narodnja oszvita Ukrainü na 1 szicsnja 1924 r.
Usztanovü szocial'noho vühovannja. Harkiv 1925,
Centr. Sztat. Upravl. USzRR. XXIII, 89 l.

(Sztatüsztüka Ukrainü. Szer. 7. Sztatüsztüka narodn'-
oji oszvitü. T. 4. Vüp. 1.)

A közoktatás Ukrainában 1924. jan. 1-én. Köznevelési
intézmények.

Ukrán és francia nyelven.

Narodnja oszvita Ukrainü na 1 szicsnja 1925 r. Vüp.
1. Usztanovü szocial'noho vühovannja. Vüp. 2. Usz-
tanovü profeszijnöji ta politücsnöji oszvitü.) Harkiv.
1925, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. 2 db

(Sztatüsztüka Ukrainü. No. 71. Szer. 7. Sztatüsztüka
narodn'oji oszvitü. T. 5. Vüp. 1–2.)

A közoktatás Ukrainában 1925. jan. 1-én. Köznevelési
intézmények.

Ukrán és francia nyelven.

Kul'turnoe sztroitel'sztvo SzSzSzR 1935. Moszkva
1936, CUNHU Goszplana SzSzSzR – Szozuzorgucset.
XXXI, 279 l.

A Szovjetunió kulturális építése 1935.

*Kul'turnoe sztroitel'sztvo SzSzSzR Sztatüsztücsesz-
kij szbornik.* [Red.] Central'noe Sztat. Upravl. Moszkva
1956, Goszstatizdat. 331 l.

A Szovjetunió kulturális építése. Statisztikai gyűj-
temény.

PÉNZÜGY

Finanszü Ukrainü do vojny i v 1922-m godu. Har'
kov 1924, Centr. Sztat. Upravl. USzSzR. XV, 132 l.

(Sztatüsztüka Ukrainü. Szvodnüe izdanija Tom 3.
Vüp. 1.)

Ukrajna pénzügyei a háború előtt és 1922-ben.

Orosz és francia nyelven.

Finanszü Ukrainü za 1922/23 – 1924/25 r. Harkiv
1925, Centr. Sztat. Upravl. USzRR. 3 db.

(Sztatüsztüka Ukrainü. No. 65. Szer. 6. Finanszova
sztatüsztüka. T. 2. Vüp. 2–4.)

Ukrajna pénzügyei 1922/23 és 1924/25 ben.

Az 1922/23 és 1923/24. évf. ukrán és francia nyelven.

FOLYÓIRATSZEMLE

统计工作

TUNGCSI KUNGCŐ
(Statisztikai Hírek)A Kínai Népköztársaság
Állami Statisztikai Hivatalának folyóirata

1957. ÉVI 11. SZÁM

Használjuk fel jobban a rendelkezésre álló statisztikai adatokat a termelés növelése céljából.

Az egészségügyi statisztika feladatai.

Lin-csi: Miért fokozódik a jelenlegi körülmények között a statisztikai munka jelentősége?

Sen Jing-ko: Néhány megjegyzés a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemelosztását vizsgáló statisztikai munkával kapcsolatban.

Csung-csing kerület széntermelésének és -fogyasztásának rövid összehasonlítása.

Népességi statisztikai adatok 1949–1956-ig.

A piaci árak alakulása 1957. év első három hónapjában.

1957. ÉVI 13. SZÁM

A vásárlóerő és a kereskedelmi készletek egyensúlyának kérdéséről.

A munkások és parasztok életszínvonaláról.

Sangháj város munkásai életszínvonalának alakulása 27 év alatt.

Sun Cse-fang: A termelési érték.

Le-jü, Lao Cseng-jüan: A kereskedelmi statisztikai adatszolgáltatás problémái.

STATISTICKÝ
OBZORA Csehszlovák Köztársaság
Állami Statisztikai Hivatalának folyóirata

1957. ÉVI 8. SZÁM

Dr. Frantisek Fajfr 65 éves.

B. Kratochvil: Meg kell akadályozni a beralapok túllépését.

VI. Vlach, Dr. J. Basata: A szarvasmarhaállomány átlagos elősúlyának megállapítása reprezentatív adatfelvétellel.

V. Cermák: A korrelációs számítás felhasználása a gép- és traktorállomások önköltségének vizsgálatánál.

Dr. F. Pachner: A csehszlovák abortuszstatisztika.

Statistische Praxis

A Német Demokratikus Köztársaság
Állami Központi Statisztikai Hivatalának folyóirata

1957. ÉVI 3. SZÁM

Heinz Georgi: Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottsága 32. ülése téziseinek vitájához.

Martin Hentschel: A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem második ötéves tervben történt növekedésének és felhasználásának kiszámítása.

Dr. Arno Donda: A kiskereskedelmi árak statisztikájáról.

Dr. G. Forbrig: A termelékenység és az önköltség alakulásának számításáról.

Werner Kaiser: A beszámítás problémái a vállalati elemzésben.

Rolf Zierold: A kisparaszti gazdaságok megfigyeléséhez kapcsolatos gazdaságtudományi fogalmak kérdéséhez

Heinz Bendrath: Javítsuk meg az építőipar munkaerőstatisztikai beszámolórendszerét.

Paul Wagenknecht: A Statisztikai Évkönyv üzemsztatisztikai értékelése.

Hans-Peter Wolff: A termelékenység mérése rövidített munkaidő esetében.

REVISTA DE STATISTICA

A Román Népköztársaság Minisztertanácsa mellett
működő Központi Statisztikai Igazgatóság folyóirata

1957. ÉVI 7. SZÁM

Haxhi Bardhi: A népszámlálások az Albán Népköztársaságban.

T. Pop: A beruházások statisztikai mérlegének összeállításával kapcsolatos kérdések.

T. Tapu: A fogyasztási szövetkezet gazdasági tevékenységének elemzése.

B. Szép, I. Fagarasanu: Az önköltség elemzése a sepsiszentgyörgyi és az udvarhelyi gép- és traktorállomáson.

C. Mihai: A termelési kapcsolatok egyes fajtái a Muncelul de Sus faluban (Mogosesti község, Jasi tartomány)

СТАТИСТИКА

A Bolgár Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal folyóirata

1957. ÉVI 2. SZÁM

V. Vátov: A nemzeti jövedelem kiszámítása összehasonlítható árakon

C. Szlavov: A tiszta áruforgalom és a forgalmi költségek átlagos színvonalának kiszámítása.

J. Vladimirov: A számolás gépesítése a beszámolási tervezési apparátusban.

P. Pencsev: Kiril G. Popov mint statisztikus.

N. Geseva: A közgazdasági elemzés az iparban.

A. Cvetkov: Változások a vetésterületek, gyümölcsösök és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak 1957. évi összeírásának programjában és megszervezésében.

M. Minkov: Hogyan fogják feldolgozni az 1956. december 1-i népszámlálás adatait.

D. Kovacev: A vetésterületi összeírás tapasztalatai.

Eg. Iliev: Szocialista iparosításunk.

— — Elméleti konferenciák a Központi Statisztikai Hivatalban.

1957. ÉVI 3. SZÁM

— — A statisztika és a tervezés.

D. Fortev: Az ipari termelési költségek csökkentéséből származó megtakarítás kiszámítása.

Szt. Marinov: A régi épületösszeírások és a lakásalap 1956. december 1-i összeírása.

P. Popov: A gépkocsi közlekedési statisztikai beszámolójelentés egyes fogyatékoságai.

I. Dilov: Az üzemi baleseti statisztika.

N. Hrisztov: A negyedéves és éves tervjelentések összeállítása során szerzett tapasztalatok.

Sztr. Geraszkov: Hogyan végezzük a tejhozam elemzését a termelőszövetkezetben.

N. Sztefanov: Az ellenőrző-revizíós munka tapasztalatai.

N. Mutafov: A munkatermelékenység és a munkabér egyes iparvállalatokban.

— — A munkaügyi statisztikusok kilencedik nemzetközi konferenciája.

1957. ÉVI 4. SZÁM

Doc. dr. L. N. Sztanov: A szocialista iparvállalatok rejtett tartalékainak feltárására és mérésére szolgáló statisztikai módszerek.

K. Zarev: A nemzeti jövedelem terjedelmét és eloszlását kifejező mutatószámok kiszámítása.

A. Ja. Masiah: Az ésszerűsítési mozgalom statisztikai mutatószámai.

D. Szepetliev: Az ipari termelés minőségének statisztikai ellenőrzési módszere.

Sz. G. Karaszlavov: A személyi fogyasztásra fordított termelés nem áru jellegű részének értékelése a háztartás költségvetések vizsgálatakor.

C. Bocsev: A tiszta termelés kiszámítása a kereskedelemben.

Z. Caceva, I. Lalov: A forgalom és az árak idényszerű ingadozása a szövetkezeti piacokon.

P. Lukanov: A munka ellenőrzése a felügyelőségen, mint a beszámolás megjavításának módja.

Az Európai Statisztikusok Konferenciájának ötödik teljes ülése.

Statisztikai adatok (táblák).

Journal of the AMERICAN STATISTICAL ASSOCIATION

Az Amerikai Statisztikai Társaság folyóirata

1957. MÁRCIUS (277. SZ.)

Gertrude M. Cox: A statisztika határai.

S. I. Askovitz: Gyors grafikus módszer egy pontsorozat között a legjobb egyenes meghatározására, amely megfelel a legkisebb négyzetek követelményének.

Irwin D. J. Bross — Ethel L. Kasten: A 2×2 táblák gyors elemzése.

K. A. Bronwnlee: Megjegyzés a nem-válaszolás határsáról a felvételre.

Leta McKinney Adler: A Kendall-féle tau módosítása arra az esetre, ha mindkét rangsorolás kapcsolási önkényesek.

Gottfried E. Noether: Két valószínűségi arány konfidencia-intervallumai és néhány hatékonysági mutató.

Clark Holloway, Jr.: A meghatározó ellentétek megtalálására alkalmas szisztematikus módszer.

J. Richard Savage: A véletlenszerűség próbáinak függetlenségéről és egyéb hipotézisek.

A. F. Sarhan — B. G. Greenberg: A legjobb lineáris becslések céljára szolgáló táblák, az egyszer és kétszer ellenőrzött minták egyszerű exponenciális eloszlása paramétereiből képzett rend-statisztika alapján.

Sujit Kumar Mitra: A mintaátlagon és a szóródás terjedelmén, illetőleg az átlag szóródásának terjedelmén alapuló táblák a normál sokaság hibahatárainak megállapítására.

1957. JÚNIUS (278. SZ.)

A. W. Kimball: Harmadik típusú hibák a statisztikai vizsgálat során.

Morris James Slonim: Röviden a reprezentációról.

Harry T. Oshima: A gazdaságilag elmaradott országok nemzeti jövedelemstatisztikái.

Jean L. Pennock — Carol M. Jaeger: A háztartási avak tartósságának becslése biztosítási módszerrel.

J. Edward Jackson — Robert H. Morris: A többváltozós minőségelemzés alkalmazása a fényképezésben.

T. W. Anderson: Maximális valószínűségi becslések többváltozós normáeloszlás esetében, amikor néhány adat hiányzik.

Marvin Zelen: Nem teljes blokkok elemzése.

M. B. Wilk — Oscar Kempthorne: Össze nem adhatóság a latin-négyzet elemzésnél.

P. G. Moore: A változó törtkitevőjű hatványainak felhasználása normálisra történő transzformációhoz.

William J. Moonan: Sztohasztikusan összefüggő normál változók halmazává való lineáris transzformáció.

Gerald D. Berndt: Unimodális és pozitív tartományok a rövidített Edgeworth és Gram-Charlier féle sorokban.

Arch Russel: Az Egyesült Államok elnökének gazdasági jelentése.

Könyvszemle.

Statistische Nachrichten

Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal folyóirata

1957. ÉVI 6. SZÁM

A munkapiac helyzete 1957 májusában.

Az 1956. végén érvényben volt kollektív szerződések.

A népmozgalom 1957 májusában.

Az OEEC államok népességének várható alakulása.

A fertőző megbetegedések 1957 májusában

A világegészségügyi nap.

A kis- és nagykereskedelmi árszintvonal 1957 júniusában.

Az osztrák ipar bruttó termelésének alakulása 1957 első negyedében.

Ausztria külkereskedelme 1957 májusában.

A polgári légiforgalom 1957 májusában.

Az idegenforgalom 1957 májusában.

A dunai teherforgalom 1957 májusában.

Az új gépjárművek 1957 májusában.

A közlekedési balesetek alakulása 1957 májusában.

A nemzetközi áruforgalom 1957 első negyedében.

A népiskolák, főiskolák és a szakiskolák, valamint a tanítóképzők és az óvodák 1956/57-ben.

Rövid statisztikai hírek.

1957. ÉVI 7. SZÁM

A munkapiac 1957 júniusában.

A népmozgalmi adatok 1957 júniusában.

A házasságkötések 1956-ban.

A fertőző megbetegedések 1957 júniusában.

Az 1957. június 3-i sertésszámlálás.

Az állatvágások 1956-ban.

A kis- és nagykereskedelmi árak 1957 júliusában

Ausztria külkereskedelme 1957 júniusában.

Az idegenforgalom 1957 júniusában és 1956/57 első (téli) félévében.

A polgári légiforgalom 1957 júniusában.

A dunai teherforgalom 1957 júniusában.

Az új gépjárművek 1957 júniusában.

A közlekedési balesetek alakulása 1957 júniusában

A vasúti és közúti forgalom Európában.

Rövid statisztikai hírek.

STATISTISCHE VIERTELJAHRESSCHRIFT

A Bécsi Tudományegyetem Statisztikai Intézetének folyóirata

1956. ÉVI 3—4. SZÁM

Wilhelm Winkler: Véderőstatisztika.

Gerhard Tintner: Statisztika és ökonometria.

Adolf Adam: Az üzemi ökonometria kérdései és módszerei.

Franz Ferschl: Strukturális viszonyok azonosítása.

Karl Heinz Wolff: A kollektív kockázat-elmélet egy kérdése.

Megemlékezés dr. Arnold Madléről.

Gerhart Bruckmann: Halandósági táblák halandósági statisztika nélkül.

Ludwig Siegfried Rutschka: A munkaügyi statisztikusok 9. konferenciája

A külföldön élő osztrákok statisztikája.

A többnyelvű demográfiai évkönyvről.

A Német Statisztikai Társaság 27. évi közgyűlése.

Statisztikai előadások az osztrák főiskolákon.

Az Osztrák Statisztikai Társaságban 1951—1957 között elhangzott előadások.

Folyóiratszemle.